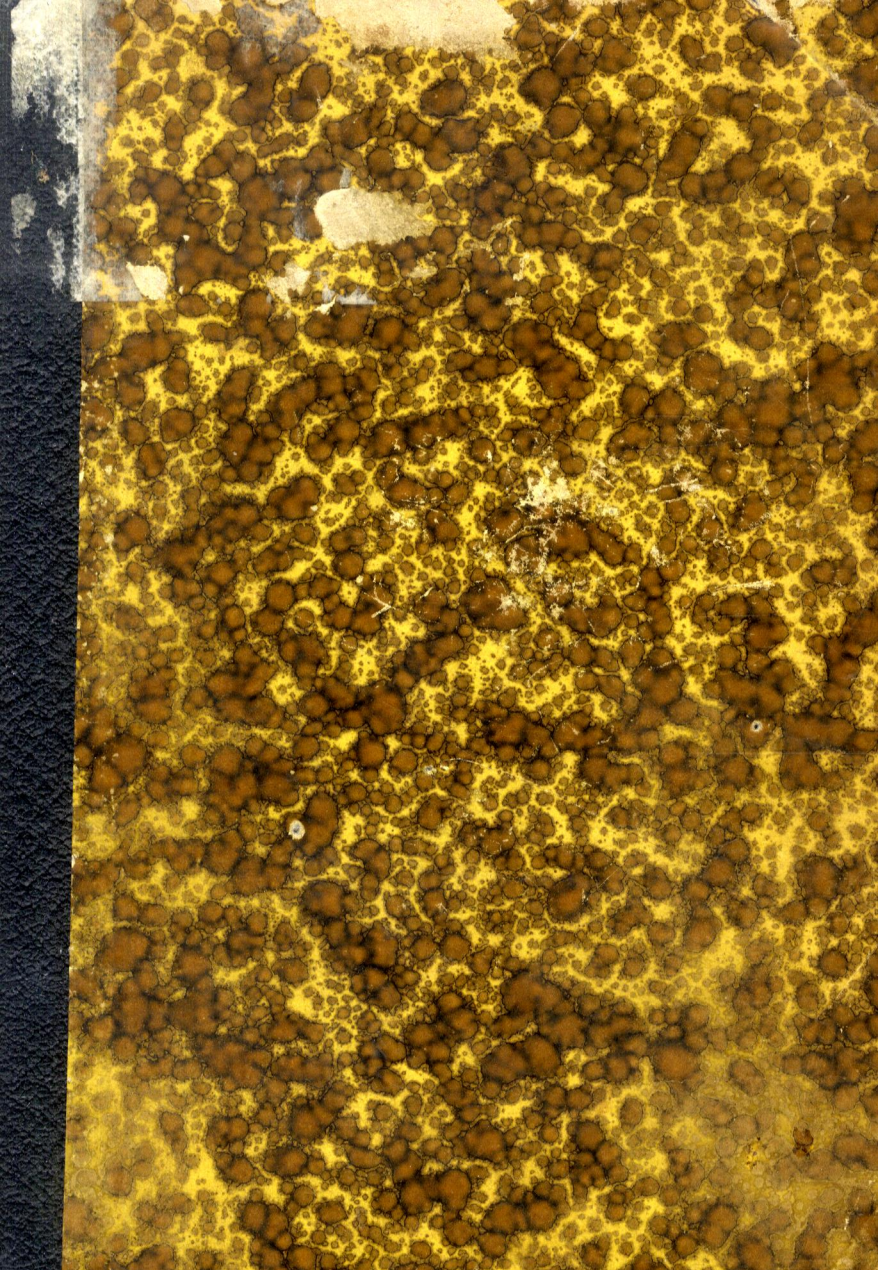

ВЕСЕЛКА

ЛІТЕРАТУРНА ЗБІРКА

ЗЛОЖИВЪ

АНДРІЙ МОЛОДЧЕНКО.

ЛЬВІВЪ.

1887.

06

НВ. Бібліотека складена „м.
голядом“ Г. Франка.
(Бібліотека „Курна і сн.
ріє чиф. фран. і сн. — рн.
стор 352)

ВЕСЕЛКА

ЛІТЕРАТУРНА ЗБІРКА

ЗЛОЖИВЪ

АНДРІЙ МОЛОДЧЕНКО.

Коллективний твір

3855.

ЛЬВІВЪ.

Зъ друкарні Товариства імені Шевченка

підъ зарядомъ К. Беднарського.

1887.

64

Львівська бібліотека
АН УРСР

~~975 ф~~

ЛВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ II- 34494

φ / В - 380 / 1881

О Г Л А В Ъ.

Сторона.

I. Рідна оселя.

1) *Наша хата та рідъ.*

Хатына (вірші)	1
За що я люблю свою матіръ	1
Бажання матері (вірші)	2
Пісня про матіръ і дітокъ	2
Відъ щирої любові і прыкмета серце давить	3
Дідъ і унучкы (вірші Шевченка)	4
Старший за царя	4
Якъ робышъ, такъ і майешъ	5
Скупый, байка Боровіковського	6
Чудна хата (народня пісня)	6
Хатні прыятелі	7
Цвіркунъ	8
Маты виглядає сына	9
„Надъ річкою явіръ стоить“, народня пісня	10
Наймытъ	10
Недостаткы гонять съ хаткы	11
Батько й маты	12
Пісня сироты, съ народныхъ устъ	13

Діти, зъ народныхъ устъ	13
Мыша	13
Кішка	15
Мыша й пацюкъ	16
Такый рідъ хочъ на лідъ	16
Велька сімья, народня казка	17
Сімья	17
Пісня сыроты, Шевченка	19
Горе сыроты, Шевченка	19
Сырота	20
Якъ люде знайшли дытину (вірші Шевченка)	21
Найгірший сырота	22
Сырота на чужині	23
Чужа біда	23
Якъ будують глиняні хаты	24

2) *Двір та усяка прыручена тварь і птиця.*

Безъ хазяйіна двіръ плаче (вірші)	26
Заможный хазяйінь	26
Богатырь (вірші)	27
Хазяйські мрії	28
Овечка	29
Коза	30
Овечка, байка Боровіковського	30
Корова	30
Воли, чумацька пісня	32
Два коні, байка Боровіковського	32
Кінь	33
Про що вінъ думавъ	33
Свиня, байка Глібова	34
Свиня	35

Сторона

Собака та кінь	36
Собака	37
Вчені собаки	38
Мойі курчата	39
Казочка про бабусю та курчатъ, зъ народныхъ устъ .	39
Счастья безъ розуму	40
Пронажа, зъ народныхъ устъ	41
Чудне курча	41
Якъ дикі каченията свійськымы поробылися . . .	42
Чы говорять гусы	43
Гуска	44
Голубы	45
Пісня про голуба, зъ народныхъ устъ	46
Убоге хазяйство	47
Лінивий въ свойій хаті змокне, байка Боровіковського	47

3) *Городъ та садъ.*

Прыказка народня	48
Городъ	48
У городі	49
„Петрове ремесло бурьяномъ поросло“ байка Борові- ковського	50
Білаги-капустиникъ та муха	50
Розумний червякъ, байка	52
Сторожъ на городі	52
Горобці	53
Горобецъ, зъ Тургенева	56
Соловейко, народня пісня	57
Соловійіне гніздечко, народня пісня	57
Хрущъ	58
Вужъ	59

II. Село.

1) Село вздовжъ і впоперекъ.

Багате село (вірші Шевченка)	63
Смутні картины, пісня Чайченка	63
Які села теперъ	64
Якъ будувались села	65
Якъ живуть у селі	66
На улиці	67
Сільські діти	69
Про буслівъ (лелекъ)	72
Вечіръ, пісня Чайченка	75
Въ дорозі	75
Про великий городъ	77

2) Гуртове життя в селі.

Гуртъ (вірші Шевченка)	79
Одинъ якъ ні одного	79
Чи пора правду ховати	80
Нема в світі, якъ своя країна	81
Не хлібомъ йєдинимъ живъ буває чоловікъ, зъ Тургенева	84
Багатий дрібно краює, зъ Гоголя	85
Шматокъ хліба, пісня Чайченка	85
Каліка, байка Боровиковського	86
Сільські робітники, вірші Гріненка	86
Прядиво	87
Кравецъ, зъ народныхъ устъ	88
Коваль	89
Знахаръ	91
Де гріхъ, тамъ і покута	94

	Сторона.
Шпачокъ, де ты?	94
Вовча натура	95
Ярмарокъ, зъ Нечуя	95
Чого стоить село?	96
До праці! Пісня Чайченка	97

3) Громадське порядкуванья вь селі.

Сільський урядъ та сходъ.

Спільні справи	98
На сході	100

Церква.

Хазяїнъ світові	103
Церква та прычтъ	104
Братства	106

Школа.

Колыбъ у школу	107
Якъ мене віддали вь школу	108
Граматка і читанка, байка	109
Стара школа, зъ „Дзвонаря“ Мордовця	110
Урокъ вь старій школі, зъ Беранже	113
Яка сыла вь пысьменстві	113
Розумъ, зъ „Антигоны“ Ніщынського	116

III. П о л е.

Бажання, зъ „Двохъ Московокъ“ Нечуя	119
Засіяне поле, вірші	119
Діти-пастухы, зъ „Нывы“ Бабенка	120

	Сторона.
Сінокієсь	121
На полі, пісня Чайченка	122
Заживна пісня, зъ народныхъ усть	123
Якъ пораяють хлібъ	123
Млыны	124
Вітрякъ	125
Чудна спілка, зъ народныхъ усть	126
Орачъ та лицарі	127
Жукъ хлібойідъ	129
Конькы і сарана	131
Про жука грабара	132
Жайворонокъ	134
Зінське щеня, або сліна мыша	135
Ізъ степового жыття	136
Про зайця	143

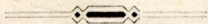
IV. Л і с ь.

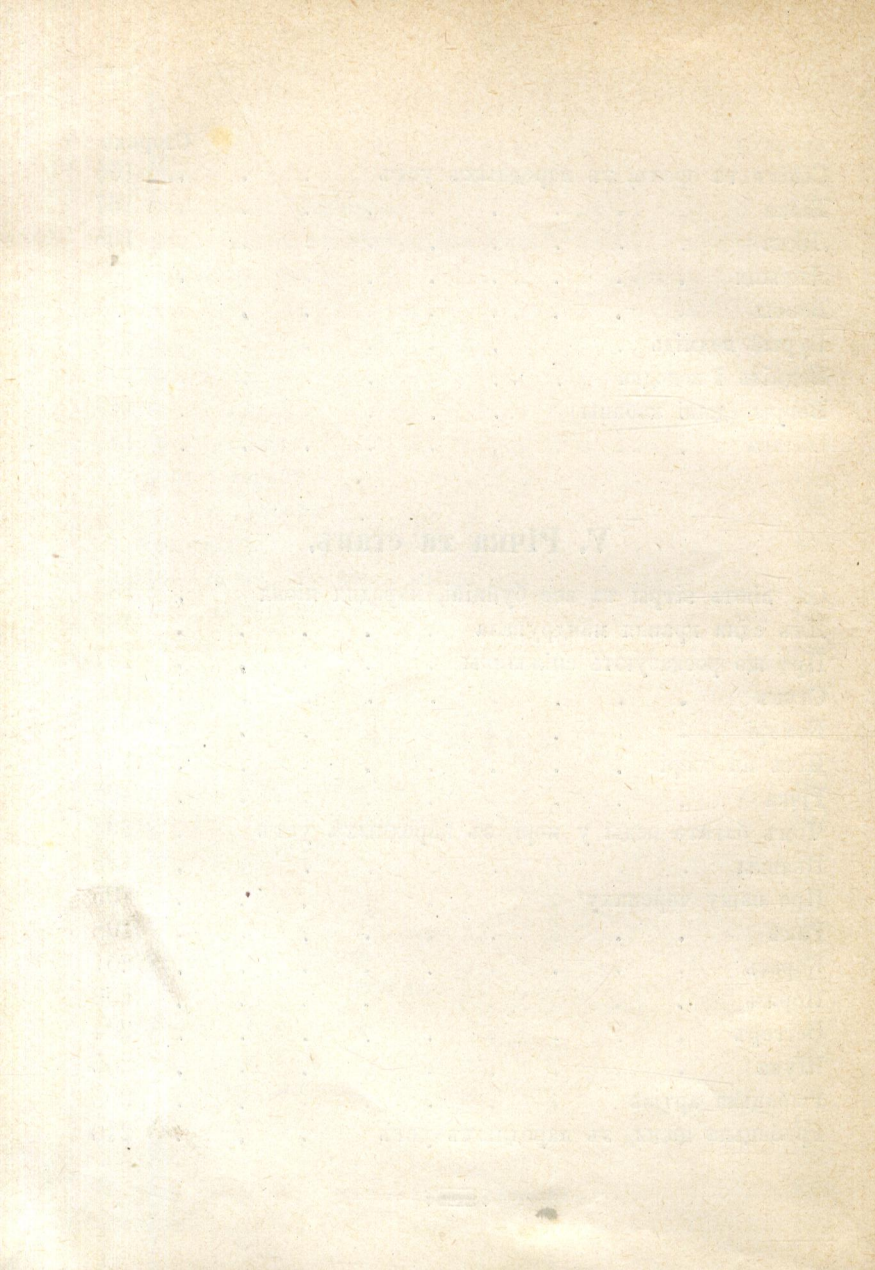
У гаю, зъ Марка Вовчка	151
Пісня про гай, зъ народныхъ усть	151
Берега	152
Ялина	153
Грыбы	154
Старый дубъ і діброва	155
Якъ дубъ зробився царемъ	155
Бджола	158
Сорока	159
Голубъ, пісня народня	161
Дятель	162
Зозуля	162
Зозуля, пісня народня	164
Пугачъ	164

	Сторона.
Сокіль та орелъ, зъ народныхъ устъ . . .	166
Білка	167
Ласка	168
Лысыця	169
Вовки	174
Бурый ведмідь	177
Ведмідь і колодка	178
Вепры (дыкі кабаны)	179
Облава	180

V. Річка та ставъ.

Ой віють вітри та все буйнійі, народня пісня . . .	185
Якъ одна крапля мандрувала	185
Про що розказують сніжинкы	187
Ставъ	189
Комарі	190
Нічъ на озері	191
Річка	192
Чомъ багато воды у морі, зъ народныхъ устъ . .	193
Пьявки	193
Про нашу черепаху	195
Ракъ	198
Карась	201
Йоржъ	203
Осігеръ	204
Щука	206
Рыбацька артіль	208
Гребецька пісня, зъ народныхъ устъ	210

I. РІДНА ОСЕЛЯ.

I. Наша хата та рідъ.

Хатына.

Стойить хата небагата, солом'яна стріха;
Прычілочкы у кытыцяхъ, мальовані вікна;
Обмазана, підведена, а сама біленька.
На подвірї, якъ барвінокъ, трава зелененька,
Ще й садочокъ, якъ віночокъ, хатыну квітчайе,
У віконце зъ неба сонце въ хату споглядає.
Тамъ чыстенько і гарненько, тамъ все у порядку:
Самъ Богъ дбайе, доглядає ту маленьку хатку.

*Своя хата — своя правда, своя стріха — своя втіха.
Яка хатка, така й наїматка.*

За що я люблю свою матіръ.

Якъ бувъ я маленький — маты мене годувала. Якъ я нездужавъ, то кричавъ у ночі і матері спати не дававъ. Маты мене нянчыла і тішыла. У жныва носыла мене і мою колыску на поле, хочъ і важко було. Якъ мене побьють, або самъ забьюсь і плачу, то біжу до матері: маты мене пожалуйе. Якъ мені прысниться у ночі щонебудь страшне, я прокынусь і плачу. Маты перехрестить мене, погладыть по головці і скаже: „Богъ съ тобою! Чого се ты? Спи, я осьде!“ — то я угомонюсь і заразъ засну. Маты мене мыйе, чеше, учить молються

Богу. Маты варыць йісты, пряде льонъ і коноплі на одѣжу, ходыць на річку, щобъ у насъ были чысты сорочки. Маты раннійшъ усіхъ встае і пізнійшъ усіхъ лягае. За все се я люблю свою матіръ. Ыноді маты розсердыцься і побѣе, якъ я що-небудъ погане зроблю, — та се дарма!

Бажанья матері.

Спы, моя люба дытыно,
Въ теплій колысочці спы;
Хай тобі доля навійе
Сонъ тихый, сонъ золотый!
Прокынешся, ручки простягнешъ до мене,
Лепечучы „мамо“ прокажешъ мені,
І слово те „мамо“, найпершейе слово
За всі мені стане пісні....

Ще помы въ колысці,	А розумъ, якъ батько,
Мій сынку, дрімаешъ,	Тобою керуе;
Въ жытці таку долю	Хай людѣ про тебе
Для тебе бажаю :	Розумного знають,
Хай правда, якъ ненька,	А неньку за сына
Тебе допільнуюе,	Добромъ спомынають.

Пісня про матіръ і дітокъ.

Плыве лебедя зъ лебедятамы,
Зъ маленькымы дытынятамы.
„Ненько жъ наша, лебедонько,
Погодуй насъ хочъ зъ годочокъ,
Пома вбѣмося у пушочокъ,
А зъ пушочку та въ пірѣячко,

А зъ пір'ячка та въ крылечко, —
 Тоді стрыпенемъ тай польнемъ
 Въ чисте поле жывытыся,
 Тоді перестанешъ, мамо, намы журытыся“.

Зъ народныхъ устъ.

*Сны, дою, нехай тобі доля росте. —
 То жъ мій сынокъ, мое здоров'я.*

Відъ щирої любові і прикмета серце давить.

Рознеслась по селу чутка, що въ Чаплынцяхъ вто-
 пылась дытина. Стыснуло підъ серцемъ у Панасыхы —
 вона жъ тамъ оставила свого Івася у дядька. Ще й до
 того приснивсь їй страшный сонъ. Снилось, що Івась
 въ чорній, якъ сажа, сорочці сидить надъ річкою,
 а стара жидівка показує йому пальцемъ на воду. Холо-
 днымъ потомъ обдало Панасыху, — вона тяжко застог-
 нала, тай прокынулась. Ще й голубы на степъ не ле-
 тілы, якъ Панасыха вже поспішала въ Чаплынці. Неда-
 лека дорога — верстъ пять буде, а матері здається
 більшъ ніжъ сотня. Вона бъ птыцею перелетіла — та ба!
 Коли дорогою догоняють їйї люде. — Люде добрі, зглянь-
 тесь на мылость Божу! Підвезіть мене до Чаплынцівъ:
 тамъ мій сынокъ, мабуть, заслабъ! — „Не туды, тітко,
 дорога“, — відказавъ крайній... Надъ дорогою проле-
 тіли крюки і закаркали... Щось нібы урвалось въ гру-
 дяхъ Панасыхы. Вона швидче пішла дорогою. Ажъ ось
 стрічає чоловіка зъ Чаплынець. — „Дядечку!“ пита
 його Панасыха: „чы не бачылы вы мого Івася, чы жы-
 вый вінъ? Чы нічого зъ нымъ не сталось? Голубе
 дядьку!“ і шарпнула його за руку, — „чы не знаєте
 часомъ?“ — „Господь съ тобою, жінко! Який твій

Івась — я не знаю. Може ото вінъ і втопивсь?!“ — Охъ, мені лихо! — скрыкнула Панасыха і побігла. Хустка зъ головы спала, свята розвіялась, а Панасыха то підійде, то побіжить... Ось і Чаплынці... Задзвонили по мертвому. Панасыха здрігнула. — Боже мій, це мого Івася ховають! подумала вона — і ще швидче побігла. Мынайє вітрякы, мынайє хаты і вбігає вь двіръ до дядька. — Дядьку, що вы зробили зъ моею дытиною?! Де мій Івась? — Мамо! — почувсь дытячий голосъ, і Івась кинувсь до матері... Панасыха скрыкнула, ухопыла Івася — і матеріні сльозы закапали на біленьку дытячу головку.

Дідъ і унучкы.

Дідусь сідівъ вь сорочці білій
 Вь брылі на призбі. Передъ нымъ
 Съ собакою унучокъ грався,
 А внучка вь юнку одяглась
 У мамину і нібы йшла
 До діда вь гості. Засміявся
 Старый і внучку привітавъ,
 Неначе справді молодыцю.
 — А де жъ ты діла паляныцю?
 Чы, може, вь лісі хто однявъ?
 Чы по-просту, забула взяты?
 Чы, може, ще й не напекла?
 Е, соромъ, соромъ, кепська маты!

Шевченко.

Старший за царя.

Одынъ царь бувъ на охоті. Отъ якъ смерклось, вінъ і каже своєму генералу: — Біжы, лышень, упро-

сысь де на нічъ, та выбірай, щобъ хатка була чепуренька і щобъ у хаті нікого не було старше за мене. — Той пішовъ тай думає ідучы: — Що воно таке, що царь загадавъ, щобъ у хаті не було нікого старше за його? Хіба жъ у його царстві йе хто старший за царя? Що воно за знакъ?.... Хіба такъ пожартувавъ царь! — Отъ обібравъ той чоловікъ кімнатку гарненьку і привівъ туды царя, а за кімнатою, у хаті мостывсь хазийинъ съ сімйею. Отъ царь повечерявъ, помолывсь Богу і лігъ спаты. Тільки що вінъ заплющывъ очі, ажъ у хаті заплакала дытина. Царь і каже до свого генерала: — Піды, прикажы, щобъ утыхло. — Пішовъ той і давай утышати хлопчыка. Чого вже вінъ не робивъ йому: і прохавъ, і бавывъ, і сварывсь — нічого! А хлопчыку годівъ два усього. Нічого не вдіавшы, йде до царя і каже: — Не можна нічого зробыть — плаче! — А ты жъ казавъ, що царь приказує? — пытає царь. — Та казавъ, — такъ не слухається. — А я жъ тобі приказувавъ, щобъ у хаті не було нікого старшого за мене, — відказавъ на се йому царь.

Росты, сынку, хочъ дурный, абы великий. — Сынь мій, а розумъ у його свій. — Не збірай сыну худобы, збери йому розумъ.

Якъ робышъ, такъ і майешъ.

У Олены въ хаті нетоплено, неметено. Въ сіняхъ сміття хочъ на хуру; собаки мыскы мыють, чужі свині весь двіръ изрылы. А добра у нейі — що колы бъ не мыші у засікахъ, то й кіть не удержався бъ! Сама вона, якъ въ болоті купалася, хвартухъ по землі волочыться. А за дітей дбайе, якъ кіть за цибулю: дасть меншому ріжокъ въ ротъ, а старшому стусана, — сама зъ хаты,

ажъ куриться.... А у сестры йїї Марусі въ хаті чисто і тепло, якъ въ усі. На мыснюку, якъ на божныку; постіль, якъ снігъ; на столі скатерька чыста; на долівці — ні пір'ячка, підъ образомъ — рушныкъ шытый; діти здорові, чысті, вмыті; сама вона, якъ ясочка, — хочъ воды напийся! А люде судять, радять: про Олену слова доброго не скажуть, а Марусею не нахваляться.

Хазяйка въ дому покрова всьому. — Не та господыня, що збере хозяйство, а та, що готове удержыть. — „Якъ бы хлїбъ та одежа, йїла бъ я на печі лежа!“ каже лїныва хазяйка. — Де хлїбъ — сіль — каша, — тамъ домівка наша.

С к у п ь й.

Скупый хатыночку завівъ,
Та грошей пожалівъ, —
Поставыть печі не схотівъ,
Зіма! — хазяйинъ одубівъ,

Бо капшучокъ зъ грїшмы скупого не зогрївъ.

А въ мене мысль така: Здоровье намъ мылійше капшука.

Боровіковський.

Чудна хата.

Ой, якъ мені женытыся — въ мене хаты немайе!

Поставымо хату зъ зеленого маку,

Положымо сволокы зъ зеленої осоки,

Поставымо кроквы зъ жовтенької морквы.

Господы, помылуй тебе і мене.

Чубінський.

Наша хата съ Богомъ не спорытъ: якъ на дворі тепло, то й у насъ тепло; якъ на дворі холодно, то й у насъ холодно.

Хатні приятели.

Въ хаті тихо. Свята неділя. Маты пообідавши, ськайється на лаві коло віконця. Батько на полу спить. Плазунъ Івась оце тільки вставъ і обідає. Сорочина його підкачана до самого нагрудничка, въ руці здорова ложка, межъ ніжками въ мысочці молочко. Івась радъ молочку, а більше ложечці: втіха дытині, що вміє набірати, а про те й байдуже, що не попадає въ ротъ. На печі кіть — Мурко, приятель Івася, тежъ тільки що вставъ і потягається. Стукнувъ Івась ложкою, і кіть скочивъ на землю: „нявъ! нявъ!“ до Івася, се-бъ то: здоровенькі були! йісты хочеться! Івась ажъ затремтівъ, — такъ зрадівъ приятелю; ніжками совайє, рученята ходоромъ ходять, а ротыкъ і радъ бы припросить, та тільки: „ы! ы! ы!“ се-бъ то: „сюды! сюды! до кумпанійі!“ Мурко потерся объ спину Івасеві, насторочивъ хвість, діставъ кінчыкомъ до рота, та й голову въ мыску, зъ языка зробивъ ложечку — хлюпъ! хлюпъ! А Івась радіє: й на голову льєє приятелю молочко, й на спынку. Вдовольнивсь приятель, обмывсь гарненько і ставъ потішаты Івася. Недалечко лежавъ клубочокъ, — отъ Мурко торкъ його хвостомъ — буцімъ то нехотя, и клубочокъ танцює въ лапахъ, а Мурко піддає йому духу. Івась втішайється, та регоче. Втомивсь мабуть кіть, та й Івась нареготався. Прилігъ Мурко підъ лавою коло обніжа, наче заснувъ. Івась тежъ ставъ позіхати, та очыці терты ручками. Тихо стало. Отъ підъ поломъ выглянула мышка: поживыться мабуть хтіла крышечкою, і байдуже йій, що Івасьъ приятель за обніжомъ. Зашуршала вона соломкою. Мурко схопивсь, і якъ вкопаний: вушкы настороживъ, хвостомъ повівъ, спынку зігнувъ, лапки наготовивъ, а ні змыгне зъ нейі; а

це — скікъ! мышка тільки жалібно запіскотіла въ зубахъ. „Піймавъ!“ кричить вінъ тоді до Івася. А Івась радійе, аж не всыдыть і поплазувавъ підъ пілъ до прыятеля. Мурко неголодный, а до штукъ охочый: выпустыть мышку, а вона й рада — біжыть, що майе духу. Мурко скікъ — і зновъ мышка „пі, пі“, въ зубахъ.

А Івась втішайеться, та регоче. Славненький звірокъ мышка. „Дай, дай, дай!“ кричыть Івась, ручки простягає. „Не вору-у-шь!“ на се йому прытель. „Эге! дуже тебе бояться.“ Івась — хапъ прытеля за хвість. „Не лі-і-зь!“ галаснувъ Мурко, та й запустывъ пазурі въ ручку!...

Оттакъ, Івасю, въ прыгоді пізнавай прытеля.

Кішці смішкы, а мышці слізкы. — Стане одынъ кітъ на мышей сто кітъ. — Колы мышы kota не чують, то собі бережно гарцюють.

Ц в і р к у н ь.

Цвіркунъ, маленька кузька завбільшкы съ коныка, що стрыба въ полі і дуже на його схожий. Цвіркунъ дуже любить тепло, бойіться холоду, і черезъ те водыться більшь въ хаті, чімъ на дворі, да і въ хаті зімою живе вінъ тільки біля печі. У день цвіркуна зовсімъ нечуть, а въ ночі крадькома вылазыть вінъ зъ своейі щілыны і шука йіжы. Небагато й треба цвіркуну: знайде собі крышечку хліба, трошкы высівокъ, або борошна, отъ тімъ вінъ і вдовольняється. Стрыба вінъ зовсімъ, якъ коныкъ, тільки трошкы ныжче. Голова у цвіркуна дуже кумедна, кажуть, начебъ-то схожа на голову дуже старого чоловіка. Стародавні люде віддтого і выдумалы, що

буцимъ-то одинъ чоловікъ випросивъ собі у Бога вічне життя, та забувъ выговорить вічне юнацтво; отъ вінъ живъ, та живъ, зостарівсь, згорбився і зробився цвіркуномъ. Якъ тільки стане темно, цвіркунъ вылізайє зъ щілины і тре ніжками объ кінці твердыхъ крыль і тимъ даєє про себе вістку — цвіркотыть. Цвіркунъ кладе въ щілині маленькі яйця, зъ котрыхъ вылуплюються його діти. Перше цвіркунята выходять біленькі і безъ крыль, а тыжнівъ черезъ два, або тры — такъ выростають, що стара шкурка стайє їмъ тісною, і тоді вони скидають їйї. Черезъ вісімъ днівъ вони зновъ передягаютьє, а після четвертой одежы маленькі цвіркунята выходять уже съ крылами і цвіркотять. Цвіркуны не живутъ більшъ року.

Щобъ вывести цвіркунівъ, якъ їйхъ багато расплодятьє і почнуть вони докучать, треба тільки замазать щілину, де вони сыдять, або посыпать персідскымъ порошкомъ, і тоді всі вони подохнуть.

„Пане Свіргунський! ідіть, я буду ораты, а вы будете поганяты“ — крычать хлопъята, найшовшы нірку польового цвіркуна.

Маты выгядає сына.

Не одинъ день сіділа Хомиха коло хаты, та выгядала свого сына. А теперь зновъ сіла вона на прызбі, підперла голову рукою: їйї очі лягли на шырокій дорозі, на далекому лісі, на далекому небі, а думка якъ та птыця, полынула десь далеко въ чужу сторону.

Чы живый вінъ, Василь, чы здоровый? — думала вона — чы прыбуде до мене? Чого не трапытьє мо-

скалеві на чужій стороні! Може його на війні вбито, може його у ночі звірь зачепивъ въ темнімъ лісі, а може де занедужавъ на чужині, лежить оди́нь і порадоньки йому не має... Літає материна думка то по степахъ широкихъ, то по темному лісу въ глуху темну нічъ; то бачить вона його слабого, недужого въ якійсь чужій хаті міжъ чужими людьми, та на быті́мъ шляху, де на його напали недобрі люди. І серце материне нийе, та нийе.

Надъ річкою явіръ стоїть,
Надъ яворомъ воронъ криче,
Підъ яворомъ мати плаче,
Мати плаче і рыдає
Свого сына дожыдає.

Чубінський.

У матері пазуха дереться, дітямъ ховаючи, а у дітей пазуха дереться, одъ матері ховаючи. — На одній руці пучки, та не однакові: одного батька та матері дітки, та не одной натуры.

Н а й м ы т ь.

Ой зацвіла черемшина коло перелазу;
Добре було наймытові въ господаря зъ разу.
Ой якъ почавъ зъ черемшины цвітокъ опадати,
То почало господаря лыхо нападати.
Богацький сынъ пообідавъ, ще куры не пілы,
Бідный наймытъ пообідавъ, що діти не зйілы.
Богацький сынъ пообідавъ, іде въ коршму пыты,
Бідный наймытъ ціпъ підъ пахву, іде молотыты.
Богацький сынъ іде зъ коршмы та выгукуючы,
Бідный наймытъ іде зъ поля та постогнуючы.

Ой прийшовъ вінъ до домоньку, хотівъ собі сісты,
 А господаръ повідає: йды дай конямъ йісты!
 Ой приходить наймытонько відъ коней до хаты,
 Господыня повідає: Йды дрова рубаты!
 Пішовъ наймыть, дровъ нарубавъ, тай сівъ на колоду,
 Господыня повідає: йды наймыть по воду!
 Ой підужъ я по водыцю у зелені лозы, —
 Побьють тебе, господине, наймытові сльозы!
 Іде наймыть ізъ водою, плечі похыляє,
 Господыня ізъ трохъ мысокъ у одну зливає.
 — Ой на тобі наймытоньку вечерю зъ обідомъ,
 Не доложышъ пирогами, то докладай хлібомъ.
 Не берыся наймытоньку до хліба цілого,
 Шукай, шукай по за комынь сухаря сухого.
 Полізъ наймыть по за комынь сухаря шукаты,
 Взялы його молодого сльозы облывати.
 — Ой не хочу господине, не хочу вже йісты.
 Позволь мені, господине, на хвылечку сісты!
 А господаръ повідає, що не часъ сідаты,
 Беры коні на поводи, треба на нічъ гнаты.

Зъ устъ народилъ.

Недостаткы гонять съ хаткы.

Довго ховалось въ зіму сонечко, а дітямъ Хоми-
 шынымъ скучно було въ тісній, холодній, змокрілій хаті.
 Прийшла весна. Почуло сонечко черезъ вікно дытяче
 бажання: выглянуло на попове полечко, на бабыне зіль-
 лячко і на йіхъ подвір'ячко... Тепло, весело... Коло
 прызбы всі трое въ хаткы граються: меньченьке пічку
 копайе, середуще патычки збірайе, а старшенька, Ма-
 руся, вже й хатку складає. Маты скородыть грядкы

коло хаты і думає: якъ то їй прыйдеться зъ цімъ дрібязкомъ по чужыхъ роботахъ бігати.

Застукотіло возомъ по вулиці, — тпру, — стало коло воріт.

На подвір'я ввійшовъ Матвійенко, хозяйинъ зъ другого села, поздоровкався зъ Хомихою тай каже:

— Чувъ я, що дівчина у васъ йе. Чы не дасте за няньку?

Маруся боязно глянула на дядька, та й у матері вь серці тьохнуло.

— Куды жъ їйї? Воно ще мале! Самі подивіться!

Дядько обглядає Марусю: такойі йому й треба — абы не саме пыскля зоставалось.

Маруся чує про несподівану розлуку, тікає вь хату, схылылась у запічокъ вь куточку і гірко хльпає: жаль їй і братіка маленького, й сестрычки середущойі, й хатки недостройеної, й неньки рідненькойі. Матері тежъ жаль дытыны, та нужда — не рідня, не теперъ — то вь четверь, а все прыйдеться матері роскыдати по чужыхъ людяхъ свойіхъ пташенятъ. — Йїдъ, Марусю, зъ дядькомъ! У дядька і молочко йе, і хлїба вдоволь, ще й новеньку спідничку справыть дядько. — Не до спідничкы Марусі. Вь великімъ горі і сльозахъ поїхала дытына вь чужу хату.

Батько й маты.

Та нема древа ряснійшого надъ дубочка,

Та нема роду ріднійшого надъ батечка:

Що дубочка зломлю та й покыну,

А батечко умре, — я й загыну.

Та нема цвіту цвітнійшого надъ маківку,
 Та нема роду ріднійшого надъ матінку:
 Що маківку зірву — друга буде,
 А матінка умре — я й загину.

Зъ народныхъ устъ.

*Батько вмере — то тісиротыны, — а маты —
 то вже ціла сиротына. Тоді сироті неділя, якъ со-
 рочка біла.*

Пісня сироты.

Та плывы, плывы, селезню,
 Тыхо по воді,
 Та прыбудь, прыбудь, мій батеньку,
 Тепера къ мені.
 — Ой радъ бы я прыбуваты,
 Дытыно, къ тобі, —
 Насыналы сыру землю
 На груди мені.

Зъ народныхъ устъ.

Д і т ы.

У насъ курыця сьогондя була на обідъ! — казавъ ба-
 гатого батька сынокъ. — А біля нашихъ воріть сонеч-
 ко світыло! — хвалылась біднойі вдовы дытына.

Зъ народныхъ устъ.

М ы ш а.

Хто не знайе сього гарного, пруткого, веселого
 звірка? Мордочка його загострена, покрита шерстю,

зъ довгими, твердыми вусами і зъ гострыми передніми зубами у роті. Шкурка сіровато-жовта на спині і трохи яснійша на череві; хвістъ довгий, голый, вкритый замість шерсті лускою і тільки де-не-де стырчыть щітинка, вуха тежъ голі. Ніжки у мышкы маленькі, тоненькі і на передніхъ лапкахъ по чотырі коготка, а на задніхъ по пять; цімы ніжками вона бігає дуже хутко, лазить і плыва тежъ добре, та й плава не погано, хочъ і не любить лізты у воду. Жыве вона усюды, де тільки живе чоловікъ: у будинкахъ, хаткахъ, коморахъ, погребяхъ — і зветься хатньою; а йє і такі, що літомъ живуть у полі, йідають всяке зерно і черв'ячківъ, а на зіму переходять зновъ у будинкы, або скырды, або у норы на поляхъ, — такъ це польові мышы. Весела, тиха мыша, хутко звикає до чоловіка і навіть легко навчається всякимъ штукамъ, а музыку такъ любить, що не жахаючысь выскакує зъ своейі норы, якъ зачує, що грають. За всімъ цімъ вона бъ була втішнымъ звіркомъ, колыбъ не йійі ненажырливість. Мало кого найдешъ такого охочого до ласощівъ, якъ мыша. Де стоїть багацько стравы, вона хочъ і небагато зійіє, але все покусуйє і погрызе, щобъ не трапилось; такъ наприкладъ, залізе межъ книжки і погрызе йіхъ. Відъ того чоловікъ вважає мышу за свого ворога, ганяється за нею і зводить котамы, пасткою і отрутою. Але все жъ відъ того мышей не меншає, бо вони страшно плодучі: усяка мыша-самця приводить вь одынъ рікъ разівъ пять, або шість, по пятеро, по шестеро, а то і по восьмеро мышенятъ.

Мыша не одну має діру до ямы. Мышка зъ діркы смыхъ, а кітъ съ печі — скіпъ.

К і ш к а.

Кішка хоть хатня тварь, та хыжа. Бувають коты білі, чорні, рябі, а вь ночі, кажуть, всі коты сірі. Очі у кішки мовь два зелені вогонькы світяться вь темній хаті; у день йїхъ зїнькы зьюзують ся, а вь ночі більшають, і відь того кішка добре бачить нічю. Чутїе у кішки тежь добре: якъ тїлько мыша де заскребе, такъ вона і насторожить вуха... Вельку йїй помічъ на охоті за мышамы подають маленькі подушечкы на лапахъ, меже котрі вона ховаїе своїі кігті, якъ треба буваїе нынкомъ підкрастись до мышы, щобъ вона не чула. Ще маленькою вона вчѣться ловыты мышей, — усякому прыходылося бачыты, якъ котеня лове свїй хвістъ, або перекиды яку-небудь трїску, або бомажку, немовъ та тіка, а вона йїї хоче пїматы. Любыть кішка лазыть по даху та по деревамъ, шукаючы якого горобця, або другойї дрібноїї птыці, котра тежь нерідко перепадаеть йїй на поживу. Оцімъ вже кішка робыть чоловікові вельку шкоду, бо маленькі птахы зводять зо свїту сылу гусені, котра вельмы шкодыть усякій рослыні. Якъ лащыть ся кішка до чоловіка, то нявкаїе, та ковыля хвостомъ. Жыве вона коло 15-ты рокївъ, а якъ настане пора вміраты, то вона ховаїеть ся куды-небудь, щобъ ніхто не бачывъ, і тамъ помїра.

Добре бъ пташка заспівала, якъ бы кішка не спїймала. — Знаїе кїтъ, чыїе сало згїївъ. Коли бъ можна буты черезъ зіму котомъ, черезъ літо пастухомъ, а на велькдень попомъ!

Мыша і Пацюк.

— Добровечірѣ, сусіде мій!
Чы всі вы живі, та здорові? —
Гукнула Мыша Пацюкові.

— Та що? — Пацюк мовляйейий.

— А сея — каже — прылынула,
Щобъ розказать тобі, що чула,
Щобъ ты радівъ, якъ я, та знавъ:
Левъ, кажуть бы, кота піймавъ...

— Якого?

— Катюгу нашого рудого,
Що намъ просвітку не дававъ.

— Гай, гай! — Пацюк мовля, — раденька
Якъ кажуть, що дурненька!

Що съ того, що піймавъ !!...

Якъ дійдеться у нихъ до чого, —

Не бачыть лева намъ живого!

Бо знайешъ, що за звірь той кітъ!

Оттакъ, якъ хто кого бойіться,

То й думайе, що на того весь світъ

Такъ буде, якъ і вінъ, дывыться.

Такый рідъ хочъ на лідъ.

Купывъ собі чоловікъ нові шкапові чоботы, жінці
накупывъ каблучокъ, а дочці — сережки. Настало свя-
то — ото усі і повбіралися у свої ралыці. Чоловікъ
сівъ на покуті, тай выстановывшы ногу, човга — що-бъ-
то бачылы його нові чоботы, і каже жінці:

— А чомъ се у насъ хата не метена?

Жінка выставила попередь себе руки, розтопыривши пучки — щоб бачылы ййі каблучкы, тай каже:

— Чы я жь не казала!

А дочка захытала головою такъ, що сережки зателіпалысь, тай каже:

— Отсе лыхо! Скілько жь ййі на день месты?

Зъ народныхъ устъ.

Не паде груша дальше відъ лыстыя. — Тернына грушокъ не родыть. — Яка яблонька, такі й яблукы. — Яке дерево, такый і клынь; якый батько, такый і сынъ.

Велыка сімья.

А въ нашего Омелечка
Невелыка сімейечка:
Тільки вінъ, та вона;
Та старый, та стара,
Та Іванъ, та Степанъ,

Та Васыль, та Панасъ,
Та той хлопець, що у насъ,
Та дві дівкы косатыхъ,
Та два парубкы усатыхъ.

Зъ народныхъ устъ.

С і м ь я.

Мені теперъ роківъ зъ десять. Батько й маты, дякуваты Богові, здорові. Старший братъ Васыль, вже зрослый парубокъ. Сестра Олеся трохы меншъ за мене, а друга маленька Галька, що тільки повзайе по долівці, та гучно регочеться съ котовыхъ выкрутасівъ. Тыхо у насъ. Ні лайбокъ, ні сварокъ. Батько насъ любить і мы його любымъ, і вінъ багато працюе дома і на полі.

Щобъ мы робылы безъ тата! ыноді намъ каже маты: хто бъ насъ хлібомъ годувавъ.

І матір' мы любымъ, вона у насъ добра. Оце, якъ занедужає хто зъ насъ, то вона ночі не спить, та доглядає. А буває, що вона розсердиться, то такъ вылайється, що ажъ сумъ бере. А що, думайється, якъ воно справдиться! Не даремно жъ кажуть, що материна молитва зъ моря выкидає, а проклёны въ калюжі топлять. Та рідна мати, кажуть, добра! Вона — „й щобъ тобі і бодай тобі“, а сама собі нышкомъ: „і охъ! Коли бъ, Господи, не сталося дытні чого зъ моеї дурної речі!“

У насъ йе земля, йе й хозяйство. Оттого жъ і роботи усімъ доволі. Отъ хочъ бы бабуса: старенька, руки тримтять, протежъ і въ хаті прыбере і за Галькою прыдивыться.

— Та заспокойтесь, вы зовсімъ слабі! — каже йій батько. А вона все свое, тільки ыноді прошамкає: — хто робыть, той заробляє. Не хочу хлібъ твій дурно йісты.

А зъ якої прычыны мы зъ Олесею дурно йістымемо хлібъ? Та й і мы не гуляємъ. Оце съ позранку чы дровецъ прынесы, чы волівъ напуваты — все я! Олеся накладає дрова въ пічъ, або зъ бабою прыбірає въ хаті. Батько зъ Васылемъ і собі майструють що небудь — чы ворота лагодять, чы нову вісь роблять, а то і въ гóродъ йіздыть продавать хлібъ або що. Коли жъ на полі работы ще не закінчені, вони рушають въ поле. Ынколы і мы завертаємъ туды, якъ батько зъ Васылемъ не зможуть управыться самі. Мати якъ не въ полі зъ намы, то въ горóді клопоче біля капусты, буряківъ, огірківъ, або на подвірі годує качокъ, гусей, свиней коровъ. І мы вже тутъ неодмінно, щобъ якъ що запоmogты. Оттакъ мы справляємось зъ роботою. А тымъ часомъ йде время, наблыжайється вечіръ, лягаємъ спаты і добре

спымо, потомывшысь за день. І тільки якъ чого розбуркайешся ыноді, то чуйешъ, якъ невсыпуца маты колыше Гальку та тыхесенько промовляе: — „спы, доню, нехай тобі доля росте!“

Сырїтська пісня.

Ой одна я одна
Якъ былыночка въ полі,
Та не давъ мені Богъ
А ні щастя, ні долі.
А ні братыка я,
Ні сестрычки не знала.
Межъ чужымы зросла,
Та вже й вянуты стала.

Шевченко.

Горе сироты.

Тяжко, важко въ світі жыты
Сироті безъ роду :
Нема куды прыхылыться, —
Хочъ зъ горы та въ воду !
Утопився бъ молоденький,
Щобъ не нудыть світомъ :
Утопився бъ — тяжко жыты,
І нема де дітысь.
Въ того доля ходыть полемъ,
Колоскы збірайе,
А моя десь ледащыця,
За моремъ блукайе.

Шевченко.

Сирота.

„Чымъ майе росты сирота, лучше якъ вырасте камінь“ — сказано здавна: така то доля сырiтська! Найбездольнiйшi тi сироты, що остаються зъ малечку безъ матерi. Не знають такі немовлята нi справжнього догляду, нi пеклуванья, бо нiчье око i руки не справлять ся за пестошi рiдноi ненькы. Тымъ то i кажуть, що якъ батько вмере, то пiвъ сироты дытына, а вже якъ маты вмере, то тó настояща сирота. Якъ i пiдросте сирота, то не визнае добройi долi. Гiркый чужый хлiбъ, непросторо у чужий хатi, хочъ вона може й простора. Не свiтять, не грiєе сыротi чужа чужына або й родычi, у которыхъ йе свої дiты, свої клопoty. „Сироту лають i бьють, ще й плакати не дають“. Якъ бувае ласка до сироты, то це йй велькдень.

Наймы, наймы — часто й густо зъ лайкою i бийкою, зъ шматкомъ хлiба, облытымъ сырiтськымы слiзьмы, — оцi наймы звичайна стежка въ сырiтському жытi пiсля того, якъ сирота зiпнеться на погы i порозумнiє трохи. Гусять стереже, овечку пасе тодi сирота, якъ батькiвськi дiты городкы городять, та кашку йiдять на прыпiчку. А науки нi школьной, нi тiй, якъ на свiтi жыть, сироты найбiльше не знають. Люде зъ повсечаснымъ копаньямъ про свої потреби найбiльше не турбують ся, що зъ сироты буде, бо небагато такихъ, у кого йесть щире бажання й повiльний достатокъ сиротамъ давати запомогу. Щасливiйшi ще тi сироты, котрымъ батько та маты кыдають яку-небудь худобу. Хочъ опекуны, обiбранi громадою, ынодi i переводять сырiтське добро, якъ що вони лыхi люде; та не все переведе чужа опека, бо се въ громадськiмъ жытi рiчъ не статечна. Хочъ сумно найбiльшъ стойiть похыла сырiтська хата, хочъ i зразу видно сырiтську ныву зъ тонкостеблымъ жнытвомъ,

бо не самъ господарь їйїї поравъ, та все жъ і хата
стоятyme на місці, і нывы ніхто не загарба, — а дій-
де до зросту сырота, буде завіщо зачыпыть руки. А то
таky й те, що не на лыхыхъ людяхъ світъ стоить, опе-
кають сырїтъ ыноді почесні, правдыві люде, на якихъ
не падає сырїтський жалъ і сльозы. Такымъ сыротамъ
зъ добромъ батьківськымъ хочъ зъ малыхъ літъ звичайно
всього перебуде, то хочъ по зрості жыть їмъ можна
буде по людськы.

Якъ люде знайшлы дытыну.

І дідъ і баба у неділю
На прызбї вь вдвохъ собі сыділы
Гарненко, вь білыхъ сорочкахъ.
Сіяло сонце, вь небесахъ
А ні хмарыночкы, та тыхо,
Та любо, якъ у райі.
— А хто насъ, Насте, поховає,
Якъ помremo?
— Сама не знаю!
Я все отсе міркувала,
Та ажъ сумно стало;
Одынокі зостарілись...
Кому понадбалы
Добра сього?...
— Стрівай лышень!
Чы чуйешъ? щось плаче
За ворітьмы... мовъ дытына!
Побіжїмъ лышъ!
І разомъ схопылись.
Та до воріть... Прыбігають,

Мовчки зупынылысь :
 Передъ самымъ перелазомъ
 Дытына сповыта,
 Та й не туго! й новенькою
 Свытыною вкрыта...
 Дывылысь, молылысь
 Старі мойі. А сердешне
 Неначе благає :
 Выпручыло рученята
 Й до йїхъ простягає
 Манюсінкї... і замовкло
 Неначе не плаче,
 Тїлько пхыка.
 — А що, Насте ?
 Я й казавъ ! Отъ бачышъ !
 Отъ і таланъ, отъ і доля
 І не одынокї!
 Берыжъ, лышень, та сповывай
 Ачъ, яке, невроку !

Шевченко.

Найгіршый сырота.

Холодна осїнь. Сїє дрібный дощыкъ. Шляхомъ йде
 хлопець, обїдраный, босый. Сырота вінъ безталанний.
 Знавъ одно горе, у наймахъ тынявся весь вікъ, робывъ,
 робывъ, а чобїть чортъ ма ! Йде, зъ думкамы бьїється,
 а на серці важко, — сльозы очї застылають. Ажъ ось
 корчма прыдорожна, а до нейї простуйє четвернею у
 повозї якийсь панъ... Ще важче стало хлопцевї.

Господы, — думайє вінъ : за що така кривда ? Въ
 мене чобїть нема, а сей четвернею йїздыть... Отъ якъ
 далї дывыться, ажъ слугы бережно съ повоза выймають

безногого каліку пана... Пішовъ нашъ хлопець далі та вже не сумуйе.

Хай вінъ четвернею йїздыть, а я парою бігатыму,
— думайе вінъ собі.

Сирота на чужині.

Ой не шуми дуже дібровою дуже,
Не завдавай серцю жалю, бо я въ чужімъ краю.

Ой я въ чужімъ краю, якъ на пожарыні,
Ніхто мене не прыгорне пры лыхій годынї!

Ой, роблюжъ я, роблю, робота ні за що.

Люде кажуть і говорять: „сирота — ледащо!“

Сирота втомився, на тынь похылвся :

Люде кажуть і говорять: „вінь мабуть упився!“

Зъ народныхъ устъ.

*Сирота багата на латы та на дрібні сльози.
Зъ хаты по нитці — сироті свѣтыша. — Не той
сирота, що роду не майе, а той, що долі не
майе.*

Чужа біда.

У Прокопа обідъ, у Прокопа хрестыны,

У Прокопа бенкетъ, весілья, іменины :

За тежъ у Прокопа кумы і побратымы,

І всякий Прокопові сватъ

І всякий Прокопові братъ,

За Прокопа усякий радъ

І въ воду і въ огонь скакати!...

Ажъ глядь! —

У Прокопа пожаръ, все въ Прокопа згоріло,
 Насылу вынісь самъ зъ огню зъ душею тіло!...
 Що-жъ рідні та кумы
 Въ пожежі помогли?
 Не дуже: родичі ті його й не пізнали —
 До Прокопа й стежки въ бурьянъ позаростали!

Недаромъ люде гомонять:

Поки богатъ,
 То поты й сватъ.

Боровіковський.

Якъ будують глиняні хаты.

У нашому селі схопылася пожежа. Почало ся съ краю, перехопылося черезъ хату Васыля Кудлайенка й почало чесаты далі. Геть черезъ усе село впоперекъ смугою выгоріло, бо вітеръ съ того кінця потягнувъ. Усе злызавъ огонь, тільки хата Васыля Кудлайенка, мовъ та сырота на попільні зосталася. „Моя правда“ казавъ Васыль і радівъ дуже. „То йому за його працю невсыпущу!“ казали люде. Бо й справді дуже працювавъ Васыль, працювавъ ледве не півъ літа, поки збудувавъ свою хату. І хата вийшла на вдывовыжу: гарна та чепурна, неначе та квіточка. А вся вона була зъ глины, де-не-де тільки дерево попадалося.

„Такій будівлі“, казавъ Васыль, „огонь не дуже дошкуля, нема де зачепытысь, та й дешево все: глина не купована, солома та збойні своїі, отъ тільки трохи дерева, а саме більше своя праця коштує“.

І почавъ Васыль вговорювати людей будувати глиняні хаты. Побачылы люде, що справді добре, та й да-

вай собі глиняні хаты робить, та не коженъ самъ собі, а всі спілкою.

На роздолі середъ села глина була, колы візьмешъ ййі та помнешъ у пучкахъ, то така тобі, якъ масло. Отъ і почали люде : ті глыну копають, ті возять та носять, ті воду возять відъ ставу, а тамъ мішають глыну зъ збойінами та місять ййі. А місять ййі вони не ногами, бо такъ дуже багато часу згайіться, а скотыною : позабывали кілки, понасыпали глыны кругомъ кілківъ і поливають ййі водою, гонять кругъ кілківъ худобу, отъ вона і вымішує сю глыну свойімы ногами, та такъ же тобі гарно, та доладу. Бабы валькы на стіны крутять, а чоловікы мурують. Хутко робота йде. Хата за хатою, — дывысь, неначе ті квіточкы хаты скрізь після пожежі забілілы. Та не тільки хаты для себе люде поробылы, а й хлівці для скоту та для худобы усякойі побудувалы. І не помылысь люде, бо йімъ було добре й худобі гарно : літомъ у глыняныхъ будівляхъ не душно, а зімою тепло та захістно.

Дякувалы потімъ сельчане Васылеві, що вінъ йімъ у прыгоді ставъ, та Васыль було разъ-у-разъ каже : „я тутъ нічого“. Якъ я ходывъ на заробіткы, то бачывъ по степовыхъ сторонахъ, де лісу нема, що тамъ уже давно такі хаты будують і хвалять дуже.

II. Двірть та усяка прыручена тварь і птыця.

Безъ хазяйїна двірть плаче.

Мынула пора та,
Якъ въ козака Гната
Пышалась багатствомъ
Оселя і хата.
Всюды було повно:
У хаті, на дворі,
Стїжки коло клуні,
Мовъ золоті горы.
Тріщала відъ зерна
Дубова комора,
Ревіла худоба,
Вертаючысь зъ поля...

Мынула пора та,
Мовъ сонце скотылось,
Надъ Гнатомъ могыла
Травою pokryлась...
Не топче худоба
Просторого двору,
Рознесли на дрова
Шыроку гобору;
Порісь мохъ на стрісі...
Пустїе оселя —
І Гнатова хата
Сгойть невесела.

*Хазяйське око товаръ жывить. — Де окомъ не
доглянешъ, тамъ калыткою доплатишъ.*

Заможный хазяйїнь.

Хазяйїнь Веремій на все село. Оселя велька, а
куды не глянь — скрізь повно. Огорожа зъ острішкомъ,
ворота вковані, шыроко відчыняються, не зачепишъ хочъ
якою хурою. Подвірья просторе, ѡне де завернуты дра-

бынякомъ, чы розгуляться хазяйській худобі. Хата на дві половыны, зъ мальованымы вікнамы, зъ високою прызьбою, гладенько пошита, зъ прычілківъ кытыцями помережена, квітчайється відь садка яблунямы. Комора зъ дубовыхъ обаполківъ недалеко передъ хатою, а коло нейі погребъ. Зъ боку хаты пішлы хлівы, хлівці, гобора, кошара, а велика клуня якъ разъ противъ воріть на виднімъ місці підіймає вь гору высокій верхъ, наче хоче перевершыть стіжки, що на току коло нейі.

Въ хазяйстві хто дбає, той майє. Хазяйіну треба думать та гадать, чымъ хазяйство держать.

Б а г а т ы р ь.

Багачемъ безмірнымъ вь повіті сльвусь,
Хазяйіномъ першымъ по волості чтусь;
Що я всього маю, всякъ те може знать —
Якъ же мені бідну та за сына взять?
Волыківъ рогатыхъ маю сорокъ паръ,
Коныківъ грыватыхъ — табунець чы-малъ;
Поля стількы маю, що й не ізорать —
Якъ же мені бідну тай за сына взять?
А грошей дві скрынї, пасікы гудуть,
По всій Україні імя мое чтуть;
Вь Крыму мене знають, знають на Дону...
Якъ же я бідну за сына візьму?
Що я прерозумный і тяжко багать!
Розумный і мудрый — всімъ біднымъ не брать!
А взять у двіръ бідну буде стыдъ мені —
Ні-жъ, сього не буде! ні-ні-ні!...
Що скаже громада тоді про мене?

Всякъ пальцемъ покаже і дурнемъ назве;
Скажуть: „бісноватый!“ ще й зъ ума зійшовъ,
Що своїму синові рідні не знайшовъ“.

Мужыкъ багатый, йому добро. — Багатырь спить і в день і в ночі, да йість калачі, а бідный кулішу хлібне, тай нічыю не засне. Не родысь багатый та вродливый, а родысь пры долі та щасливый.

Хазайські мрії.

Ішовъ бідный чоловікъ полемъ, побачывъ підъ кущемъ зайця тай думайе :

— Що, якъ убью я отсього зайця та продамъ за полтынника та куплю свинку, а свинка виросте, та приведе дванадцятеро поросятъ, а поросята виростуть та приведуть кожне по дванадцятеро!... Тоді я попродаю йіхъ та куплю телячку, а телячка виросте та приведе бычка, а потімъ ще бычка, а бычки стануть волами. Попродаю я волівъ та поставлю хату, самъ оженюся і буде вь мене два сыны. Сыны робытумуть, а я тільки порядкуватому — „не такъ треба робыть, а ось якъ!“ Та такъ дуже гукнувъ „ось якъ,“ що заяць злякавсь, і утікъ. Утекла зъ зайцемъ і хата, і сыны чоловікові і все добро.

За добрымъ товаромъ зовуть і напоми. Вь дорозі, у гостыні памьятай о худобыні. — Пошануй худобу разъ, вона тебе десять разъ пошанує.

О в е ч к а.

Якь подывышся на овечку, такь здається і нема на світі другої скотыны такої нещасної: ніхто їйї не бойїться, всі їйї быють і штовхають, а вона і оборонити себе не зможе. Але наврядь знайдеться друга худобына, одь якої булобь стілько корысті, якь відь овечкы. Усе відь нейї йде на корысть чоловікові: зь їйї довгойї, мягкойї вовны роблять і товсте і саме тонке сукно; зь овечыхь і баранячихь смушківь шыють теплі кожухы на зіму, а зь ягнячихь смушокь — шапкы; овечый лїй йде намь на світло у довгі зімні вечоры, а ягняче мясо дуже смашна страва. У барана і овечкы голова, рівняючы до тіла, невеличкі, лобь крутий, нісь горбомь, уха у одныхь стырчат у бікь, а у другихь высять; очі дуже добрі, хочь — нічого брехаты — і дурні. На лобі у баранїв рогы дуже гарно закручені назадь і порожні у середині. Хвість у ыншихь не дуже великый, а у другихь — такь такый товстый та важкый, що вівчарі привязують до їїхь колесчата, щобь їймь лекше було волочыты свій жирный курдюкь, котрый дає багато сала. Вовна довга, у ыншихь біла, якь снігь, а у другихь сіровата або чорна. Вымывшы овечку добре у воді, їйї стрыжуть разь або й двічі на рікь, потімь вовну ще мыють, перебірають і прядуть. Жыве овечка усюды по нашихь краяхь і приводыть кожний рікь одно або двохь ягнят.

Ходыть якь овечка, а буцькайе якь барань. — Одна паршыва овечка усю отару поганыть. — У його умцю за дуриу вівцю. — До Мыколы не стрыжы овечкы ніколы.

К о з а.

Сестра овечки — коза, дуже до неї схожа. Коза тежъ майє дві ратыці на ногахъ, довгу вовну, і ця вовна у ыннихъ козъ бува дуже коштовна; роги порожні у середині, тільки вони загнуті назадъ, а не закручені, якъ у барана. Тіло йїї довге і щупле, на тонкихъ ніжкахъ; верхня губа гола, а на нижній борода — і оце міжъ ыншимъ одрізняє йїї відъ овечки. М'ясо старойі козы погане і смердяче, а козяче дуже смачне. Молоко козы вживають якъ ліки одъ сухотъ.

О в е ч к а.

Побачивши, що вовкъ старий у лісі здохъ,
 Овечка зъ бараномъ у двохъ
 Прийшли і ну ногами тусувати
 За те, що заживо йїхъ часто мавъ лякати.
 Нехай хочъ мертвий буде знаты,
 Драчунъ проклятий,
 Що й овечки вовкамъ не люблять ізпускаты.
 Не вовка, а овець тутъ треба жалкуваты.

Боровіковський.

К о р о в а.

Ревуть, коровы ажъ луна йде по селу і відкликається йїхъ голосъ вь діброві. Це коровы і руді, і сірі, і чорні, і рябі повертаються съ паші до дому. Весело ідуть вони, нібы раді, що полуденна спека змінилась вечернімъ холодкомъ. Воно і не дивно: бо вже до йїхъ не прьсікається оводъ і ынша комашня; не треба

одмахуватись довгимъ та гнучкимъ хвостомъ зъ кытыцею на кінці; не треба трусити головою і поводити ушима, що мовъ сховались за рогами. Якось ласкаво глядять їхъ великі, круглі та чорні якъ вуголь очі. Іде собі худоба, ремигає та ьноді ляска ратыцею. „Тылохъ, тылохъ!... Маня, Маня!“ — кличуть паніматкы своїіхъ коровъ. Скокомъ вбігають Мані на цей клыкъ і звикло мукайють, просячы вечері. Та й якъ же їхъ не нагодувать, колы вони за це щиро платять молокомъ. А молоко літомъ селянынові перша приправа до їжы, бо мняса не мае въ селі. Недурно жъ кажуть: „трудно літомъ безъ коровы, якъ зімою безъ кожуха,“ — або у Петрівку, доючы корівъ, приказують, „щобъ корова стояла та багато молока давала“. У великій прыгоді стайе корова хліборобові, колы треба угноіты землю, щобъ земля була більшъ родючою. А у Подоліі, якъ де, коровы навіть у ярмі ходять, мовъ воли. Відтого жъ то і кажуть про бідолашну людину: „нешасна, мовъ подольська корова!“ І справді, що вже за молоко съ тыйі коровы, що мусыть усе робыть, якъ вілъ. Гыне йійі сыла у тяжкій праці і молока меншайе. Якъ корова зостарытьсѧ і перестане давать молоко, то йійі ріжуть. Мнясо їдять, зъ шерсті роблять повсть, а зъ шкуры чоботы, ремінья і таке ьнше. Навіть кісткы, рогы і ратыці не пропадають. Кісткы ідуть до сахарні, а зъ рогівъ, ратыць та обрізківъ шкуркы выварюють карюкъ; зъ рогівъ роблять ще гребінці.

Дыха годына, якъ убогий втрате корову. — Пропала корова, не треба, кажуть, і здоровья.

В о л ы.

— Ой воли жъ мойі, сиві голубкы,
 Ой які жъ бо вы добрі, —
 Ой вы стойте въ возахъ та въ ярмахъ
 По тры дні голодні...
 — Ой мы стойімо по тры дні въ возахъ, въ ярмахъ,
 Ажъ ізъ очей сльозы!
 Ой пусты жъ насъ, пане-отамане,
 Хочъ у ті густі лозы,
 Нехай же мы трохи попасемся
 І водыці нап'їємся,
 Тоді насъ запряжешъ,
 А самъ спаты ляжешъ, —
 Мы зъ дороги не зіб'їємся.
 Насъ не треба поганяты;
 Мы тебе доставимъ ажъ до міста,
 Де ты майешъ хвурю браты.“

*Зъ народныхъ устъ.
 Чубінський.*

Безъ вола двірз голый.

Два коні.

Осідланий кінъ сміявся зъ степового:
 — Нема на тобі, каже, сідла дорогого
 Ні стальныхъ підківъ.
 На те степовый йому відповівъ,
 — Мене не жалій!
 Хочъ ты і въ богацтві, та въ неволі,
 А я хочъ голый, та на волі.

Боровіковський.

К і н ь.

Побачышъ ыншый разъ конька і залюбуешся, дывышся і ніякъ не відірвешъ відъ його очей. Голову поважно піднявъ вгору, очыма весело озырається, уха то выпрямля, то прысува до лоба, і самъ увесь ходоромъ ходыть, нібы то вінъ танцює. Показный, жвавый конькъ! А біжыть — мовъ той буйный вітеръ. Ногамы хутко перебіра; кругленькымы копытамы тільки черкає по землі. Хто не знає, що за розумна скотына кінь? Часомъ у зіму нічъ застыгне тебе, така завірюха, що й коней не видно, а пустышъ віжки — і кінь доведе до самісенного двору. Недаромъ козакъ співає про свого коня: „сывый конькъ — то мій братъ“. Старі люде кажутъ: „найдешъ кіньську голову, і ту загнуздай!“ І діло — бо коні часто носять, і тоді велике лихо чынять: йімъ у таку годину однаково — чы рівне поле, чы провалья, хочъ і въ річку.

Коні, що табунамы пасуться, хыжому звірю не дадутъ підступыты до себе: заразъ збігаються до купы, стають кружаломъ, стрыгуны та лошата въ середині, а самі обороняються заднімы ногамы. Ізъ кіньської шкуры виробляють юхту, підшвы, ремєні; зъ коньть выварюють клей; зъ шерсті быють повсть.

Кінь волю не товаришъ. — Коли коні йідають і на бікъ глядять? Якъ січку йідають.

Про що вінъ думавъ.

Коло порожного жолоба стойіть кінь, звісивъ голову, спустывъ вуха та мовчыть. Корова кыває на його головою та пытається вола:

— Про що оце вінъ думайє? Чы не про те, що вывернувь учора въ каложу візь зъ хазяйїноюю капустою?

— Що йому капуста? Мабуть про ті басамаи, що наробывъ йому за це хазяйїнъ, — відказуйє віль.

— Ні, мабуть про те, що йїсты нічого, — вставляйє своеє слово прожерлыва свыня.

— Ні, мабуть про те, що хазяйїнъ його на ярмарокъ поведе продаваты, бо старый, — каже вівця.

— Усі вы нісенітныцю верзете, — буркнувь Рябко: отъ я спытаю, нехай самъ скаже. Буланый, говъ, про що вы думайете?

Буланый повернувь голову. — Про що я думавъ? Гумъ, гумъ. Про що я думавъ, — поважно, хытаючы головою, каже вінъ. — Отъ, сказать по правді, — гумъ, — я нічого не думавъ.

С в ы н я.

(байка).

Свыня у панський двіръ залізла,
Посновыгала тамъ
По всімъ куткамъ,
На смітнику кістокъ погрызла,
Полежала въ багні,
Якъ слідъ свынї,
Въ гної куйовдылася пыкою своею,
Та ізъ гостей ізновъ прыйшла
Така жъ, якъ і була —

Свыня-свынею.

Отъ ставъ йїї свынаръ пытать:

— Що, свынко, бачыла ты въ пана?

Чы хороше тамъ гостювать?
 Яка була тобі тамъ шана?
 Я чувъ колысь, що у панівъ,
 Мовъ у царівъ,
 Срібло та золото скрізь сяє,
 Що буцімъ бы паны такъ хороше живуть,
 Та солодко йдять та пють.
 — Та де тамъ воно йе! — свиня йому мовляйе.
 Брехня! Не слухай! Якъ була,
 І йіла, і пыла,
 Всі заходоньки обходила,
 І смітныкы
 І суточкы,
 А доброго нічого я не вздріла,
 То тільки выгадки дурні.

Глібовъ.

Корыта не ходять до свиней, а свині до корыта. — Довелось свині на небо дывытысь. — Черезъ міру і свиня не зйість. — Якъ бы свині роги, то усіхъ людей поколе. — На кого люде гомонять, на того й свині хрюкають.

С в и н я.

„Ну й брыдка жъ ота свиня!“ мабуть всякий скаже, дивлячысь, якъ вона, уся въ рыпняхъ, въ грязюці, ледве лізе по вулиці. І справді не моторна свиня! Колы оце не лежить у багні, вывернувши своє черево проты сонця, то вже безпремінно рийеть-ся де-небудь на смітнику, або въ гноішу. А зажерлива яка! Йість усе, що попадеться: усяку рослыну, садовыну, гораздъ і стерво, навіть ыноді пожере своїхъ поросятъ. А въ городъ

і въ поле якъ забереться — чымало наробить бешкету! Шкодыва свиня, а до цього ще й лыха бува, особливо старою. Черезъ це старыхъ свиней не держать въ хазайстві. Та хочъ не суразна свиня, а протежъ подывиться, у якій вона пригоді людямъ. У ыншого хазайіна нема коровы, вівці, а свиня знайдеться. Въ деякихъ краяхъ йіхъ цілымы чередамы держать, бо вони дуже корыстні людямъ. Пры добрій годівлі підсвинокъ важытyme зо тры пуды, а ынша — годована свиня въ два рокры — більшъ 20 пудівъ; скілько тутъ м'яса та сала буде, щытына піде на щітки, а зъ ратыць выварюють карюкъ. Навіть шкура стайе въ пригоді, бо на заводахъ йійі вычыняють на сапьянъ. Свиня дуже плодюча: поросытьса вона два разы въ рікъ по восьмеро — дванадцатеро поросятъ.

Собака та кінь.

Бувъ на селі Квачанъ — собака,
 Кудлатый та товстый,
 Хвістъ здоровенный, якъ ломака,
 І самъ такый страшный.
 Разъ лежачы знічевья на травці
 У холодочку підъ кущемъ,
 Вінъ разбалакався зъ конемъ
 Про те, про се, про всякійі дурныці,
 А далі річъ на те звернувъ,
 Що вінъ у господарстві сыла
 Не те, що кінъ, або кобыла, —
 Усякъ се, може, чувъ.
 — Що жъ, коню, ты? Попыхачъ головатый!
 Дыковына тымъ возомъ торохтіть,

Вельке діло борону тягаты,
 Або снопы возыть!
 Онъ я: і череду у полі догляжу,
 Весь двіръ, кошару стережу,
 До току побіжу —
 Ціліську нічъ не спочываю! —
 На річъ таку собаці кінъ сказавъ:
 — Це, може, й правда, хто вась знає;
 На світі всякъ бувайе...
 А ябъ тебе про отъ-що попытавъ:
 Колыбъ я не хотівъ у полі працюваты,
 Колыбъ я хліба не возывъ,
 То щобъ стерігъ тоді кудлатый,
 І щобъ вінъ йівъ?

Боровіковський.

С о б а к а.

Міжъ усякымы звірамы самый звывкый до чоловіка — то собака. Вона живе зъ чоловікомъ усюды — і у теплыхъ краяхъ, і у самыхъ холодныхъ, стереже його оселю і худобу, запомагає на полюванні, а ыноді і сама гине, рятуючы хазяйіна. Собаче хутро вжывають на теплі чоботы і коміры, а шкуру на рукавыщі. Собака весела, добра, слухняна, а розумна — такъ така, що мабутъ і нема другого розумнійшого відъ нейі звіря. Собачыхъ порідъ дуже багато: вони різняться міжъ себе мордою, ушыма, шерстю і зростомъ. У всіхъ у йіхъ верхня губа покрыва ныжню, языкъ довгый, шырокий, нісь вохкый і холодный і чуйе вона йімъ такъ, якъ ні одынь звірь не почуйе. Зубівъ у собаки 42, всі вони дуже гострі — бо це йійі тільки одна оборона. Задні

ногы зъ пятьма пальцями, довші ніжъ передні, на котрыхъ по чотырі пальці, а на пальцяхъ крыві кігті, на котрі вона і ступає. Йість собака і молоко і хлібъ, але найбільшъ любить м'ясо. Щенята тільки на десятый або на дванадцятий день починають дывытысь і довго ще ссуть свою матіръ. Літомъ якъ стойть велька спека, собаки часто казяться. Скажену собаку легко спізнати: очі у нейі мутні, хвістъ підобганный підъ самый живіть, зъ рота котяться піна, а гавкає хрыпло. Таку собаку треба заразъ же убывати, бо якъ вона укусьть хочъ бы і чоловіка, такъ і чоловікъ сказиться. Щобъ запо-
могты чоловікові, якого вкусьть скажена собака, треба одразу, не гаючысь і трохи, перев'язати відъ того місця, де вкушено, зверху і знизу якъ найтужче, щобъ отруйна кровъ не розійшлась далі скрізь по тілу, а вылылась геть зъ раны. Коли жъ виразка не велька, такъ треба выссати ротомъ кровъ зъ відты, вважаючи, щобъ у роті не було якого порізу, а не то роз'ятрыты чымъ дуже рану, ножемъ та окропомъ, щобъ кривью стекла отрута.

В ч е н і с о б а к и .

Іде Петрусь вулицею, а назустрічъ йому Івась. — Івасю, каже Петрусь, а я у містечку бувъ, тамъ німець дві собаки привівъ, та які вони штуки показували: одна передъ другою на лапахъ ходылы, зъ рушныцею, мовъ москалі, муштрувалысь, танцювали і чого тільки не робылы вони. Ото якъ бы нашъ Рябко та такі штуки вмівъ. — А нашъ Сірко краще вміє: учора вівцю відъ вовка одбывъ, а сьогодня у ночі тхора задушывъ, — каже Івась.

Мойі курчата.

Чувъ я, що якъ высушить яйце на печі, то буде воно таке кріпке, що хочъ яке яйце розіб'є. Отъ я і надумавсь зробити собі таке яйце къ Велыкодню. Узавъ пару яйецъ тай поклавъ у старый горщокъ, що стоявъ у куточку на печі съ пір'ямы. А тутъ прийшла весна, — я увесь день гулявъ зъ хлопцями на вульці і забувъ про ті яйця. Разъ сыдымо мы і обідаємо, колы щось помаленьку цівкнуло, а далі почало дужче.

— Що це цівкає? питаю я.

— Може цвіркунъ, — каже маты. А батько каже:

— Ні, це не цвіркунъ, а такъ щось.

Сестра-жъ схопылась зъ ослона та на пічъ.

— Мамо! ось пара курчатъ у горщыку!

— Де вони взялысь? пытає маты.

Я тоді розказавъ усе. Зняла сестра тіхъ курчатъ съ печі; мы всі оступылы і дывуємось. А маты каже:

— Що жъ зъ ными робыть? Вони безъ куркы не навчатъся йісты і подохнуть. А далі надумалась і каже: сьгодні у ранці Ганна хвалылась, що курка курчатъ вывела, — такъ хіба однести і ціхъ та пустыть до куркы? Такъ зробыла. Ті курчата повыросталы, і теперъ то вже мойі курчата. А батько казала, що вывелись вони відъ того, що було тепло, а якъ бы я бувъ поклавъ на горячому, то посохлыбъ.

Казочка про бабусю та курчатъ.

Ой захотіла баба та й забагатіты,
Посадыла курочку, щобъ вывела діты.

Встала рано бабусенька, ще не світає,
 Вже баба курчатокъ на двіръ виганяє.
 Ой вигнала курчаточка на подвір'я пасты,
 Сама сіла надъ прызбою кужельну прасты.
 А дідъ бычки запрягає та йде по дрова,
 Свойій бабці наказує, щобъ була худоба.
 Чорна хмара наступає, дощыкъ накрапайє,
 Баба курчаточка въ хатку заганяє.
 Заганяла, заганяла — тройє ростоптала,
 На четверте спотыкнулась, на п'яте упала.
 Сіла баба на печі, въ голову ся скребче,
 А курочка зъ підъ постелі до бабусі шепче:
 „Ой, бабусю-бабусенько, що будемъ робыты?
 Якъ прыйде дідъ ізъ лісу, буде бабку быты.“
 Ой прыйіхавъ дідъ ізъ лісу до свого дому,
 Та пытає бабусеньку за свою худобу.
 „Ой, дідуню-дідуню, що-жъ то зъ того буде?
 А вже нашу худобочку наврочылы люде:
 Якъ я въ хату заганяла, тройє ростоптала,
 На четверте спотыкнулась, на п'яте упала.“
 Дідъ на бабу осердывся, а бабуса плаче.

Зъ народныхъ устъ.

Чубінський.

Счастья безъ розуму.

Выгодувавъ разъ мужыкъ таку курку, що золоті
 яйця несла. Давъ Богъ счастья, та не доклавъ розуму.
 Гадає собі мужыкъ; „цілий день чекаю, щобъ курка
 одно яйечко знесла; дай — заріжу йійі, та зразу візьму

копу, другу!“... Зарізавъ дурный курку, дивыться — і сліду яйець нема.

Дурному і счастья не поможе
Не забудь объ тімъ, небоже!

П р о п а ж а.

Ой сусіды, сусідоньки,
Прошу васъ,
Чы не бігла курочка коло васъ?
Семената курочка і чубокъ
А на правій ніженці мотузокъ.

Зъ народныхъ устъ.

Ч уд не кур ча.

Вставшы въ ранці бабуса Одарка поставыла въ безпечнімъ місці підрешетко зъ сіномъ, положила въ нього трынадцатеро яйець і посадила квочку. Ще тільки світало, і бабуса недобачыла, що трынадцате яйце було зелене і трохи менше другихъ. Сыдыть квочка на яйцяхъ, гріє йіхъ, та така стала зла, що й півневі нема до нейі прыступу: крычыть та квочке. Просыділа вона тыжнівъ зо тры і почалы зъ яйець курчата лупыться: проклює шкарлюшку носыкомъ, выскоче, обтрусуться і почне цівкаты і бігаты. Пізнійшъ усіхъ вылупылось зъ зеленого яйця, та таке гамузне: кругленьке, мохнате, жовте, съ коротенькымы лапками і зъ шырокимъ носомъ. Дывувалась дуже квочка на нього — та нічого робыть: яке не йесть, а все жъ дытына, треба і його глядѣть такъ якъ другихъ.

Почала курыця вчыць курчатъ, якъ зъ землі выкопувать червячківъ тай повела йїхъ на берегъ до ставка. Якъ тїлько забачыло воду кругленьке курча, то зразу і ринулось туды. Курыця крычыть, маха крыламы, кыдається до воды. Курчата перелякалысь та пыщать, а одынъ півныкъ нібы зъ переляку, скочывъ на горбокъ, вытягъ шыйку та въ першый разъ закрывавъ: „кукуруіку!“ — поможіть, мовъ, добрі люде, а то братъ утопыться. А братъ не втопывся, а плаває собі, та любуйється. На крыкъ курки выбїгла зъ хаты стара Одарка і якъ побачыла вона, що робыться, то й закрывала: „Охъ, моя матїнько! Оце я слїпуючы положила утяче яйце замїсць курячого.“

Загадка. Въ однімъ барыльці два напыточкы, нема чопочка, нема дірочкы.

Якъ дыкі каченята свїйськымы поробылыся.

Одна жїнка знайшла якось яйця відъ дыкойі качкы і підсынала нымы дома у себе квочку. Вилупылыся дыкі каченята, але жъ воны звыклы ходыть і йїсты у гурті съ свїйськымы. Треба додаты, що це трапляється рїдко, бо дыкі каченята, выплывшысь у господі, звычайно хутко гнуть. Літомъ усі каченята у тїейі жїнкы, якъ і у ыншыхъ, самі собі паслыся, а въ осены вже треба було йїхъ дома годувати, і щобъ багато не страчувать на кормъ, жїнка багато каченятъ продала, а двохъ молодыхъ селезнївъ і дві качкы зоставила на росплідъ. Одначе черезъ якийсь часъ воны знялыся, полетїлы і зныклы. На другу весну воны знову вернулыся на

той же самий ставъ і стали, якъ і перше, ходыты до тійейі господы, де выплодылысь і йісты у купі зъ свійськымы качкамы, навіть зімувати zostалыся. На третю весну ці качкы нанесли яйецъ і вывели каченятъ. Жінка продала четверо зъ ныхъ одному панові, ынчыхъ роз-продала ще де кому, а собі лышыла тілько пару: йіхне кодло вже зовсімъ помішалоя зъ свійськымы качкамы і нічымъ відъ йіхъ не відрізнялося, такъ що у третьому коліні дыка качына порода забула про свое вільне жыття. Ті жъ молоді качкы, що купывъ панъ, качкы зъ другого коліна, ще вызначалыся міжъ свійськымы, якъ съ погляду, такъ і вдачею: вони булы жвавійші і якось чепурнійші і полохлывійші, ніжъ свійські, часто ховалыся і навіть зрывалыся де кілько разъ тікаты — та підборкані булы.

Бодай тебе квочка вбрыкнула. — Чуткый якъ качка до воды. — Літомъ і качка працка.

Чы говорять гусы.

Сыділа гуска на яйцяхъ. Колы це зъ нею щось сталось — захыріла чогось. Одного разу встала вона зъ яйецъ, пішла въ хлівъ, де булы одноліткы гусы, що неслысь ще. Гуска погеготала тамъ щось зъ молодою гускою — і далі веде йііі прямо въ хату до кубла. Молода гуска сіла на яйця, а стара лягла біля нейі і вытяглась. Колы до нейі — ажъ вона нежыва. А мо-лода гуска высіділа гусенятъ і водыла йіхъ наче свойіхъ.

Зійде, якъ вода зъ гускы. Перо страшне не въ гу-сака, а вже тоді, якъ у дяка.

Г у с к а.

Гуска — водяна птыця: на воді вона живе, вь воді знаходить для себе поживу. Уся постать гускы наче прилажена до плавання: черево й груди йїї порослы густымъ пухомъ, та такимъ щільнымъ, що й вода крізь нього не пройде, а черезъ те гуска легко держыться на воді. Ноги у гускы мовъ лопаты; на йїхъ пальцівъ не запымітишъ, бо межъ ними йе плавныкы. Свойїмы лапами гуска орудує на воді, наче чоловікъ весломъ на човні: якъ треба йїй плыти прямо, то вона гребе разъ одною, разъ другою лапою; колыжъ треба йїй повернуть на бікъ, то гуска гребе тільки одною ногою, а другою круте, мовъ рулемъ; хвістъ тежъ стає тутъ до помочі: якъ треба повернуты гусці вправоручъ — вона нахыля хвістъ вь ліворучъ і гребе лівою ногою. Гусы йїдять зерно, траву, усяку водяну рослину, навіть рыбу — якъ що шїмають. Якъ же почнуть поспіваты на поляхъ жыта і деяка ярына, то гусы вже безпремінно унадяться вь пашню, і хочъ выженешъ йїхъ звідтіля, а вони незабаромъ зновъ тамъ опыняться. Вь спасівку хазайкы обскубують гусей, бо вони вь оцю пору починають лынять, а пухъ зъ гусей — сама найдорожча річъ, дорожче ніжъ йїхъ смачне м'ясо. Гусы дуже люблять свойїхъ дітей, пестують йїхъ, боронять відъ усякого ворога: гусакъ не злякається і собаки, і ыноді такъ крыломъ поб'єє йїї, що вона мусыть тікаты. Вороні жъ і сороці дуже рідко трапляється поживытысь гусенямъ.

Г о л у б ы.

Наші свійські голубы стали зъ дыкихъ: зімою часто повинні були дыкі залітаты въ села, де можна завжди найты зерна; въ селі вони потроху привыкали до людей, а люде ще й приманювали йїхъ до себе. І отъ голубы почалы оставатысь тутъ, въ селахъ, перше на зіму, а потімъ і на літо. Тутъ вони мостылы собі гнізда і выводылы голубенятъ, котрі були вже зовсімъ не дыкі. Хочъ голубъ добре літає і хочъ вінъ мае чы-малі пальці зъ пазурамы, щобъ держатысь на гіляці, одначе ніколы не осіда вінъ на дереві, а завжди — або на землі, або на будівляхъ — хатахъ, коморахъ, хлівахъ. Дыкий голубъ ніколы навіть не мостыть гнізда міжъ гілкамы, щобъ ніхто не знайшовъ. Для свійськихъ голубівъ добрый хазяйинъ розвішує солом'яні кошелі, а часомъ і розбиті горшкы, та макітры. Ці голубныкы нагадують дупло, — черезъ те голубы охоче несуться въ ныхъ. Вони згоднійшъ і тымъ, що зъ ныхъ ніколы не выпадають ні яйця, ні голубенята. На яйцяхъ сыдыть більшъ голубка, хочъ ыноді переміня йїї на кільки часівъ голубокъ. Голубынята лупляться сліпымы і зъ великымы носамы. Вони не можуть йісты зерна прямо, якъ курчата, — йїхъ годують зъ рота старі голубы, докы не навчаться вони добре літаты. Кожна пара голубівъ выводыть у літо пары тры голубенятъ, а якъ чотырі — то це вже багато.

Більшъ двохъ яйецъ відразу голубка не кладе. Жывуть голубы усе більшъ у гурті. Коженъ хазяйинъ бажайє маты голубівъ, бо разъ те, що вони нічого не шкодять і дуже гарна птыця, а друге йїхъ можна йісты. Правда, зъ йїхъ небагато м'яса, за тежъ йїхъ не треба такъ годуваты, якъ звичайно годують свійську птыцю.

Голубъ годуйється самъ собі, збіраючи зерно всюды, де можна. Коли позбірають хлібъ у осені, тоді їмъ найбільша пожива. Вони тоді і живуть въ полі і часто забувають про свого хазяйїна, особливо, якъ що вінъ не шанує їхъ.

Про голубківъ йе чымало пісень, бо їхъ знають якъ вірнихъ і щирыхъ одынъ другому. Якъ спаруйється голубъ зъ голубкою весною, коли треба нестись, вже тоді въ купі живуть вони ціле літо, а часомъ і кілька роківъ.

*Голубъ куды не прилетить, тамъ і пристане. —
Голубецъ гукає, якъ пары шукає.*

Пісня про голуба.

Якъ задумавъ голубонько діти годувати,
Якъ стрепенувсь та полынувъ голубки шукати.
Летить голубъ, летить сивый лісами, борами,
Стрічайється, вітайється зъ буйными вітрами.
— Ой ви вітри, ви буйнийї, ви що дня війете —
Чы вы мойїй голубоньки тай не выдаєте?
— Ой у твоейїй голубоньки дорогойїй мысли, —
Задумала, загадала, край Дунаю плысты. —
Якъ вдарывся голубонько объ землю крылами:
— Діти жъ мойї, сыротята, пронавъ же я зъ вами.

Зъ народныхъ устъ.

Убоге хазяйство.

Старенька й невеличка була Хомышына хатына, на всімъ городі однимъ одна. Коло неї ані загорода, ані хлівця. Тільки на причілку була прытуляна до хаты якась повіточка, а тамъ лежало трохи хворосту, стояла стара терныця та бытельня, та валялося два щербатыхъ глыняныка. Увесь городъ зарісъ густою та високою травою. Передъ хатиною на маленькихъ грядочкахъ росла квасоля, буяки, цибуля, кріпъ та морква. На два ступені одъ дверей — зелений горбокъ зъ лядою — то погрібъ бабынь. За хатою десять вишень та дві груші. Ото й усе хазяйство Хомышыне.

Линшый легко робыть та хороше ходыть, а де-якый робыть, що й нїтъ крївавый його облывайє, та нічого не майє. — Не родысь багатый та вродлывый, а родысь пры долі та щастлывый.

Лїныый въ свойїй хатї змogne.

Зъ одного залїза сковали два плугы.
Одынъ стоявъ дурно, — въ полі оравъ другый;
Срібломъ блестївъ плугъ той, що зъ поля вертався;
А що стоявъ дурно — ыржою вкрывався.

Боровіковський.

III. Горóдь та садъ.

Даруй, Боже, благо й весело! Даруй, Боже, счастья, долю, хліба вволю, а хліба найбільш! А до хліба посилає, Боже, капусту, буякы, огірки — щоб діждали садить і поливать, а після в добрімъ здоровій поживать.

Г о р о д ь.

Любо було глянуть на Ганнынъ городъ, такъ хороше все посходило! Зелена піддымка розрослася, якъ зелене руно, посадки пішли в куці, а цибуля погналася в стрілки, сіянець повытыкався зъ грядкы густо, якъ щіть! Морква вкрыла землю неначе зеленымъ жабурыннямъ. І вздовжъ і впоперекъ гулялы в хрещыка по грядкахъ зелені ряды гостролыстой кукурузы та шыроколыстого соняшныка. А кругомъ грядокъ по зеленій траві розлізлося довгымъ ужемъ та батогамы на всі бока роскішне, сыте гарбузове бадылья, піднімаючы зъ травы зелені вусыкы. А съ курчатамы квочка, той лыхый ворогъ сільськихъ хазайокъ, кубылася в моркві, перекынувшысь проты сонця.

Печуї.

Якъ бы цей годъ не морозъ, то бъ горохъ черезъ тинъ переросъ. — Яке коріння, таке й насіння; яке насіння, таке й коріння.

У г о р о д і.

Ще й весна не настала, ще й снігъ не зійшовъ, а вже жінки беруться за городynu, достають і готують насіння. Наставъ гаманъ, почали сіяти макъ на снігу. Ростайє снігъ, всмокчуйє зъ собою мачинки въ землю, вони рано сходять, заглушують ыншу рослыну, що зійде пізнійше, і коло такого маку не буде стілько полотьтя, якъ коло пізнього. Зійшовъ снігъ, выорали городъ, перекопали, щобъ не зароставъ бурьяномъ, і почали садить. Першъ усього садять бурякы на насіння, цыбулю корчуху, моркву, сійється цыбуля сіянка і зеленына. Зъ бурякамы не можна пізниться, бо колы вони будуть пізні, то мошка пойієть поросткы, і вони зовсімъ пропадуть. Якъ же потягне тепломъ, то починають садить въ розсадныку капусту, а щобъ вона не померзла, на нічъ розсадникъ покрывають маткамы, а підъ землю, що въ ньому, ще съ початку кладуть гній; гній той і нагривайє йїї знызу. Потімъ садять бурякы, картоплю, та й пора вже полоть ранню городynu. Якъ зовсімъ теплійє, то починають садить огіркы, квасолу, гарбузы, пересажуваты розсаду, колы вона вже пустыла по тры, по чотырі лысточкы. Усе вже посажено, і отъ колы починається найважча робота коло городыны, тілько й знай, що выполой! Разомъ съ полотьтямъ починають обсапуваты картоплю, якъ вона вже піднялась на пядь. До жывъ городъ вже зовсімъ упораний і не потрібує біля себе ніякойі праці. Одно тілько горе: гусень та

мошка псує його дуже. Коли вь городі заведеться гусень, то треба туды запустыты качокъ; вони геть по-вызбірують гусень, а городыны не зачеплють. Вельку помічть вь обереганыні городыны дають ще жабы. Жабы тілько і живляться мошкою та мухамы, що псують городъ. Після жнывъ зновъ берысь за городъ: выбірай, вяжы вь вінкы часныкъ, цыбулю, молоты макъ і квасолю. Вь осены копають картоплю і бурякы, выбірають огірки і гарбузы. Зъ капустою можна і запізниться, бо вона не тілько не збавляється відъ морозу, а навіть робыться мнякша і смачнійша. Ось то скілько работы коло того горóду! Ще то добре, що вінъ не потрібує коло себе праці вь жныва, а то чоловікъ не знавъ бы, якъ зъ нымъ справытысь: хочь не сій городу, хочь не май хліба.

Петрове ремесло бурьяномъ поросло!

Петро любывъ мачокъ: і на свойімъ току

Вь кутку

Посіавъ мій Петро мачку;

Полоты жъ не половъ, якъ водыться вь бантані:

Заглухъ Петрівъ мачокъ вь бурьяні!

Боровіковський.

Біланъ-капустныкъ та муха.

Хазяйка скопала грядкы у свойему городі, гарненько перебыла лопатою землю, посадыла розсаду і вже такъ ййі пыльно доглядає: що дня поливає, прополює, — і капуста ййі стайє така гарна! Хазяйка ды-

выться та радується. Коли жь прылетівъ якось білантъ-капустныкъ і почавъ літати по-надъ капустою та разь-у-разь сідати на лысть. Тутъ вінъ на капустяному лысту поклавъ своїй блискучі жовті яйечка, одно коло другого купками. Тыжнівъ черезъ два зъ ціхъ яйечокъ выплодылись зелененькі съ чорными крапками і трохи волохаті гусенычкы. І отъ у ночі, якъ усе спить, гусеныця білана залазить на верхъ качана, і ніхто їйї не бачить. Цілісеньку нічъ вона порайється, спершу выбіра де молодші лысточкы, а потімъ захожуйється і біля другихъ, — а якъ тільки почина світати, вона заразъ ховається міжъ лыстямъ. Отакечкы гусеныця росте собі та товстїє відъ чужойї капусты, що не вона садила, не вона й поливала. Ажъ ось зійшло сонце. Прылітайє на капусту мушка: вона така маненька, що ледве їйї видно, але проворна на крылахъ та швыдка й на ногахъ. Ось вона стрїбайє съ квіткы на квітку, зъ лысточка на лысточокъ, підскакує до об'їїденнаго качана — і бачить, що въ йому заховалась гусеныця. Заразъ гострымъ жыломъ повертіла пузце соннойї гусеныці і положила въ дірочку своеє маненьке яйечко. Потімъ знялась і геть полетїла собі.

Ненажырливій гусеныці байдуже, що вона поранена, — вона робить своеє: їсть та їсть. Черезъ кілько днівъ лысты на капусті зробылись якъ решето. Тоді кругла, гладка гусеныця полізла до хатньої стїны і злізла по нїй до самойї стрїхы; тамъ вона привїсылась до павутынкы і перевернулась на ляльку. Що зъ нейї буде? Якъ бы мушка не пораныла гусеныці, то зъ ляльки вылетівъ бы черезъ який часъ метелькъ такий самый якъ і той, що прылетівъ на городъ до капусты і поклавъ на нейї яйечка. Ну, а зъ ляльки нашої пораненої гусеныці цього не буде. І справді,

скоро лялька репнула, і зь неї замість метелька-білана вилетіла молода мушка.

Розумний червяк.

Улізъ червяк у хрінъ та й сідивъ, а якъ вилізъ ізъ хріну у моркву та й каже: „колы бъ я бувъ знавъ, що морква солодка, бувъ бы давно я вилізъ.“

Сторожъ на городі.

На нічъ зь нірокъ виліза багато усякихъ звірівъ, котрі бояться світу. Тоді жъ вылазять і лінивi слізняки. Вони лізуть на капусту, салату і усяку другу огородину, посажену садовникомъ, і їдять їйї. У день стережуть городину відъ усякихъ червяківъ — горобці. У ночі жъ усі горобці сплять собі на своїхъ гніздечкахъ і якъ бы не було жабъ, такъ усі оці гусені, слізняки і другі червяки їлыбъ собі городину тай їлыбъ. Але жабы те саме роблять у ночі, що горобці у день. Вони лізуть за слізняками і їдять їхъ та такъ їдять, що якъ який слізнякъ і втече однійейі ночі відъ жабы, то на другу певне вже вона до його добереться. У колышне время садовныкы вбывалы і выкыдалы жабъ зъ городу, бо їмъ протывно було дывыться на їхъ. А теперъ зъ нымы обходяться зовсімъ не такъ. Якъ въ будынкахъ відъ мышей держать кота, такъ въ садахъ і городахъ відъ слізняківъ слідъ держаты жабъ. Кажуть, що садовныкы у дуже велькыхъ городахъ купують жабъ,

а то кажуть, що в деяких сторонах їх укладають у бочки і перевозять морем у другі землі, де їх не багато.

Г о р о б ц і.

Сірі горобці — справжні молодці. Їсть вони і в селлах, їсть і в великих містах. Роблять вони собі гнізда і в маленьких хлівцях, тулять їх і при великих будинках. Ось подивіться, як козырять горобець: і сюды верть, і туды верть, туть скокомъ, тамь бокомъ. „Цвірінъ, цвірінъ“ тай головкою крутне — такъ йому гарно.

Найбадьорнійший горобець по весні. Зімою йому було і холодно, і голодно. А то сонечко пригріло, завурушылись кузьки, — стало горобцеві тепло, з'явилась і харчъ. Ось вінъ і пару собі знайшовъ — сіреньку горобчыху. Працюють вони собі зъ ранку до вечора. Не влєжыть на выдноті ні перце, ні щетынка, ні шматокъ лыка, — усе, що ні попаде проворна горобьяча пара, тягне собі на гніздо. Днівъ два-тры і гніздо споружене, а тамъ далі вже лежыть у йому п'ятеро, шестеро яйчокъ. Сіренька горобчыха сідає на їх і гріє своїмъ маленькимъ тіломъ день і нічъ, а горобець-молодець раздобуває харчъ і собі і своїй горобчысі.

Ще не злетілись зъ теплыхъ крайівъ птыці усякі, а в горобцівъ вже пыщять горобенята. Теперъ праця ще важча старому горобцеві. Працює зъ нимъ і горобчыха. Пыскотять в їх гнізді; усіхъ же то їх нагодувати треба. Скрізь літають старі горобці та шука-

ють горобенятъ харчівъ, мякенькихъ червяківъ. І літають такечки година за годиною, день за днемъ, зъ раннього ранку до пізнього вечора. Прилетить горобець або горобчыха у гніздо зъ червякомъ, ткне його въ ротъ горобеняті, та вп'ять летить, прилетить, ткне тай летить. Неділь черезъ дві горобенята стають підлітками-порхунцями, і старі горобці водять тоді їхъ на прогуляння.

*

*

*

Веселі въ купочці скакають горобенята на грядці, мовъ на улиці, та все цвірінькають. Вони ще дурненькі, самі не вміють роздобувать харчівъ, вміють тільки просить. Ось підлітає до їхъ старий горобець; здалека бачать його горобенята і розкривши жовтенькі роты, цвірінчать ще дужче, то бъ то: „сюды, сюды червячка“! Та не все такъ весело буває на гороб'ячій вулиці. Генъ-генъ кругляє въ воздуху яструбъ. Забачыла його гостроока ластівка, жвава кума горобцева, і запыскотала. Старі горобці знають цей пыскъ, догадуються, що ворогъ недалеко. Зацвірінькалы, заметушылысь вони, — і всі горобенята до одного поховалысь въ кущъ; покрывалы їхъ зелені листочки, і теперъ вони ні чычиркъ. А старий горобець тымъ часомъ злетівъ на кущъ, сівъ на найвыщому дубчку і зорить. А яструбъ вже недалеко одъ його. Отъ, отъ махне крылами разъ-два і запустить въ горобчыка пазурі. Тільки горобець-молodeць не зъ такихъ. Пулею діло бурхнувъ вінъ въ кущъ, а на його місці опынвся вже яструбъ ні въ сыхъ, ні въ тыхъ; учепывсь вінъ пазурами за гілку та тільки водить хыжо кругомъ жовтымы очыма.

Посыдівъ яструбъ тай полетівъ... Якъ бы озырнувся вінъ, то побачывъ бы, що горобець знову сторожує

на тімъ самімъ дубчику, де й попереду, а горобенята вилізлы зъ кушівъ, знову цвірінькають і скачуть, мовъ і не було нічого.

Якъ вучать старі горобці горобенятъ своїхъ усімъ мудрошамъ горобьячимъ, то розпускають їхъ на свій хлібъ на всі чотырі сторони. Тоді старі горобці знову підправляють своє гніздо і знову панькаються зъ горобенятами. Їноді на літо і трычі сіда горобчыха на яйця.

*

*

*

Утомыться за весну і літо горобець, годуючы дітокъ, а підъ осень самому треба підживыться. Отъ і летить вінъ на сояшныкы, на коноплі, на просо у полі. Весну і половину літа служивъ горобець по правді, а въ кінці літа починає красты. Служивъ горобець тымъ, що боронивъ садовину отъ гусені, боронивъ вінъ тежъ одъ ційейі напасті і огородину, найбільше капусту. Черезъ це горобці весною та літомъ справжні сторожі садківъ і городівъ і дуже корыстні у господарстві.

А въ осены вже вони і шкоду роблять, — і сояшныкы выпывають і коноплямъ даються въ знакы, і просові, і пшениці відъ їхъ достайється. Ну та це все хай іде горобцеві за його раннішу послугу; все жъ такы вінъ небагато добра у чоловіка переведе.

Горобець хытра штука. Старого горобця половою, кажуть, неодурышъ, — неодурышъ його нічимъ. Хытрый горобець черезъ те, що його люде не люблять. Ворогують вони проты горобця, а вінъ розуму набірається. Зорить горобець за всімъ, і хто йому страшний, того стережеться. Якъ съ курьмы або свыньмы, то вінъ ладенъ йісты і пыты, а свині — то ѡноді і на спыну сяде;

одъ собаки поступається, а якъ кішку забачить, то мерщій куды-небудь дальше відъ неїі.

Не мазунъ горобець у своїй долі, самъ про себе промышляйе, і черезъ це вінъ горобець-молодець.

Г о р о б е ц ь.

Було вітряно. Продымало тепле горобьяче гніздечко підъ стріхою у клуні. Тулымысь одно коло другого безпері ще горобенята, пыскоталы, ворушымысь.

На біду собі крайне до дірки въ гнізді горобеня повернулось дальше, ніжъ треба бѣ, тай выпало въ дірку зъ гнізда до долу на хазайський двірѣ. А въ дворі хазайському білошній Лапко походяйе. Чуїе нюхомъ собака, що пожива недалеко, чуїе тай прямуїе до горобеняты. А воно бідненьке сіділо нерухомо та розставыло на сторони своїі слабї голенькі ще крыльця. Вже Лапко наблизывсь до горобеняты, — отъ, отъ його вхопытъ. Ажъ тутъ зразу підъ самымы щелепами Лапковымы грудкою впавъ черногрудый старый горобець. Закустрянный, ввесь посодомывшысь пыщавъ і сычавъ горобець передъ роззявленнымъ ротомъ собаки. Собака поступылась. Горобець выратувавъ свою дытynu, захыстывъ йїї, хочъ і тінався відъ страху. На выдыму смерть кыдався вінъ, боронячы свое горобенятко, а про те не всыдївъ у своему захыстному гнізді. Сыла велька скинула його відтіля. Зъ цїїєю сылою маленький горобець прогнавъ зубатого Лапка. Тымъ же то і кажуть: „знай, небоже, що все любовь зможе!“

Зъ Тургенева.

Соловейко.

Соловейко, мала пташечко,
 Полеты въ мою стороночку,
 Понесы роду поклоночку:
 Нехай батенько не журыться,
 А матуся не печалыться.

Ой, ты соловей, ты манесенький,
 А на пір'ячко ты рябесенький,
 А на голосочокъ жалібнесенький;
 Ой не щебечы рано на зорі,
 Не отрусы ранньоїі росы,
 Нехай отрусе мій рідный батенько
 До мене ідучы, мене одвідуючы.

*Зъ устъ народницъ.
 Чубінський.*

Соловійине гніздечко.

Ой ішли чумаки зъ України
 Тай стали на попасі край долины,
 Вкресали вогню ізъ ружыны,
 Тай пустылы пожаръ по долині —
 Соловійові діти погорілы.
 Ой сівъ соловейко на калыні,
 Та плаче, рыдає по дытыні.
 Прылетіла зозуленька зъ України:
 „Чы я тобі, брате, не казала,
 Не мосты гніздечка у лужочку,
 Помосты гніздечко у садочку,
 На высокімъ древку, на яворку

Ніхто жь того дrevка не зрубайе
Соловйовыхъ дітокъ не зворушеть!“

*Зъ народныхъ устъ
Чубинський.*

Х р у щ ь.

Въ цвітні въ теплий день мало що не на кожнімъ дереві можна бачыты хрущівъ. Нерухомо сыдять вони тутъ на гылькахъ, ажъ поky не звечерііе, а тоді вони вылітають і гудуть літаючы цілу нічь. Хрущъ — невеличкый жучокъ. Тіло його на кінці нібы загострене. Завдовжки вінъ съ півъ вершка буде. Майе хрущъ дві пары крыль: верхні — руді і тверді, спідні, котрымы вінъ тільки і літае, тонкі і прозорчаті.

Жывуть хрущі не довго, зо два місяці, та за такый недовгый вікъ роблять чымало шкоды хліборобамъ. Ыноді наплодыться йіхъ велька сыла, і тоді якъ сыдуть де на поле, то пойдіать увесь хлібъ, а на деревахъ ні одного лыстыка не зоставлять. Черезъ цежъ то і гублять хрущівъ. Въ ранці поky ще не спала роса, струшують йіхъ зъ дерева. Впавшы на росу, хрущі не скоро починають здыйматись, щобъ летіть, — йіхъ тоді збірають і віддають птыці або свынямъ.

Ще більшу шкоду, ніжъ хрущъ, робыть робакъ, зъ котрого выходять хрущъ. Бува це такъ. Кожна самыця кладе въ різнихъ місцяхъ зъ 80 яйечокъ і закопуе йіхъ глыбоко въ землю; черезъ неділь шість зъ тыхъ яйечокъ вылазять робаky — білі, зъ бурымы головкамы. Спочатку робаky жывуть въ гурті і грызуть тоненькі коріньці, а потімъ, якъ підростуть, розлазяться скрізь підъ землею і свойімы міцнымы щеленамы грызуть

коріння усякої рослини. Живуть ці робаки три роки під землею, потім обертаються в лялечки, а з лялечок виходять вже хрущі, котрі весною вилазять з під землі. Гублять робаків тям, що глибоко орють поле, а потім вигоняють на поле курей, качок, свиней, вони ж то вышукують робаків і їдять їх.

В у ж ь.

Жарко. З гною, що звалений біля хліва, аж пара йде. Зашуршала гнила солома, і з під гною выповзло щось довге, тонке, темно-сіре, з чорною головою і з двома жовтими плямами на ній. Выповзло, звернулось ковбасою і немов заснуло. Це вуж гріє своє холодне тіло на теплім сонечку. Трохи оддалі невелике озерце. Затягнулось воно зеленою ряскою і заросло рідким очеретом. Тихо. Аж ось забулькотіла вода, заколыхалась ряска, і на берег выпурхнула жаба. Мов здывувавшись чогось витріщала вона очі, сидить та якось ліниво квакає.

А вужеві дуже хочеться їсти, вже три дні як в роті не було ні рісочки. Зачувши жаб'ячу пісню, митьтю схопився він, і не дивно, бо вужеві найсмачніша їжа — жаба. Тихо, але прудко поповз він до озерця, росхыляючи траву — і прямуйе як раз на жабу. Уже він і біля неї. Звернувся бубльком, выстромиль з траву головку, высунув раздвоенный язык і став пыльно дывиться на жабу. А жабі і не думки, що над нею ворог. Тільки вона намірялась прыгнуть у воду, як опынулась в ужевім роті.

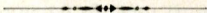
Б'ється жаба та нічого не вдіє. Задні лапки, де

самая сила, въ пасті йїї ворога. А той ковтає йїї, та ковтає, хочъ самъ трохи не давиться. Вже відъ жабы тільки головка на світі божому; ще трохи згодя уся жаба цілкомъ пішла въ ужачый утрунокъ. Потовстівъ нашъ вужъ і ледве потягъ відъ берега, та недалече і за-снувъ якъ вбытый.

Горе йому теперъ, угледить його або цыбатый чорногузъ, або колючый йїжакъ, розірвуть на шматки, бо дуже ласі до зміїного м'яса. І справді багато гине такимъ робомъ ужівъ. А ще більшъ гине йїхъ відъ лю-тыхъ зімніхъ морозівъ. Щобъ не замерзнуты ховається вінъ въ сухімъ лыстї підъ гноємъ; навіть у хату за-повзає і живе підъ помостомъ. Тутъ вужъ має що йїсты, ловить мышей, локає молоко, що ненарокомъ розлило. Їноді, якъ його не б'ють, вінъ привыкає до людей і не бойїться йїхъ.

Плодиться вужъ такъ якъ птыці — несе яйця, кладе йїхъ тамъ, де частїйшъ пробуває — въ гної, підъ помостомъ.

Яка жъ відъ вуза корысть? Та ніякої, бо хочъ вінъ і ловить мышей, протежъ багато зводить і жабъ. А жабы, якъ вже переказано, стають усякому хазяїнові у великій пригоді тымъ, що збавляють лаврыківъ і гусені, котра багато шкодыть по городахъ.

II. СЕЛО.

I. Село вздовжъ і впоперекъ.

Багате село.

Село! і серце одпочине!
Село на нашій Україні —
Неначе писанка — село
Зеленымъ гайемъ поросло;
Цвітуть сады, білють хаты,
А на горі стоять палаты,
Неначе диво; а кругомъ
Широколыстійі тополі,
А тамъ і лісь, і лісь, і поле,
І сині горы за Дніпромъ...
Самъ Богъ вітає надъ селомъ.

Шевченко.

Смутні картины.

Убогійі нывы, убогійі села,
Убогий, обшарпаний людъ,
Смутнійі картины, смутні, невеселі,
А ынныхъ не знайдешъ ты тутъ!
Не ставъ бы дывытысь, схотівъ бы забуты, —

Такъ сылы забуты нема:
То рідній села, то рідній люде!

Зъ пісень Чайченка.

Які села теперъ.

Багато сель по нашихъ краяхъ, і багато йїхъ одно на одно скинулось. Стоять наші села найбільше пры воді, — якъ не біля річки, то біля річечки, якъ не біля річечки, то біля ставка.

По одну ручъ річки оце роскинулось село, а по другу простяглось громадське оболоння та зеленіють людські луки; черезъ річку перекинулась обсажена вербами гребля; посередъ села зміжъ дерева вырынає церква; за селомъ на выгоні, мовъ сторожі, стоять млыны, а тамъ геть і кладовище съ похылыми хрестами.

Богато нашихъ сель розляглось по ярахъ та долинахъ. Тутъ і на воду зручнійше; на огородину прикладнійше, деревина всяка лучче росте. Та не черезъ це одно у насъ облюбували яры та долины. Колысь у нашому крайі небезпечно жылось, — отъ люде й позыкалы жыть по захыстнымъ місцямъ.

Не тільки зъ-окола, а і въ середині по нашихъ краяхъ село на село схоже. Дворыкы маленькі съ хлівцями, соломою або очеретомъ крыті, хаты зъ выструганымъ токомъ передъ порогомъ; на одшыбі відъ хаты повітка, комірчына, — ото найбільшъ і все господарство. Тільки де-не-де кыдається въ вічі вельке господарство якого дуки съ стогами, съ скыртами, съ клунею, або безверха, обскублена, одынока хата якої вдовы.

Не роскошні і не багаті, не блищать всячиною наші села, та гарні вони всякому, хто знайде їхъ. Чепурні въ селахъ білі хаты, чепурні двори, вкриті зеленимъ мурігомъ, гарні, високі та кучеряві вербы; хороша калына надъ водою, або й біля колодезя; хороше пахнуть квітки въ огородчыкахъ, а ще краще щебечуть соловейки въ садкахъ.

Якъ будувались села.

Вельке село — Піски. Роскынулось, розляглося і вздовжъ, і вшыръ, і впоперекъ на рівній низині, въ балці. Посередъ села стоить невеличка старенька церковця, трохи перехылилась вона на одынъ бікъ і вросла въ землю. Не тільки покрівля, — де-де і ребра порослы зеленимъ мохомъ. Зеленіють вербы біля ставка, простяглися біля хатъ городы зъ тютюномъ і зъ всякими овощами. Зъ обохъ кінцівъ села, по надъ шляхомъ, стоить чымало вітряківъ.

А літь за півторысотні Пісокъ і сліду не було. Тамъ стояло невеличке сельце, чы то пакъ невеличкі хуторці розсыпалысь по балці, якъ стоги сіна зімою по степу. Мазанокъ було всього може хатъ съ пять, а то все землянки пры самій землі, якъ могылки повідіймалыся. Тільки одынъ дымарь нагадувавъ, що то не берлога звіряча, а людська оселя, що оберегала людей одъ звіря і одъ лыхойі годыны. Землянка була ізъ прысінокъ, схожихъ на рівъ, та хаты, схожейі до льоху. У хаті була пічъ, де можна було зварыты йісты, та погріться. Однимъ одно віконечко, мале-мале якъ одушына въ бжільныкахъ, виглядало зъ боку на шляхъ. Недалеко

відъ землянки стоялы кружкомъ вербы, а по середині чорніла яма, обставлена очеретомъ. То конанка для воды. Огорожі ніякої. То теперъ тільки стали обгороджувати, а тоді сього ніхто і въ думці не мавъ. Зайвойі землі лежало неозорно передъ тобою і за тобою.... Приходь, заоры скільки хочь, ніхто тобі і слова не скаже. Це діялось ще передъ крѣпацтвомъ. Козацькі полковныкы та сотныкы, що після повернули людей підъ себе, якъ побачать було, що заводяться таке сельце, думають: „ловись, мовь, рыбка, мала й велика!“ Покры тамъ полковныкы та сотныкы налагодяться сплесты невода, а рыбка собі въ затышку плодиться, перебувайє, виростає... Незабаромъ середъ пустыхъ степівъ вже красуються якъ квітныкы веселі хutory, приселкы, села. Де-де посередъ села і церква біліє — ще здалека горять хрестъ на сонці.

Якъ жывуть у селі.

Гучне село въ осены. Селяне вже й забулы про важку літню працю у полі. Оранка й сійба озимыны вже пройшла. Багато хазяйїнівъ упораний хлібъ вже й змолотылы; змолотылы і позсыпалы, а то й попродалы чымало. Не голодне село, йє хлібъ, йє й до хліба — огороды й садкы поодавалы свое добро. Выдко въ осены по селу нові свыткы, шанкы, поясы, зазырні тежъ на дівчатахъ юпкы, хусткы, чоботы рантові, — одягнене село! Въ осені по селахъ часто ярмаркують, весілья гуляють, обіды справляють. Брызчыть у сільскыхъ кышеняхъ — і веселыться, гуляйє село.

Не те село зімою. Не таке веселе воно. Холодно

по хатахъ, а якъ де, то й голодно. Придбало святе літо, а зіма прибірає. — Роботъ надвірнихъ зімою въ селі не багато: скотині дати, на водопій погнати ййй, у лісъ ыноді поїхати за чагарнымъ на топливо, — ото і вся праця. Тільки въ заможніхъ молотять по токахъ, та возять дерево на нові хати, на клуні, на комори. Зімою пряде село. На всі сорочки, запаски, рядна, мішки і ынше таке нарядено зімою. Прилося дома при каганчыкахъ, прилося й на досвіткахъ при веселыхъ співахъ.

По весні село йде у поле. Треба орать, ралить, сіять, волочить ярну. Хочъ і пройшла холодна зіма, хочъ і заворушылось весною село, та не зовсімъ бадьориться воно. Зазімована худоба тягнеться въ поле, плутаючи ноги; невесело й хазайінамъ. Зіма упоралась добре, засіки і кухви спорожніли; ожередівъ сіна і соломы мовъ і не було. — Та зеленіє кругомъ, світить, прыгріваетъ сонечко, — буде наша скотина сыта, буде праця людямъ, буде й за працю хлібъ.

А ось і літо настало. Тыхо въ селі, пусто. Трохы не все село на роботі въ полі. Зосталыся дома тільки старі та малі. На дорозі ні лялечкы. Колы-не-колы пройде стара баба зъ неповными відрамы, а генъ-генъ на перелазі сыдыть старый, сывоголовый дідъ, а недалечко одъ його граються въ замазаныхъ сорочечкахъ, підперезані поясочкамы, унучата.

На у л ы ц і.

Якъ-разъ на шпылі бытого шляху въ кінці улыці піднялось невеличке, зелене взгірьє. Тутечкы звичайне гульбыще трохы не зъ половины села. Ранкомъ въ свято,

якъ вийдуть люде зъ церкви і пообідають, взгірьїе оживає. Вкривається воно білымы сорочкамы, пістровымы штанцями, червонымы спідничкамы. Збіраються сюды діти зъ усіхъ сторонъ і починають граться.

— „Въ квача нумъ граться!“ кричить одынь хлопчыкъ.

— „Въ ворона!“ перечить другый.

— „Въ піжмурки, въ піжмурки!“ закрывало тройе разомъ.

І стали діти граться. Перегралыся въ усе, що тільки знали. Выголодалысь діти і розійшлысь по своїхъ хатахъ.

А сонце вже стояло на полудень. На взгірьїе стали збіраться чоловіки та жінки. Вони гомонілы на взгірьїі нарізно: чоловіки стоялы і поважно міркувалы, жінки розсілысь велькою купою, і пішла на взгірьїі балачка про всячину — булы тутъ выгадки, выкладкы, отдавалось реготомъ і весіллямъ. Ынша молодиця, йдучы зъ відрамы по воду і порівнявшысь зъ улыцею, схоче тільки постоять тронькы, потімъ якось сяде, поставыть порожні відра і забуде — й про відра, й про воду, й про свое господарство.

Стане сонце на західъ; старі розійдуться зъ улыці; знову порожне стане взгірьїе, тільки не надовго. Якъ на дворі посутеніє, скрізь по селу регіть дівочый, скрізь чутко парубоцькі голосы: то дівчата й парубкы прямують на взгірьїе. Ще веселійше ніжъ зранку і въ день стане взгірьїе. Сміхъ, жарты й выгадки чутно далеко. А тамъ далі голосна пісня польється зъ улыці по селу. Зновъ розмова то тиха й журлива, то весела й жартовлива! А тамъ зновъ пісня, ще дужча, ще молодча... і такъ ажъ поky волосожаръ почне сягаты до середины неба.

Сільські діти.

Івась одинокый у родителівъ. Йому п'ять літь. Прокынувся вінъ дуже рано, а мати вже порайється коло печі. Побачивъ Івась хлібъ на столі, та якъ захочеться йому йісты, мовъ бы вінъ того хліба тры дні не бачивъ. „Мамо, хліба“, каже вінъ, та сідає на лавці. Мати порайється, мовъ не чує. „Мамо, хліба“, починає вінъ знову; мати нічого, — „хліба, хліба, пхы, пхы-пхы, хліба!“ зарепетувавъ вінъ. — „Та цыть ты, прожеро! Ледве очі росплющывъ, та вже хліба“, обізвалась мати: „не дамъ хліба, погы не перехрестышся.“ Івась хрестыться. „А теперъ ходімъ умываться.“ Не любить сього Івась. Вже йому і той хлібъ не мылий, кривиться, плаче, та нічого не помага. Нагнула його мати надъ ночвамы, умыла, вытерла, білу сорочку наділа, крайкою підперезала, а далі сунула у руки чымалый шматокъ хліба, та й каже: „ідыжь, грайся, та не відходь далеко одъ хаты, бо бытуму.“

Выйшовъ Івась зъ хаты за ворота, вылізъ на прызбу, сыдыть. Укусывъ разъ добре хліба, другый, та вже йому не йістыся; крутыть вінъ той хлібъ у рукахъ, та коштує його зъ усіхъ боківъ, чы де зъ якого не смашнійшы. Ажъ іде Петро та Данылко, сусідські діти. Побачылы його, — Петро й каже: „бачъ, яке сыдыть, мовъ ындыкъ на сідалі, а хлібъ якъ лущыть. Хіба хлібъ такъ йідають; давай його сюды!“

— „Не дамъ“, каже Івась.

— „Давай бытыся зъ нымъ“, каже Петро.

— „Недамъ“, каже Івась, та ховає хлібъ за себе, та раптомъ якъ зареве — „ввввв....“

— „Отто який голосный!“ каже Даныло: „не рушь його, ще мати выскочыть та лаятыме; ходімъ краще

до Грыцька, нехай собі сыдыть самъ, колы крычыть!“ Не хочеться Івасеві самому оставаться, а коло Грыцькової хаты выгонъ, тамъ завше дівтора грайється, побігъ вінъ за ними, тільки сорочка плентається.

Зібралось дівторы чымало, граються, бігають, пустують, дошкулують Івасеві; хто за сорочку потягне, хто на голову лыстокъ положе, а ынші крычать заразъ: „Івасеві на голові сорока яйце знесла!“ Сердыться Івась, а вони ще більшъ сміються.

— „Ходімъ на греблю“, каже одынъ. „Учора я угле-дівъ сороче гніздо на вільсі, може яйця йе.“ Ідуть усі, і Івасеві хочеться побачить, які въ сорокы яйця. Ко-лы оце іде паламарь, тонкый, сухый, руками махайе, патлі роскудлані і довга жовта борода, точнісенько якъ у цапа. Діты зупынылись, змовклы. Паламарь бувъ сердытый, не любивъ жартівъ. Пройшовъ паламарь, а Петро не втерпівъ: „ме-ке-ке!“ а другый: „кропыло церковне!“ а третій — ще щось, пійшовъ регіть, м'явканья та ме-кекеканья таке, що ажъ улыця залунала. Повернувся паламарь та до дітей. Ті въ ростічь, хто куды. Івась зляку побігъ попередъ себе. Страшно йому, такъ здай-ється, що вже його сердытый паламарь за сорочку ха-пайе. А далі запутавсь у сорочці, та бабахъ... вже йому здалось, що це паламарь його пхнувъ; реве, заплющывъ очі, тільки ручкамы та ніжкамы телепайе. А далі бачить, що його не б'ють, підвівъ голову, дивыться, ажъ онъ стоять діты, дывляться на його та сміються: „Нема па-ламаря, нема, — ты якъ зеревівъ, то вінъ злякався та утікъ.“ Оглядається Івась. І справді паламарь ледві майеріе — генъ на кінці вулиці, бо вінъ і не думавъ гнаться за дівторою.

Ось і гребля. Коло греблі лугъ, у лузі по-узъ річкы вільхы та лозы. Полізлы туды хлопці. Петро веде:

„Ось воно“, каже вінъ, тыче пальчыкомъ вверхъ на вільху. Усі позадырали голови, дивляться: високо, високо на тонкій гыляці гніздо. Петро плюнувъ у руки та полізъ на вільху. Выще та выще лізе вінъ. Зъ гнізда вылетіла сорока, скрекоче.

— „Йе яйця!“ кажуть діти: „бачъ, якъ скрекоче!“

Долізъ Петро до гілки, що на нейі гніздо, та далі страшно: тонка дуже, гнеться.

— „Не лізь, кричать діти знызу — впадешъ!“

— „Овва! щобъ я та впавъ!“ кричить зверху Петро, та лізе далі. Гілка гнеться, а вінъ лізе. Ось і гніздо. Запустывъ вінъ у його руку, полапавъ, та щось кладе за пазуху.

— „Одно, два, тры“, лічать діти знызу, роты пороззявлялы, а серце такъ і стукотять: за Петра страшно.

— „Роздаывъ!“ кричить Петро, та ляпъ тымъ яйцемъ у нызъ, та просто Івасеві на груди. Стріпнуувъ Івась яйце, та нічого, жде — не діждеться, щобъ побачыть ті яйця, що выдеръ Петро. Отъ вінъ і злізъ.

— „Покажы яйця!“ кричить Івась, а Петро глянувъ на його, та якъ заребочеться: „Дывіться, хлопці, Івась соцький, яка мендаль въ його!“ та тыче йому въ груди, а тамъ велика жовта пляма.

— „Соцький, соцький!“ сміються діти: „надъ усіма сорокамы господаръ.“

Івась розсердывсь: „я не соцький“, каже вінъ. Ажъ ось щось гукає: „Івасю, Івасю!“

— „Бачъ, вже тебе въ управу клычуть!“ сміються діти, а самі кричать: „тутъ вінъ, тутъ!“ Івась злякавсь, пізнавъ мамынъ голосъ, прыгадавъ, що маты не звеліла відъ хаты одходыть; хочъ бы заховаться, такъ маты вже тутъ коло його.

— „Ось де ты! Та лышенько мое! Де ты такъ

умастився? Білу сорочку наділа, а воно ось якъ! Зажды, зажды, буде тобі, буде каша та не молошна, а березова!“

— „Не буду, не буду“, плаче Івась, а мати за руку його тай повела до дому. Поховалысь діти, якъ побачылы Івасеву матірѣ, щобъ не лаяла, а теперъ по-вылазылы зъ лозы, та жаль їмъ Івася.

— „Бідный Івась“, каже одынь, „теперъ і мендаль не поможе, бытумуть.“ А Петро каже:

— „Овва! хіба я їйх не знаю! Нічого йому не буде, звісно, одынокый. Погрымають, тай тільки!“

Про буслівъ (лелекѣ).

— Діду, діду, — крычыть маленький Петро, вбігаючи въ хату: а наша буслыця двойе яйецъ ізнесла, — такі мовъ гусячі.

— А ты чого на клуню лазывъ? Ось я тебе! Зажды. Не можна, кажу, бусламъ въ гніздо заглядаты: бусель разумна дуже птыця, якъ запырмітыть, що до гнізда лазять, гніздо покыне, — каже дідъ.

— А я хотівъ одно яйце украсты, — каже Петрусь.

— Не робы того, не робы, гріхъ птыцю зобіжаты. Бусель не мало намъ стойить: вінъ і гадюкъ стреля, і мышей на полі переводыть. За це йому і шана відъ людей, а яйця у птыці вкрасты — все одно, що дытыну въ чоловіка, тай горе тоді буслыці: вб'єе їйі бусель; що гніздо не встерегла.

— Хыба такы вб'єе?

— А певно. Отъ слухай. Я тобі розкажу, що мені

разъ бачыты довелось. Давно вже це було, я бувъ оттакимъ, якъ ты теперъ. Надумали мы тоді съ хлопцями выдерты въ бусла яйця та гусячихъ підкынуты. Бувъ у насъ хлопчыкъ Охрімъ, сынъ сусіды нашого, майстеръ на всякі штукуы. Отъ той і каже:

— Я вже у мамы вкраду та буслиці і підкыну, і вамъ скажу тоді.

Мы і забулы про це. Коны разъ біжыть Охрімъ радый, у долоні плеще та крычыть:

— Буслиця гусенята высіділа, ідіть скорійшь дывиться!

— Біжімъ!

А у Охрімового батька клуня здорова була; на нейі ще батько його, себъ то дідъ Охрімівъ, бусламъ колесо помостывъ, съ того часу вони все въ його водылысь.

Прыбігли мы, — коны бачымъ, коло гнізда на стрісі шкарлюпа зъ яйцеъ валяйється, а буслиця мовъ несамо-выта дыба чогось коло гнізда, та усе въ його заглядае то зъ одного боку то зъ другого. Мы смійемось, кепкуйемъ зъ нейі, — коны бачымъ — бусель летыть; прылетівъ, закынувъ голову назадъ, поклекотівъ тай стрібъ на гніздо. Побачывъ, що у гнізді, та якъ зашыпыть, мовъ той гусакъ; выскочывъ зъ гнізда та до буслиці, та давай йійі голомосыты і шыйею і крыламы; побывъ, побывъ тай полетівъ кудысь. А мы такі раді, — ажъ покладайемось одъ сміху: звісно — дурні.

Ото полетівъ бусель, а буслиця осталась, ходыть сумно коло гнізда та усе въ його заглядае. Ажъ жалъ намъ йійі стало. Коны це ажъ зашуміло у воздуху. Нашъ бусель прыперъ до гнізда, а за нымъ ціле стадо буслівъ. Посідали рядкомъ на стрісі та такый гвалтъ та клекіть підняли, що усе село збіглось; стоять люде,

дывляться — ніякъ не второпають, що це зъ буслами сталося. А мы вже притыхлы, бойімось, щобъ не вийшло на явъ, що це наші штуки. Ажъ раптомъ нашъ бусель якъ кинеться у гніздо тай ухопывъ глюгою одно гусеня і полынувъ у гору. Підметивъ высоко-высоко тай кынувъ його. Воно лягнуло середъ току та такъ розбылось, що якъ бы не головка та лапки, то і не пізнати — що то за птыця. А бусель вже знову у гнізді. Ухопывъ вінъ друге гусеня, підметивъ і съ тымъ високо, високо тай тежъ кынувъ його; воно впало на стріху тай вбылось. Ото взявъ його въ руки Охрімівъ батько та каже:

— Та це якийсь каверзникъ гусенятъ у гніздо буслові підкынувъ, — а самъ дывыться на Охріма, а далі якъ гукне до його: „це твоїі штуки? га? Признавайсь!“

Той у плачъ, а батько до його, і було жъ йому відъ батька: вырвався вінъ та мовъ спечений въ бурьянъ кынувсь. Мы усі собі поховалысь, хто куды знавъ, а я заховавсь за повітку та дывлюсь, що далі буде. А буслы сидять рядкомъ, ыншій дыбає по стрісі, клектать — то усі разомъ, то одынъ, тільки глюгами себе шурікають, мовъ судъ який судять, або раду радять. А буслыця сидыть така тобі нещасна, крыла повпускала, голову схылыла, мовъ той злодій передъ судямы. А далі якъ здымуться усі буслы та на буслыцю і давай ййй быты, хто глюгою, хто крыломъ. Такъ пір'я і посыпалось. А котрый не достане, бо вже товпылысь дуже тісно коло нейі, то гарцює навкругы, а усі шыплять, мовъ гусаки. Декотрі зъ чоловіківъ полізли на клуню буслыцю боронить. Вона вырвалася та навіткача, а усе стадо за нею, та доганяють, та бють, ажъ бачымъ — упала вона въ очеретъ біля ставка. По-

бігли туди — ажъ вона мертва лежить, обскубана, по-
быта така, що страхъ.

Отъ бачышъ, буслы на смерть присудылы буслыцю,
а все черезъ нашу ыграшку. Та і намъ досталося. Ці-
лий день лементъ стоявъ надъ селомъ. Кого зъ насъ
спіймылы у той день, усімъ було якъ Охрімові.

Вечірть.

На землю вже тихый
Скрізь вечірть лягає,
Зъ високого неба
Вже місяць сіяє,
І пташка затыхла,
І людська розмова,
Мовчать, не шепоче
Зелена діброва.

Зъ пісень Чайченка.

Въ дорозі.

Я ще малымъ бувъ зовсімъ, — а йе вже цьому
літъ зъ двадцять, — йїхалы мы съ покійнымъ батькомъ
зъ Полтавы у Прыдлущкый повітъ. Поспішались до дому
— къ Велькодню. Бувъ кінець марта. Снігъ вже ста-
явъ съ пожатыхъ зъ осені ланівъ, і де-не-де лежавъ ще
тільки купамы у ровахъ, біля гайівъ, що стоялы надъ
шляхомъ, та у польовыхъ балкахъ. Коні наші, своя
парка, хочъ не мудрі булы, та моторненькі. Хочъ міс-

цями де і лучалася грязь, а все більш того, що тютюпки бігли, мов і вони поспішали сердешні у своє село кь великому святу.

Їхать треба було чотыры дні. Оце де заночуємъ въ дорозі, то вже батько до світа прокынутъся, почнуть підъ повітками лагодыты воза, а потімъ ідуть до мене будыть: „А ну, годі вже спаты, хлопче, гайда у дорогу!“

Поки батько розсчитується съ хазайіномъ за сіно та за вечерю, — я вже й на дворі. Сяду на прызьбі — дождаю батька. А тутъ саме сходить сонечко. Стелеться по полю легенькый туманъ, холодно — ажъ одріжъ бере. Червона плямочка на сході все світліє та шырїє. Отъ зъявився крайець червоно-золотого круга, отъ половына... і ось вже сонце блискуче, чудове сонце выплыло зовсімъ і брызнуло проміннямъ! Заграло проміння на хатніхъ віконцяхъ у крапяхъ ранішньої росы, що густо вкрыла перву, сызу траву... Зъ гукомъ вийїзжайє візъ зъ воріть, біжыть попередъ його съ крикомъ табунець білыхъ гусей. — „Прощайте, люде добрі!“ — Помагайбі! — Спочывъ батько на візъ, і вже йїдемо дальшъ.

Хороше було йїхать оттакъ ранкомъ! Холодненько ще, а про те ще солодше куняйешъ, напьявши кожуха і сыдачы на возі. Прокынешся, і забувышы, де ты і що це съ тобою, дывышыся тыхо передъ себе: біжать коні, вйїється надъ ными дуга, потепліло зовсімъ, ясно світыть сонце, що піднялось вже геть-геть, співа жайворонокъ десь у небі надъ головою... Выдко якесь село, вітрякы, хаты....

На другый день дороги перейїзжали мы поромомъ узьку і глыбоку річку — Псьоль. Коні потомывшысь на піскахъ, що ідуть кілька верстовъ біля Псла, стоялы

настороживши уха, хроплы та поглядады у бікъ у блакитню, прозорчасту глыбыню. Недалечко, міжъ роспустившихся вербъ, грюкотавъ колесамы водяный млынъ. Легенький вітрець вівъ назустрічъ. Поромъ тихо пливъ на річці. Съ того боку купка людей, зъ возамы й волами, чекала перевозу. Поромъ вдарывсь о берегъ. Знялы шость. Всі сходятъ і зъїїзжають на землю. Зъїїхалы і мы. На горі вже видно Гадячъ, — дома, церкви. Тутъ у місті, на базарі мы обідали, помы одночылы та выкормымысь коні.

Надивывся я на людей за ту дорогу! Богомольці зъ саквами за плечыма, зъ довгымы кыямы, що простують у Ахтырку та Кыйевъ, довгі обозы зъ клажою, *нам* чумацькі старосвіцькі валкы, що теперь ніде й не побачышь.... А отъ і панъ якийсь котыть у колясці. Найїзжайе на насъ, кучеръ крычыть: „геть, мужыкъ, зъ дороги!“

Про великый городъ.

Великый городъ диво для селянына. Улиці въ такому городі довгі, широкі, вымощені камнемъ. На улицахъ повно народу: те йде, те йде, те стоить, а те ажъ підтющемъ надолужуйе, — такъ йому ніколы. Скрізь суйетнеча, стукотня, стогінъ...

По великіхъ городахъ багато великіхъ домівъ, та все зъ цеглы, та все підъ залізною покрівлею. Стоять такі дома, якъ на якій улиці, стіна стіною; якъ глянешъ ідучы, то тільки небо та дома й видно.

По великіхъ городахъ багато усякихъ крамниць. У крамницяхъ ціхъ можна купыть усього, чого кому

треба. Тутъ йсть і те, що виробляється въ нашій землі, і те, що привозиться зъ чужыхъ земель. Крамниці йсть дуже великі, такі що хто його зна, скільки вони й стоять, йсть менші, йсть і маленькі.

По великихъ городахъ йсть хвабрыкы і заводы. На заводахъ роблять сахаръ, мыло, женуть (курять) горілку і таке ынше; на хвабрыкахъ роблять сірныкы, замкы і ыншый крамъ. У великихъ городахъ живе багато народу, і черезъ те тамъ багато церковъ, не мало й базарівъ. Усього багато въ великіхъ городахъ, і багато де-чого зъ цього іде въ деякі зъ селъ. Селяне ідуть въ города на роботу; зъ селъ навозять сюды хліба, огородины, наганяють скоту, — селяскі люде мурують і харчують города. По великіхъ городахъ йсть усякі школы зъ малою і зъ великою наукою. Зъ городівъ йде просвіта і въ села.

Кожный Івась мае свій ласъ. — Що хатка, то ынча гадка. — Що сторона, то новина. — Та рожа, та не та кожа.

II. Гуртове жыття въ селі.

Г у р т ь.

Чы йе що краще, лучче въ світі,
Якъ у купі жыты,
Зъ братомъ добрымъ добро певне
Пожыть — не ділыты?

Шевченко.

Одынъ якъ ні одного.

Проживъ чымало віку старый Веремій, багато світа і людей бачывъ, зазнавъ і всякой прыгоды. Старый прыдбавъ добра і для дітей, не жалко вміраты, а діты ждуть не діждуться, колы батько распорядыться нымы. Сыдыть якось старый коло вікна, дывыться на свою працію тай задумався: „доты й порядку въ хазяйстві, помы ще ноги носять старе тіло, а затулять очі — і піде сварка міжъ дітьмы, розберуть гарні будынки, розведуть худібку, рознесуть добро; чыжъ одно хазяйство переводыться оттакъ на злыдні?“

Повходылы діты, посідалы, та все закыдають про свое, — ажъ роздосадовалы старого.

— Подайте мені віныкъ! каже вінъ до дітей. — Ты найстарший, Остапе, спробуй — переломи віныкъ.

Остапъ здвигнувъ плечыма, однакъ не перечывъ батькові, спробувавъ на коліні переломиць віныкъ; всі бачять — не втне. Не здолавъ і середущый, а менчий і руки опуствывъ.

— Не розумні, бачу, вы, дітки: я немощный, а переломлю. Розвизавъ старый віныкъ і въ роздрібъ зламавъ до остатнього прутыка. Зглянулысь діты, чухаються въ потылицю, а батько каже:

— „Памьятайте діты: тежъ буде съ хазайствомъ і зъ вами, якъ поділытесь. Де гурть — тамъ і сыла, де сыла — тамъ і міць.“

Тамъ ся добре дійе, де два оре, третій сійе. — Спілка — чоловікъ та жінка.

Чы пора правду ховаты?

Неділя. Полуденна доба. Въ селі тыхо, якъ въ домовині: ні голосу людського не чуты, ні лысть не шелестыть, ні собака не гавкне — неначе все померло....

Ажъ ось въ мертвій тышыні загуло: то бовкавъ дзвінъ, наче на пожаръ. Мовъ мурашня зъ розворушеной купы высипалась люде зъ хатъ, пытаючысь: „де пожаръ? де?“

А дзвінъ гудівъ, мовъ казавъ: „сюды, сюды, сюды...“

Всі кынулысь до дзвінныці. Тамъ навколішкы, безъ шапки стоявъ старый Остапъ і сухою, костлявою рукою сіпавъ за мотузокъ. Сыве волосься роскыдане, очі вперъ въ землю.

— Чого, діду, дзвонить? Де пожарь? — загомоніли люде. Старый мовчавъ. Хтось торкнувъ Остапа за руку і голосно спытавъ.

— Чы чуйешъ, старый, де пожарь?

Остапъ підвівъ помалу очі і промовивъ на весь народъ:

— Правда вмерла, по ній дзвоню!

Люде такъ і закамініли на місці. Хвылына, і весь народъ загомонивъ:

— Не по Божому діти зробили; не по правді рідного батька у старці выгнали. Не простять їмъ цього Господь Богъ ні на сімъ світі, ні на тімъ!

Люде знали, що Остапа рідні діти выгнали зъ хаты.

Колы до дзвіныці підійшовъ другый дідъ, ще сивійшый, ще старійшый; вінъ злегка поклавъ руку Останові на плечі і голосно сказавъ:

— Встань, Остапе! Чы чуйешъ, що громада каже? Не волею, такъ сылою приймуть тебе діти: бо ще живе правда на людяхъ, не пора ще правду ховаты!

Де йсть добрі люде, тамъ і правда буде. — А де кривда буде — тамъ добра не буде.

Дай, Боже, межъ людьмы быть любви. — Кто людей не слуха, той Бога не бойтѣся. — Гуртѣ Богові мылый. — У гурті то й смерть не страшна. — Спілька двохъ годує. — Вѣ гурті і каша йїсться. — Якъ роблять у купі, то не болѣть у пукі.

Нема въ світі, якъ своя крайіна.

Хто се йде бытымъ шляхомъ старый та древній?
На вскрытій порохомъ свѣті рубъ руба клыче; сыва чу-

прына прылыпла відъ поту до головы. Чого блистять його очі? Чого трусыться його рука, опираючысь на високий кый? Чы відъ старості, чы відъ радості?...

Гей відъ радості! Ввійшла вона въ старе серце, засвітілась въ зомілихъ очахъ і стряснула слабымъ тіломъ. Старый Остапъ вертається зъ далекого Сібіру — щобъ вмерти на рідній землі.

Блснула церква своїмъ золотымъ хрестомъ. Остапъ ставъ, серце його вельми забылось, ноги затрусилась, рука ледве піднялась на чоло — зложыть святы хрестъ. Вінъ присівъ на рові. По троху відійшло відъ серця. Остапъ вставъ і тихенько поволікся. Ось передъ нимъ могилки, ось вічні хаты його товаришівъ односельчанъ. Тутъ, Остапе, і твоя хата стане...

Червоне сонце, ховаючысь за далекымъ лісомъ, кинуло сніпъ проміння. Озолотило воно сыву голову Остапа і заграло въ зеленій траві, на могилі, де сидівъ засмучений старець.

Сонце ныкне, далекий лісъ темніе, а Остапъ сидить на могилі — і думы його перенеслись въ далеке минуле...

Ось вінъ молодымъ парубкомъ збірається йти въ поселяне въ далеку Сібіръ. Допекло йому до серця служыты у наймахъ та тынятысь по чужымъ хатамъ. Маленька церква повна народомъ. Остапъ заказавъ молебствіе. Старый панъ-отець тихо править службу; люде набожно хрестяться. Остапъ стоить попереду; слеза тремтить въ очахъ, серце закіпайє кровью: жаль йому покинуть рідне село, жаль йому тойі широкої вулиці, що гуділа підъ каблукомъ, тойі чыстої прозорой річкы, що омывала його молоде тіло; жаль зеленихъ садочківъ

та білихъ хатокъ, жаль товаришівъ, жаль чорнобровихъ, та нужда гонить.

Вже і молебствіє кінчилось. Панъ-отець його благословивъ, люде вийшли зъ церкви. Остапъ упавъ въ ноги громаді — просить благословення на далеку дорогу.

— Хай Богъ тебе простить, хай Богъ тебе благословить! гомонить народъ: — йди зъ Богомъ на нове жыття та насъ не забувай...

Ось Остапъ вже за царыною. На плечахъ невеличкий клунокъ, въ улыку жмїнька рідної землі. Його провожають товариші і дівчата:

— Ну, прощай, Остапе, прощай, брате, та насъ згадуй, пышы о собі!...

„Де вы, молоді товариші? Де ты, моя зоре, моя надїє, Галочко?..."

Подувъ легенький вітерець, і полині жалібно зашестілы лыстями на могилі; десь далеко заплакала пастихова сопілка. Старый крыкнувъ: „Галю, Галю!“ — і заплакавъ, якъ дытына, падаючи на могилу...

На другый день ішли люде до церкви... Вони бачылы якогось старця, що простягаючи костляву руку, просивъ: „Дайте, мамцю, за здоровья свое, дайте за тяхъ, що повмірала, що ратунку не малы..."

І моя душа не зъ лыка — того хоче, що і людська. — Бодай васъ лихо мынуло. — Най йому легенько вкнеться. — Пошли, Господы, зъ неба, чого кому треба.

Не хлібомъ їединимъ живѣ бувайе чоловікъ.

Ішовъ по дорозі панъ. Стрівъ його старець, старий, престарый дідъ. Червоні віки у старця, очі слізьми покриті, сині губы, манатьця въ діркахъ, раны скрізь... Дуже, дуже лыхая година була цього старого діда!

Простягъ дідъ до пана червону пухлу руку, — вінъ стогнавъ, прохавъ мылостыні.

Панъ ставъ шукать по кишняхъ грошей, і якъ на те, не було въ його на цей часъ ні шага.

Старець усе ждавъ; простягнута рука трусилась. Засмутився панъ і своею рукою взявъ старцьову руку.

— Wybaczай, брате, нічого мені не случилось, — каже панъ. Споглянувъ старець на пана, його посынілі губы усміхнулись, і вінъ стыснувъ своею рукою холодну панову руку.

— Що жъ, брате, — тихо мовивъ старець, — і за це спасьбі, і слово добре мылостыня.

Легко зробылось на душі у пана. Якъ старець прыймає мылостыню, такъ прыйнявъ панъ ці слова відъ старця.

Зъ Тургенева.

Хто ставъ въ ряду, то держы й біду. — Хто одъ товариства одстане, нехай одъ того шкура одстане, якъ на вербі по весні. — Пры добрій годынi — браты й побратымы, а пры лыхій годынi немає й родыны. — Хоть і надієв жупанъ, все не цурайся свыткы. — Хто въ пір'я поростайе, хай на бідного поглядає.

Багатый дрібно крає.

Ішовъ дорогою бідный чоловікъ, а насупроти його йїхавъ багатый хазяїнъ. Бідный просить Христа ради копійечку на хлїбъ, а багатый і каже:

— Гм! Хїба тобі хочеться хлїба?

Бідный кивнувъ головою.

— Такъ тобі може й до хлїба хочеться? — пита багатый.

Бідный зновъ кивнувъ.

— Воно і гроші тобі здалось бы? — зновъ каже багатый...

Бідный простяга руку...

— Богъ дасть! — сказавъ багатый — тай поїїхавъ.

Перероблено зъ Гоголя.

Якою мірою міряєшъ, такою і тобі оддадуть.
— *Що посїявъ, то ся вродить.*

Шматокъ хлїба.

І холодъ, і мряка на дворі панують,

А вітеръ осінній реве і лютуйє.

Зїгнувшись вдвойє у драній свитині

Іде по підъ тыномъ сердешна дытына, —

Хлопчатко маленьке підходить до хаты

Недавнійі сльози на лычку знаты.

Прыйшло підъ віконце хлопчатко, голосить:

„Дай хлїбця хочъ трохи!“ — і плаче і просить:

„Дай хлїбця хочъ трохи для Бога святого, —

Не йївъ я сьогодні ще зъ ранку нічого.“

Дали у віконце хлопчаті для Бога

Шматокъ того хліба; сердешне, убоге
Взяло той шматочокъ, пішло по дорозі...
Дмухнувъ знову вітеръ і здувъ його слёзы.

Зъ пісень Чайченка.

*Щобъ лиха не знати, треба своїмъ плугомъ та
на своїй ниві орати.*

*Не ходять біда по лісі, а по людяхъ. — Було бъ
краще, та нікуди, хоч у бокъ та напрысядкы.*

К а л і к а.

Хвалывсь мені Хома — каліка,
Що вінъ походитьъ бы зовсімъ на чоловіка,
Якъ бы розправылись рука й нога крива,
Та замість оцейі — другая голова.

Боровіковський.

Сільські робітныкы.

Вечіръ. Тыхо вітеръ віє,
Підъ горою село мріє,
Обідрані хаты.
Іду, людей зустрічаю,
Дывуючысь розглядаю —
На свытынахъ латы,
Льця втомлені, понурі
Запрацьовані та хмурі
І потомъ полыті.

Зъ Грінченка.

П р я д ы в о.

По угнойеному, выоранному підмету пройшовъ сі-
ячъ зъ саковками, повнымы сімья. Жменю по жмені рос-
кыдавъ вінъ насіння у м'ягку чорну землю. Пройшло
кілько часу. Підметъ, попередъ голій-голісенський, вкрыв-
ся молодымъ зеленымы конопельками.

Бадыля въ його тоненьке, листочки дрібненькі, —
подумавъ бы, що зъ його буде? А зъ цього бадыля
буває багато всякоїі всячины. Тільки й праці треба
покласти багато, поки-то його приведешь до ладу. Ко-
ноплі треба вибірати, — ті, що зъ сімьямъ, вымолотить, —
потімъ треба мочить коноплі, на терныцяхъ терты, ті-
пять, а напослідку покрутять у повісма.

Вже й упорані коноплі, та багато коло їхъ за-
ходу, ажъ поки то стануть вони полотномъ. Пучками
та ручками надолужають, щобъ ізъ тыхъ сірыхъ за-
кустряныхъ конопель вийшла біла та гладенька сорочка.
Попогуля, повыкручуйеться веретено у пряхы довгымы
зімнімы вечорами. Дзюрчять веретено, рыпять зъ мычкою
гребінъ, а сонъ важку головоньку клоне. Пряде пряха,
бо у пряжі велька частына йійі худобы.

Скінчылы свое діло гребень, дныще і веретено.
Настайе черга мотовыла. Попомахаютъ нымъ, пополічать
чысныці пасма, поки-то долічаться до того півмітка. Та-
кихъ півмітківъ треба на полотно не одного, не двохъ,
і не десятокъ. Зробыло свое й мотовыло — черга за
метушкою. Крутяться метушка, а пряжа зъ наложенного
на ней півмітка укладається на тугыхъ круглыхъ клуб-
кахъ.

Намоталы вже доволі клубківъ. Теперъ треба тільки
приготовить роботу ткачеві. Ткачева робота надъ пря-
жею остатня. Попочовга вінъ ногами, попомота руками,

та за те й стане пряжа підь його рукамы густымъ та довгымъ полотныщемъ.

Теперь тільки треба вибілыть сырове полотно, та це вже діло не важке, роблять його охоче, роблять найбільше дівчата, простягаючи довгі шматки полотна на зеленихъ левадахъ або на заквітчанихъ лукахъ.

Шують зъ полотна сорочки і ыншу всяку всячину, чого кому треба. Вже й напылы, вже й поносылы. По тынахъ, по лавахъ, по запічкахъ высять і лежать, мовь нікуды нікчемні, ганчірки. Їхъ не шанують, ными вытирають усе. Та зайіхавъ у село жыдъ. Одъ хаты до хаты, зъ ульці на улыцю вінъ перейізжайе та крычть, щобъ йому неслы ганчірки. Несуть діты ганчірки до жыда і оддають їхъ цілі купы за цукеркы, шаговый перстень або нызочку намыста. Жыдъ везе ганчірки на хвабрыку і тутъ зъ їхъ роблять білый хороный папірь.

К р а в е ц ь .

Прийшовъ въ село зъ города кравецъ. Отъ люде назысылы йому роботы та й просятъ:

— Вы жъ, будь ласка, пошыйте гарно!

А кравецъ радъ, що назысылы йому роботы, і не зна вже, якъ йімъ і дякувать, та й каже:

— Вы, люде добрі, не дывіться, що я кравецъ, а гомоніть зо мною, якъ зъ простымъ чоловікомъ.

Зъ народныхъ устъ.

К о в а л ь.

Повернувся Павло з москалів в своє рідне село. Повернувся він письменний та ремесло мав в руках: служив при арсеналі, привчився до ковальства. Користуватися своїм ремеслом зразу не міг, бо до „завою треба строю“, казали йому люде, а у його ні казни, ні грошей. Ото і запив він мого-рич з одним своїм заможним сусідом — став у його до весни парубком на усьому хазайському кошту, ще й грінми двадцять карбованців до весни. Робив він справно усяку роботу, а тим часом усе йому мрійеться своя хата, свій ґрунт, хліборобська праця. По весні взяв Павло у хазайіна гроші, постановив кузню, купив трохи ковальського начиння і став ковалювати.

— Павло, перетягни по мені круг коліс.

— Добре. Привозьте, дядьку, колеса, а я тим часом накладу Охрїмові леміша.

Упорався Павло з лемішем і з колесами.

— Що тобі за роботу заплатять? — пита чоловік.

— Та воно б то краще було, як би не платили грінми, а pożyczыли мені днів на два — воза й коней, — одвіча Павло. Треба привезти колодь на уголья та ще й купив трохи дерева на хату, — ось би і перевіз в село.

— Це, небоже, і мені гаразд: коні гуляють, беры собі та й орудуй на здоровья.

Почув Охрїм таку мову, та собі:

— Може й я оддячыв бы чым небудь, бо грошей зайвых кат ма, а відробить звичайно зручнійше.

— Ты, Охрїме, здається, швець, а у мене, бачь,

які чоботи: пучки вилазять. Ременю я розстараюсь, а ти вже, будь ласка, пошый.

Оттакъ мудрувавъ Павло. Звычайно въ селі праця дешева, а гроші дорогі; тымъ і зручнійше було Павлові міняти працю на працю, а до того ще у селі можна усього достати, що треба селянинові. І справді: треба мірошнику шестерню полагодити — ось йе у Павла мука, крупи. Окувавъ воза кравцеві, а той йому пошывъ кожухъ і свѣту. Тому соқыру наставить, тому плуга оправить, до борони зуби вставить, наральникъ до рала приробить, а то дывысь — йдуть до його бабы зъ серпами, чоловіки съ косами. Кожному чогось треба до коваля, і кожний обіця чымъ небудь помогты. Столяръ згодився поробить вікна і двері. Ось бы і хату закладать, та ніде. Просить Павло у громады, щобъ допустыли йому заняты кавалокъ / громадського выгона въ селі. Громада згодылась. Дерево на хату потрохи було выготовано, запрохавъ Павло людей, поставывъ на могорьчъ відро горілки, почастувавъ усіхъ, а ось до вечора на выгоні й хата стойить: стовбы, кроквы, латы. Днівъ за пять заклады стіны та вшылы, а на шостый зібравъ Павло бабівъ на толоку, обвалькували, наносылы землі, збылы пічъ — ось хата й готова. Черезъ кілька роківъ купывъ Павло більший грунтъ у громады, і теперъ щиро працюе у полі тай відъ кузні не відрікається, ковальства не кыдае, бо не даремне кажуть, що ремесство йісты не просить, а само годує.

Все купы та купы — купыло приступыло.

З н а х а р ь.

I.

На самому краю села, недалеко від ліса, стоїть маленька хатинка, а живе в її дід Ясонь. Люде звуть його ворожбытомъ, бо вінъ, якъ до кого пропас-ниця прыкынется або такъ хто занедужає, чы гадюка укусить, заразъ запоможе, і на коровы і на коні — на усе вінъ знає спосібъ, а більшъ усього за те його селяне ворожбытомъ або знахаремъ називають, що вінъ знає завертки вырывать та їхъ одговорювать.

Въ темній хаті Ясона такый же убіръ якъ у другихъ, тільки по стінахъ багато пучечківъ понавішувано зъ усякихъ травъ, а на печі кітъ грійеться, чорный та худый, такый поганий... Ото разъ Ясонь сидить на стільці та плете постолы; коло печі порайеться жінка його, Явдоха. Отъ і каже Ясонь:

— Що це таке, скажіть на мьлость Божу. Вже мабуть зъ тыждень ніхто не приходить до мене радитись. Видно пора завертки почынать. Слухай-но, Явдохо, що я тобі скажу: якъ сонечко зайде, то піды за село та зроби завертку на Тymoшевій ныві, я-бъ і самъ пішовъ, та щось нездужаю. Та гляды, щобъ нікому і въ думку не прыйшло, що ты зробила, не то що побачывъ, бо якъ побачать, то не будешъ вже сало та тісто у мору носить.

— Знаю, знаю добре й сама, нема чого розказувать, — одказує жінка...

Вже смерклось, якъ Явдоха взяла на голову велику хустку і пішла за село.

II.

На другый день після цього Тymoшъ, богатырь на селі, сидівъ коло кузні та чекавъ, поky коваль плужкы полагодыть, якъ прыбігає жінка до його.

— Тymoше, Тymoше! Що намъ на світі Божому робыты?! На нашому полі завертка... превелька та страшенна така, і не дай Боже — і почала жінка голосыты. Задумавсь Тymoшъ, а потімъ і каже:

— Ну що жъ робыть, іды до Ясона, хай рятуйє. Побігла жінка. Прыходыть до Ясона.

— Ясоне, голубчыку, вырятуй.

— Що тамъ таке? сердъто пыта Ясонъ, а самъ і не повертайєтьcя до нейі, нібы то нічого й не знайє.

— Завертка... превелька та страшенна... ційейі ночі завернута, -- росказыє жінка.

— Ну, такъ що жъ?

— Будь ласкавъ, іды вырвы.

— Не маю часу, — відказыє Ясонъ.

— Ой і не кажы, і не кажы, я вже тобі і злогого дамъ і півнычка того біленького.

— Кажу, не маю часу, — зновъ одказыє Ясонъ, а самъ думайє: „мало дайєшъ, бісова бабо.“

— Я вже тобі і поросятко дамъ те, що урядныкъ за податі одбіравъ, йей Богу дамъ.

— Отъ прывьязалась, якъ муха до патоки! Тільки одчыпысь, піду вже, побачу. — І пішовъ Ясонъ.

III.

Прыйшлы Ясонъ та Тymoшева жінка на поле. Недалечко відъ краю завертка, а жыто кругомъ рівно сто-

йїть, не потолочено. Підійшовъ Ясонъ, подививсь тай каже :

— Погана то, дуже погана завертка; якъ йїї не вирвать, то болість на усіхъ нападе та струпе, і голосу не стане, та і скотына уся передохне...

— Ой, лыпенько мені, ой же я нещасна!

— І воły, і коровы, і коні...

— Ой, ой, ой....

— І кабанці. А якъ хто не знає та вирве, то того такъ якъ на десять кроківъ выкыне, а потімъ руки на вікы покорчуть тай поодсыхають.

— Рятуй же, рятуй, мій голубе.

Отъ Ясонъ вынявъ зъ-за пазухы мішечокъ маленький, взявъ відтіля кїлько вуглынокъ, выкресавъ вогню, поклавъ вуглынки на дорогу і запаливъ. Далі ставъ біля вуглынокъ ходыть та щось прышептуйє і такечки довго прышептувавъ. А Тymoшева жінка стойїть недалечко, підперла голову рукою, та такъ разомъ і боязно і ласково на Ясона дывытсья. Пошептавъ вінъ, пошептавъ, а потімъ швыдко увійшовъ у жыто, вирвавъ завертку зъ коріньямъ, кынувъ йїї у вогонь і зновъ шептавъ, докы вона зовсімъ не згорїла, жевріючы тоненькымы полоскамы на потемнілыхъ вугольяхъ. Отъ такъ і вирвавъ завертку Ясонъ. А Тymoшева жінка і справді думала, що завертка щось дуже погане та шкодыве, і що Ясонъ дуже вчений чоловікъ: дала йому злотый і півнычка білого і те порося, що колысь урядникъ хтівъ за податі одібратъ.

Не буде такъ, якъ ворожка шенче, а такъ, якъ Богъ дасть.

Де гріхъ тамъ і покута.

Жыла собі злодійкувата сімья у одному селі. Чы чоловік, чы жінка, тільки вкрали вони у одного чоловіка гусака та недовго думавшы, зарізали і зъїли. Прыйшовъ до ціхъ людей чоловік шукать сього гусака; шукавъ, шукавъ — немає. Тоді приступывъ вінъ до маленького хлопця злодійкуватыхъ людей і торкаючи його пальцемъ у живіть питає:

— Пупъ, пупъ! Чы найівся крупъ?

— Е! — каже хлопець — гусака!

Гріхъ по дорозі бігъ та до насъ плывъ.

Шпачокъ, де ты?

У старого стрільця бувъ шпакъ такий, що вмівъ говорити. До стрільця часто приходивъ сусідський хлопець послухать дыковинной птыці. Втіха йому була, якъ старий було спытає:

— А де ты, шпачокъ?

А шпакъ заразъ і крыкне:

— „Тута.“

Разъ приходить хлопчыкъ, а стрільця у хаті нема. Отъ вінъ і надумавсь украсты шпачка. Схопивъ його та швиденько у кыпненю. Тільки що заховавъ, а старий на двері. Поздоровкавъ зъ нимъ ласково та щобъ потішити його і питає:

— Шпачокъ, де ты?

— Тута! обізвавсь шпачокъ зъ кышені.

Съ того часу годі хлопчыкъ ходыть до стрільця, а той йому і не робывъ нічого, тільки шпачка забравъ.

Перекладъ Степаненка.

Вовча натура.

Біжить вовкѣ, пита його Богъ :

— Куды ты, вовче біжишь ?

— До вдовы за поросямъ.

— У неї жъ одно.

— Такъ, щобъ не було й того.

Я р м а р о к ѣ.

Ярмарокъ саме заклекотівъ, якъ окріпъ въ казані, розсынався такъ трохи на низъ і къ мосту. Куды не кинь окомъ на всі боки, — скрізь люде та ще й люде: такъ і ходять хвелею або якъ той густий лісъ, щонимъ гойдає сильний вітеръ. Мабуть більше, якъ десять різъ, не сказавъ бы, засіяно самісенькымы людськымы головами. Чорні, сиві шапки, жіночі хустки такъ і ворущаться, якъ ота комашня, колы розгрібешъ йїї гніздо. Поміжъ людськихъ головъ стырчать рогаті воліві голови, а на конному кінські голови чорніють наче понизані разками... Тіснота, якъ у церкві на велькдень — і протовнытысь не можна. А довгополі жыды такъ і літають, такъ і снують помежъ людмы, якъ ті джмілі. Якого тамъ товару було — Господы! Що тамъ було скоту, коней, кавунівъ, дынь, капусты, не сказаты возамы, але горами. А тамъ возы добрі кінські і чумацькі, обіддя міцне, чудове, колеса. Гончарі заставымы горшками таке місце, якъ нашъ базаръ, чумаки стоялы узькымы валками. Середъ базару підъ шатрамы торгувалы жыды та коробейныкы стрічками, цяцьками, матірбасомъ і всякымы матеріаламы, а дівчата та молодці обліпылы йїхъ, якъ бджолы свою матку. Що тамъ було бублыківъ,

паляниць, печеного й вареного! А коло містка засілы ажъ въ тры ряды старці, старчыы та кобзарі. Всі грають та співають. Тай хороше жъ співали! Краще якъ дякы въ церкві, та все пісень такихъ хорошихъ, жалібныхъ, а кругомъ їхъ слухають люде, повідпіравшы головы руками. А далі на возахъ стоялы діды, піднявши шапки на пальцяхъ та выкыкали: „сюды, мовъ, шевці, кравці, шаповалы, коновалы, крамарі, гончарі, чумаки і козакы — щось майемо казаты.“

Той оповіща ціну за роботу у якогось пана, той розказує, що пропало тройе коней перістыхъ. А народъ товпиться, снує, дывиться, гомонить, розказує про що выкыкали. Тіснота, галась.

Зъ Нечуя.

Чого стойіть село?

Не пынне село та велького стойіть воно. Тыхо жывуть селяне та день за днемъ працюють. Велька сыла у цій праці...

Земля хлібъ родыть, степы й луки — скотыну годують, огороды — огородину дають. Хлібъ найперше бажання і найбільша надія селянь, іде ізъ селъ въ города, ізъ одныхъ городівъ въ другі города, а ыноді і за море, въ чужі стороны.

Скотыны всякої, товару, овецъ і свыней тежъ розходяться багато по світу ізъ селъ. А товарына — річъ дуже корыстна: ізъ нейі мясо, ізъ нейі шкуры, ізъ нейі — шерсть; а мясо жъ кревна людська йіжа, шкуры вычынєні кожаы стають, а ізъ шерсті выходять усякі сукна.

Городыны зъ сель тежъ не мало іде въ городы.
У сільскихъ робітныківъ - хліборобівъ велька сыла.

Д о п р а ц і !

Праця йедына зъ недолі насъ вырве :
Нумо до праці, браты !
Годі лякатысь, за діло святейе
Смілыво будемо йты !
Праця йедына нашъ шляхъ уторуйе,
Довгый той шляхъ і важкый,
Котрый до щастя і долі прямує :
Нумо до праці мершії !
Праця не згыне міжъ люду даремне,
Сонце засвітыть колысь,
Й зъ дякою люде про насъ ізгадають —
Нумъ-же ! до праці берысь !
Хочъ у недолі й нещастыйі звікуємъ —
Долю онукамъ дамо !
Мы для работы на світъ народымысь,
Мы для борні живемо !
Смілыво жъ, братья, до праці ставайте,
Чась наступайе — ходімъ !
Дяка і шана робітныкамъ щырымъ,
Соромъ недбалымъ усімъ !

Зъ пісень Чайченка.

III. Громадське порядкування в селі.

1. СІЛЬСЬКИЙ УРЯД ТА СХОДЪ.

Спільні справи.

В кожнім селі йе багато такихъ справъ, що треба сходитись і радитись про їхъ. Та що казати за село, — в сім'ї навіть невеликій кожний день трапляється таке діло, що треба порадитись про його і зробити його спільно. Якъ господар у своїй хаті розкаже все доладно, розділить роботу по правді, і кожний зробить те, що кому прийшлося, то добре і поведеться цій сім'ї.

Таке порядкування в сім'ї, такежъ, кажемо, і на селі, тільки селянъ багато, і всіхъ їхъ полагодыты — тяжка робота. А все жъ такы чымало спільныхъ справъ люде наші на селі доводять до пуття.

У сусіди занялась хата, і всі мы біжимо його рятувати, зальвати, і навіть не черезъ те, що дуже жалкуємо бідолаху, а черезъ те, що якъ не зальєшь, то вогонь може зныщити ціле село. Отъ і виходить, що це вже громадське діло — зробити такъ, щобъ пожежі не часто бували та скорійшъ кінчалась: і хаты можна не такъ близько одна відъ другої будувати, і пожарні трубы пры зборні завести, і багато чого ыншого можна

прыгадаты, зійшовшысь на раду та зібравшы потрібні на діло гроші.

Бувайе і такъ, що заведеться въ селі яка небудь пошестна хвороба на дітей або на товаръ. Тутъ зновъ громадське діло відрізныты слабыхъ відъ здоровыхъ, щобъ хвороба не росходылась, тай постаратысь о дохтора, котрый може більшъ чы меншъ зупыныты ййі. І на це зновъ потрібні гроші, але не такъ багато, якъ багато бува того лыха, колы выгыбайе вся худоба на селі.

Громадське діло розміркуваты, якъ по правді роздаты вакантні ґрунта, щобъ богатырь ще більшъ не розбагатівъ, а бідный і зовсімъ не пропавъ, ходячы въ наймы.

А то далі і те бувайе, що кільки роківъ вродыть хлібъ добре, а тамъ дывысь — недорідъ. Отъ і зновъ громадське діло зібраты въ магазынь стілько хліба, щобъ і у голодный рікъ на усіхъ стало. Треба ще і о тімъ дбаты, щобъ боронывъ вінъ (магазынь) громадський хлібъ відъ дощу і всякойі напасти.

Згадаймо ще про свары і суперечкы, котрі часто трапляються поміжъ сусідамы, а то і въ сімйі, то будемо ще маты нове громадське діло — ці свары та суперечкы розбіраты. За для цього треба маты своїхъ судцівъ, выбраныхъ на сході, себъ-то такъ званный сільський судъ.

Щобъ сповняты громадські рішення — повиненъ буыты выбранымъ громадою свій чоловікъ — староста. Громада скорійшъ кого ыншого може знаты, хто добре пільнуватыме про ййі діла, хто краще знайе потреби селянь, кому легше буде ййхъ задовольныты. Якъ бы громада помымылась та обрала недоброго чоловіка, то діло пісьменныхъ, честныхъ селянь — переглянуты рахункы такого старосты і, якъ що буде въ ййхъ проруха, змі-

ныты його на ыншого. Зновъ же якъ староста знайе, що не на вікы вінъ посаджений, що пісьменні, тямлючі люде можуть дізнатись, якъ вінъ хазяйнує громадськымъ скарбомъ, і що своїі жъ такы громадяне його завжде за кривду можуть скинуты, — то вінъ стережеться, — і громадські гроші бувають цілі...

Такъ то воно і виходыть, що на селі потрібно бути сільському сходу, сільськымъ судцямъ і выборному старості, а найбільшъ тра тамъ пісьменныхъ дотепныхъ громадянъ, котрі бъ усяке діло допроваджувалы до кінця і доглядалы громадський скарбъ. Алежъ чы багато та-кихъ людей у насъ? Чы завжде громада правдыво розбірає, що йійі йде на корысть? Чы не бува ынколы такъ, нібы то зовсімъ не мае людей, котрі бъ дбалы о громадськихъ ділахъ?

На сході.

— Мыкытовичу, Мыкытовичу!

— А говъ? Що тамъ?

— Староста сходиъ заказавъ. На сходиъ ідіть до росправи.

— Ото вже, і въ свято не дадутъ тобі одпочыты. Тутъ гість до тебе прийшовъ, а ты на східъ теліпайся.

— Богъ зъ вами, Мыкытовичу, чымъ я вамъ мыйшый за громаду вашу?! Ідіть! Я тутъ съ старою вашою побалакаю, поky вы вернетесь, — одказавъ гість.

— А про що тамъ балакаты будуть? Не знайешъ?
— спытавъ Карпо Мыкытовичъ десятника.

— Та багато дечого: про ваканщові поля та про хлібъ, що въ громадському магазині, та ще тамъ де що.

— Еге-ге! Тай справді треба йти. Я носомъ чую, що тутъ вже не безъ Остаповыхъ під'їздивъ.

— Що ви кажете, Мыкитовичу? — спытавъ гість.

— Опісля, опісля розкажу, — одказавъ Карпо, надіваючы свыту і виходячы зъ хаты...

Надъ вечеръ тільки вернувся Карпо до дому, сердытый та стомлений.

— Чого се ты наче сердытый? — спытала його жінка.

— Щебъ не сердытый?! Казавъ я, що тутъ Остапомъ пахне, а воно такъ і йе.

— Бачъ ото зійшмысь — ледве половины хазайїнівъ набралася. Отъ староста і каже: „вийшла, каже, бумага, щобъ той хлібъ, що въ магазині, продавать, бо вінъ дарма лежить, псується, а гроші ті, що за його візьмемо, мовлявъ, по всякъ часъ цілі будуть, а колы треба буде кому хліба, то выдавать тому грішмы.“ Не до ладу воно, тай несходно продавать; ну, та хай вже такъ. А тутъ вже Остапъ Марченко, — богатырь въ насъ йе такий, — вже й зъ грішмъ на поготові. Бачъ, хоче добро громаді зробыть: за увесь хлібъ готові гроші дає. Та тільки жъ гроші які! Курці на сміхъ! А въ його, Остапа, вже й купецъ йе, Іцьківъ братъ якийсь. Вінъ, бачъ, собі, — а самъ Іцьковому братові, — звісно, зъ барышемъ. Тутъ Яківъ, нашъ тытарь, і почавъ громаду вговорюваты: „треба, громадо, часу выждаты, покы хлібъ у ціні буде; продать, каже, продамо, а колы купувать прыйдеться, то вчетверо платы. Тай на віщо громадське добро марно гайнуваты.“ А Остапъ на це: „яке, каже, майе вінъ право насъ тутъ учыть? Хіба вінъ хазайїнь? Вінъ не майе права на сході.“

— Та що жъ, кажу я, що вінъ поля не майє, вінъ добра жъ зычыть, розумну річъ каже, а розумну річъ гарно і слухать.

Якъ вызвірыться мій Остапъ!

— А ты, каже, чого тамъ гарчышъ, мовъ той песъ?

— А вінъ такы й йє, кажу: відганяю відъ громады такіхъ вовчиківъ-братіківъ, якъ ты.

— Ты, каже, підъ судомъ; ты не майєшъ права говорять на сході.

— Выбачайте, кажу, Остапе Уласовичу, що ваша брехня у цьому йєсть. Що я у мирового судився за те, що побывъ сыночка вашого свата, то правда; та мене жъ бо мировый не обвинуватывъ — значить, побывъ я за правду. Коли бъ я коні водывъ, якъ отъ вашъ братікъ, та въ тюрмі сядівъ роківъ зо два — то такъ! Одначе жъ вашъ братікъ на сході тутъ, ще й за васъ встоюйє, а мені і балакаты не можна. Ні, Остапе Уласовичу! Прохаю, кажу, громаду на низкімъ поклоні, — нехай Омельянъ Уласовичъ до своейї господы зъ сходу ідуть, бо дома у йїхъ баранъ ярочку привівъ.

Громада зареготала якъ одынъ чоловікъ. Мій Остапъ ажъ позеленівъ.

— Ну, каже, ідоле, прыгадаю я тобі це. Прыйде коза до воза.

— Добре, кажу, а теперъ снідайте на здоров'ячко. Громада зновъ зареготала... Пішли вони.

Я й кажу тоді громаді: — Крімъ того, кажу, що треба сь хлібомъ підождати, може дорожче буде, — мы не майємо такы й права рішаты — продаваты його, чы ні, бо для цього треба, щобъ було не меншъ якъ дві треті усіхъ хазайінівъ, а насъ теперъ ледве й половина набереться! Дывуюся я, чого тільки староста та пысарь мовчали?

— А й справді, кажуть.

Староста тамъ щось бубонівъ собі, та не можна було толку добыться.

— Ну, панове громадо, — питаю я, — що тамъ ще йе? Бо въ мене, значить, гість, кажу, сыдыть, кумовой сестры Нычпиръ.

— Та й справді. Чого часъ гаяты? — загулы. — Давай ті діла, що половыною майемо право рішаты.

— Ділыть ваканецъ, ваканецъ ділыты! — загулы.

Довго ділылы, ажъ чубы мокрі поставалы — бо це, якъ самъ знайешъ, діло дуже головне — щобъ часомъ, бувайе, кого не скрывдыть.

Потімъ выбрали зборщыка й десятохаточныхъ на волосный сходъ. А далі якъ зайшла річъ про роскладку на школу, бо мы, чуйешъ, нову школу думайемо стройіты, то поморочылыся ще багато. Та одначе не скінчылы, — на другый разъ лышылы.

Ото якъ думалы вже росходытысь, я й кажу: отой прыговоръ, що про ваканці, треба бъ, братці, въ кныгу запысаты, бо коженъ зна, яка що року тяганына потімъ бувайе. Насъ багато: кому небудь трохи не догодыть, — отъ і зібьіе бучу. А въ кныгу запынемо — тоді вже то законъ йєсть кожному.

2. ЦЕРКВА.

Хазяйінъ світові.

У Бога якъ у доброго хазяйіна. Выйде хазяйінъ раненько оглянуть свою худібку, — коныкы побачылы, заржалы; коровы й волюкы заревілы; гусы загеркоталы; качечкы закахкалы; курочки закудкудакалы — той бе-

кайе, той мекайе: вся скотына зустрічайе своїмъ языкомъ хазайіна, радується, просить йісты. І хазайінъ про всіхъ дбайе, і його серце радійе, якъ худібка въ тілі. — Такъ і въ Бога: той його славять по-руськы, той по-німецькы, той по-жыдівськы геркоче — Богъ усіхъ розуміе, всімъ дає зо своейі шырої руки.

Церква та причтъ.

Господь нашъ Ісусъ Хрыстось навчавъ, що молитись Богу можна на кожному місці. Протежъ ніколи не відмовлявъ вінъ ходыты до церкви, де усе нагадує про Бога, його великі діла і його мылосердыйе до насъ грішныхъ. Хрыстось навіть навчавъ шануваты церкву, і якъ одного разу побачывъ, що у церкві продають птыцю та усякий крамъ і міняють гроші, заразъ повыгонювавъ крамарівъ, кажучы: „не робіть зъ дому Отця Мого хату торгову.“

Знаючи усе це, люде хрыстіанського закону ніколи не кыдали будуваты церкви, а въ ті далекі часы, колы невільно було держатысь віры Хрыстовойі, щырі хрыстіане службу Божу одправлялы въ призначенныхъ на те печерахъ своїхъ, де вони й самі ховалысь.

Церквы въ насъ будуються більшъ деревяні, і по давньому звичаю вони мусять маты видъ або корабля, або хреста. Це за для того, щобъ пам'ятуваты намъ, що церква Божа мае силу вывести чоловіка зъ плутаного жыття, якъ той корабель зъ великого моря, або, що вона, якъ чесный хрестъ, відборонить чоловіка відъ зныщення духа. Пры церкві будують по більшъ богатыхъ селахъ і дзвіныці, де высять різні дзвоны за для

склыканья людей до службы божойі. Опрічь того коло церкви можна побачыты ще й хату для батюшки.

За дуже недбалу вважають ту сільську громаду, що не мае сылы спромогтысь на збудування церкви въ свойему селі. Здавна вже такъ ведеться въ насъ, що церкви будують навіть бідні села, бо на таке діло йімъ можна бува дістаты запомогу відъ усіхъ щырыхъ хрыстіанъ.

Збудувавши церкву, треба йійі піддержуваты, треба, щобъ въ нейі було чысто, щобъ усе було до ладу, якъ слідъ у Божому домі, і, звісно, щобъ бувъ у нейі батюшка. Для батюшки кожна громада мае у себе такъ звану ружну або церковну землю, котрою вінъ самъ і порядкує. Обробляє йійі вінъ чы своїмъ коштомъ, чы склыкає для цього часамы толоку зъ людей своейіі парохвійі. Опрічь доходу зъ церковнойі землі, батюшка ыноді достає гроші за деякі требы зъ заможныхъ людей за проводъ вмерлого на цвынтарь, за молебні та панахыды. Заразомъ зъ попомъ дбають ще о церкві дякъ та церковный староста. Однакъ про це жъ пыльнують ще і самі парохвіане: вони складають зъ себе за проводомъ батюшки церковні попечытельства, далі — парубоцтво по деякымъ селамъ купує на зібрані йімъ въ складку гроші свічки до іконъ, а дівоцтво завітчує деякі іконы та додає йімъ красы бындамы.

Ні одна людына не мыне церкви: якъ вродытья чоловікъ на світъ — його заразы хрестять у церкві; підроссте вінъ, тоді що року у церкві жъ спокутує вінъ гріхы свої і причащайеться Святихъ тайнъ, въ церкві жъ бере кожна людына шлюбъ, якъ діжде зрослыхъ літъ, та въ церкві жъ одспівують тебе якъ вмершъ. А крімъ того, до церкви добре почуття тягне чоловіка, колы Богъ дасть йому яку-небудь радість, колы тра-

пытаться йому яке лихо — чи хліб не вродить, чи хвороба нападе, чи що ынше. Після щирої молитви чоловік виходить з церкви з заспокоєнною душею, і страчена надія знов вертається в його серце. А то ще часто все жь так у церкві — добрий пастыр навчає духовных овец своїх — як треба жыты по закону правды і любові.

Б р а т с т в а .

В давні часы громада порядкувала всіма своїми ділами. За для цього звичайно збиралась ціла громада за приводом старійшого або розумнішого чоловіка. Як громада прысужувала, так і робылося.

Навіть і церковні діла відала громада. Робылося це так. Умовлялись люде якого небудь села запомогаты своїй церкві; найщирійші до церковного діла зложували проміж себе громаду. Ця громада называлась братством, а громадяне — братчыкамы; братчыкомь такимь мігь быты кожный, і багатый, і бідный. Зъєднавшись вони усякі церковні діла доводили до путья на своїхь сходахь. Першъ усього запомогали вони грішны своїй церкві, давали ікони, воскові свічки, содержували навіть своїмь коштомь попівь. Братства далі будували і одержували шпіталі за для хворыхь людей, а для своїхь громадськихь потребь хаты; закладали школы, де вчылись людські діти; малы, як де і якь колы, свої власні друкарні. Кожне таке братство подавало в празныкы мылостыню біднымь на улыці і в тюрмахь, і убогымь в шпіталяхь. Запомогало тежь братство і своїмь братчыкамь, як траплялась яка біда або хвороба. Вельку

увагу звертали братства на погребъ братчыківъ свойімъ коштомъ. Якъ братчыкъ вміравъ, то все братство збіралось і проводило його до могилокъ зъ великою пыхою і своїми цехами. Звідкіля жъ братства доставали грошей на все оце? Першъ усього кожный братчыкъ повиненъ бувъ платити вступного, а потімъ річно призначу плату; були й такі братчыкы, що передъ смертю записували свої гроші на братство. Окрімъ того, братчыкамъ вільно було варити медъ і продавати його на свою корысть въ братському домі. Зібрані за продажъ медівъ гроші братчыкы зоставляли въ своїй касі. Оттакі-то були братства колись въ селахъ та городахъ України.

Въ теперешні часи йсть тежъ братства або церковні попечительства, але жъ вони зовсімъ ынші, бо теперъ жыття людське і порядкы змінылися.

3. ШКОЛА.

Колыбъ у школу!

На дворі сояшний день. У школі повно дітей. Одынъ хлопчыкъ протяжно чытає: м-о-я сімья: дідъ, баба, тато, м-а-ма. Учитель де-не-де поправляє. Усі діти нерухомо сидять і дивляться у книжки. Крізь одчынене вікно выривається на улицю тонкый дытячий голосъ: ді-дъ, ба-ба...

Підъ огорожою біля школы стоить зігнувшись і тремтячы одъ холоду маленький хлопчыкъ Петрусь. На Петрусеві стара батьківська куртка, шкарбаны, подерта шапка насунулась йому ажъ на самый нісъ. Поузъ школы ідуть Петрусеві батько та мати. Задывився, за-

мыслився Петрусь — тай не бачить їхъ. Ласкавымъ матерынськымъ окомъ подивылась на Петруся маты та стыха і каже до батька :

— Чы не оддать бы намъ, старый, і свого хлопця до школы ?

— Не про насъ школа, — одказуйе Петрусівъ батько. До школы треба грошей, треба тежъ справлять хлопцеві чоботы, свытку, — а це зновъ гроші. А де вони въ насъ ?

— Візьмемо на одробітокъ, я одроблю, — не зводячы очей съ Петруся, одказала його маты.

Черезъ тыждень Петруся оддалы до школы.

Та й добрый же школяръ зъ його буде.

Не кайся рано встаты, а молодод учытыся. — Чого Петрусь не научытыся. того й Петро не буде вміты. — Не учыся розуму до старості, але до смерты.

Якъ мене віддалы въ школу.

Ехъ, було колысь ! Та й добре жъ я памъятаю ту давнину, колы мене віддалы въ школу. Ось, буцімъ то воно учора сталось...

Вже осінь. Батько пойіхалы у городъ, маты поралысь біля печі, а я гуляю собі зъ Сіркомъ на дворі. Кумедный бувъ цей Сірко : я йому дулю, а вінъ і нюха, мовъ справді щось смачне ; або начеплю йому на хвість яку небудь мотузочку — вінъ і ну крутитыся, а самъ я ажъ за живітъ держусь — такъ регочусь. Отъ батько вернувся і маты поклыкалы мене обідать... Чы довго мені — мыттю опынывся въ хаті.

— Дывись, сынку, — каже маты, — ось тобі батько гостынця привізъ. Дуже зрадівъ я, почувшы таке, і кинувсь до матері. Дывлюсь — ажъ справді гостынець, та ще який — велычезні чоботы, перші чоботы для мене! Ажъ духъ зайняло... і ні думкы, ні гадкы що тутъ щось не звичайне.

Пообідалы. Батько закуривъ люльку, сівъ — і якъ теперъ бачу — лице його таке поважне і нібы суворе. Маты стоить коло стола і якось смутно дывыться на мене.

— Ну, Андрію, годі вже тобі байдыкы быты. Завтра въ ранці підемо въ школу, віддамъ тебе учителеві. Треба вчытысь, бо теперъ...

На другый день я прокынувсь раненько. Одягли мене въ чысту сорочку, обулы въ нові чоботы. Цікаво було глянуты на учителя і на те, якъ тамъ въ школі вчаться. Ось мы зъ батькомъ вже і зъ хаты вийшлы. А ще трохи — і я зробивсь школяромъ.

Теперъ я вже пысьменный. Черезъ мое пысьменство ніхто мене не одурить — ні жыдъ, ні крамарь зъ свойіхъ людей. Згадуючы минуле, дуже дякую і батькові, що віддавъ въ школу, і учителеві, що навчывъ мене користуватысь зъ книжокъ.

Граматка і чытанка.

Съ Чытанкою Граматка на покуті лежала.
Чытанка Граматку ні на що потріпала,
Що вона старша — і знать йійі не знала!
Граматка Чытанці сказала:
Хочъ ты й старша, — а все такы школяръ

Тебе не прочитайе,
Колы мене не знайе!

Якъ бы мы вчылысь такъ, якъ треба, то мудрість бы була своя. — Не штука наука, а штука розумъ. — Ворона і за море літала, а все дурна верталась. — Не тамъ щастья, куды люди справляють, а тамъ куды розумъ і наука веде. — Науки не посылать за плечыма.

Стара школа.

Після пань-отця зосталась намъ хата та нові ворота; не вспівъ і двора тыномъ обгородити. І господарство не яке було: нічого не придбано; то всього у людей позичали. А я тымы часами підроставъ: треба було письма вчыти, — а на які достатки? Салдаты Позіхайлыкъ, що хлопцівъ учивъ, грішмы не бравъ, — та яка його і письменність була? Граматки усякі по верхамъ читавъ та часословець, а ізъ Псалтыря вмівъ одъ Блаженъ мужъ та до вскую шаташася. Та бувъ добрый чоловікъ, і за те дякувати Господа.

Ото було і посадовить насъ коло столу на ослоні, а ыншихъ на лаві. Поберемо указки въ руки — а указки робивъ самъ, такі мережані та довгі, і за кожную бравъ по гарцю пшона або по курці, — ото і дивыться, чы такъ указки держимо. Колы який не такъ візьме, то було й гукне:

— Іване, такъ бабы костуръ держуть.

Або до другого.

— Роззяво! Такъ паньчї выделкою курчать за обідомъ штрыкають... Візьмы звычайненько, та проказуй свій стыхъ.

А самъ сяде на порозі або на дзыглыку та чоботы шийе. А біля його пужка ремінна.

— А ну, дяконенко, прокажи лишень свій стыхъ. Се, бачъ, на мене.

То було поблагословышся хрестомъ святымъ і проказуйешъ, ажъ поky не дійдешъ до гаспідського хверть-ирци-кру, херъ-ирци-кру, — такъ тобі пуга й вродыться передъ очыма, і языкъ одеревеніе, тільки указка трусыться. А любывъ мене Позіхайлыкъ — царство йому небесне, — любывъ якъ рідного, а все було лясне пужкою по-за плічмы, а въ ыншого було і колодкою шпурне.

— Оттакойі! Чого довбенъ, вражий сыну, мовъ чумаць галушки? Я тебе!...

Скільки не довбавсь, а такы на словотытлі й зачипывсь. Тільки було матері лихо, усе плаче та молыться. Тай самъ Позіхайлыкъ не дуже неволывъ насъ. Повчылось було трохи, то вінъ і веде насъ до себе на городъ молодий бутъ полываты, — і полывайемо, а потімъ у лісь до Старосельща — рыбы ловыты, або зъ волокомъ.

Самъ було виріже намъ удлыща довгі та гнучкі ізъ бруслыны: насуче кожному білої волосні, щобъ рыба въ воді удочку не бачыла та не жахалась; наробе гарныхъ поплавцівъ та не зъ окугы, а зъ якогось дерева, і посадовыть насъ кого міжъ осокою, де лыны ловляться, кому міжъ лататы звелыть закыдаты, де окуні на сонці грають. Ынший краснопірокъ потягае, той себелывъ та пліточокъ, а самъ сыдыть міжъ очеретами, удлыще зъ доброго дубка, поплавець ажъ посередъ озера — сыдыть та погукуе.

— Петрыку! Не ворумысь: у тебе лускыръ клюе, — тягны!...

І вытягне лускыря.

— А чортівъ Грыць! Якого окуня впустивъ... будешъ теперъ у мене до самісінького Маковія помилуй мя Боже вчыть.

А самъ ажъ очереть ламає! Тільки не довго сердивсь...

Оце якъ наловимо чымало, то въ казанокъ: така добра юшка, що Господы! Хто провинувався, тому хлібъ зъ водою, а намъ юшка і рыба.

— Йіжте, гаспыдські діти, на здоровья, та кістками не подавіться. А ты, Грыцьку, знай...

— Та то жъ вы мого окуня йісте, дядьку!

— То-то твого... Та більшъ вже і не гнівайється: такий добрый бувъ.

Якось разъ сидимо мы надъ озеромъ та на поплавці поглядаємо. А день бувъ тихий та теплий: хочъ бы тобі лысть на дереві залепетавъ, і птыця не щечече — тихо. Тільки й чуты якъ рыба проты сонця выкынется, плесне на сонці, та ящірки сухымъ лыстомъ шелестять поміжъ травою, або джміль загуде і стихне. Коны слухаємо, щось по лісу гукає та такъ далеко, що і голосъ ледве доносить, а далі все близьче та близьче.

— А дядьку гу! А дядьку гу! — тільки й чуты.

Ынші зъ насъ хотілы відгукнутысь на голосъ, такъ Позіхайлыкъ не звелівъ.

— Цытьте, каже, гаспідські!... Катъ його зна, що воно таке йе... Може що недобре, то глядіть, коны бь не нагукалы.

(Мордовецъ „Дзвонарь“ (4—7).

Урокъ въ старій школі.

Весною въ байраці підъ дубомъ зеленымъ
Капральный старенький сидівъ.
Розказувавъ дітямъ своїй вінъ прыгоды,
Та грамоті трохи учивъ.
Шрамы глибокі лице покрывали,
Азъ, буки вінъ вчивъ вымовлять.
— Не бувъ бы я, діти, ізъ роду капральнымъ,
Колыбъ не умівъ я читать.
Азъ, буки читайте, не плаче сльозамы,
Устелеться ваша доріжка квітками;
Ті квітки, що въ ранці я самъ поливаю,
Тому я зъ васъ, діти, відамъ,
Хто лучше читайе. Дай розуму, Боже,
Маленькимъ твоїмъ діточкамъ!
Ну, часъ же за діло! І знайте, що вчений
Неграмотныхъ стойтъ за двохъ,
А якъ ще і пыше, то вірте вы слову,
Що більше вінъ стойтъ за трьохъ.
Азъ, буки читайте, не плаче сльозамы,
Устелеться ваша доріжка квітками.

Зъ Беранже.

Яка сила въ пысьменстві.

Шырокий, великий Божый світъ. І кінця йому не
має. Глянешъ по Божому світу, і якого тільки чуда-
дыва не побачышъ, чого тільки не почуйешъ одъ ро-
зумныхъ людей, що въ усякихъ бувальцяхъ бували.
Слухайешъ, і не наслухайешся. Воно й цікаво знаты,
що і якъ де робыться, та й не безъ корысті: усяка

наука, якъ кажуть, у лісь не веде. Хто більшъ бачывъ, більшъ знає, той і розумнійшій відъ другихъ, тому і живеться якось краще; не даромъ сказано, що знайко біжить, а незнайко лежить, що у невмілого руки болять. Отъ і навчаються люде усякому добру, оди́нь одъ другого набіраються розуму, розмовляючи зъ бувалымы людмы, котрі певно розумнійші одъ недосвіченихъ. Однакъ такымъ ладомъ — однією тільки мовою люде не дуже то хутко навчылись бы усякому добру: люде живуть по усіхъ усядахъ, — кожному й не розкажеш, що знаєш; померъ розумный чоловікъ — і забулось його розумне, спожыточне слово, бо слово — вітеръ, вылетіло — не піймаєш! Не разъ і не два черезъ се приходылось людемъ выгадувать тежъ саме у друге або й въ трете. Безъ пысьменства людемъ не дуже то добре жылося. Першъ усього жылы вони, якъ тійі звірі; вешталысь по лісахъ, ночувалы по печерахъ, йілы коріння та мнясо дыкого звіря, не знали ні добра, ні зла, навить самого Бога; черезъ довгу годину тільки понавчалысь вони якъ небудь сіяты і ораты, якъ будуваты хаты та села і усе таке, та й після ще довго не знали, якъ що до ладу зробыты. Такъ було, ажъ поky не выгадалы знаківъ, щобъ зъ запомогою йіхъ выкладать на папері те, що говорыться. Полегло тоді людемъ, не треба вже було йімъ выгадувать тежъ саме двічі, — вони тільки переймалы зъ напысаного, якъ що краще робыты, та відъ себе дещо додавалы. Зъ запомогою пысьменства люде дожылы до кращыхъ порядківъ. Та не такъ се скоро зробылось якъ розкажыється. Давно ще люде дозналыся, яка велька сыла въ пысьменстві, та не знали тільки, якъ се діло доладу зробыты. Довго вони не вмілы выгадать дотейныхъ до пысанья знаківъ; далі і йіхъ выгадалы — та паперу не знали; дозналыся зновъ, якъ

паперъ робить, та то біда, що кожду книжку треба окремно переписувати, — черезъ се їхъ дуже мало було, се-бъ-то книжокъ, такъ що не кожный мігъ користуватись ними. Чымало тисячъ роківъ минуло, ажъ поки одинъ німець Гуттенбергъ, п'ятсотъ роківъ назадъ, дійшовъ способа одразу друкувати по цілій тисячі або й більше книжокъ. Після цього тільки вони зовсімъ подешевшали, і зъ того часу побільшало освіченихъ і до всякого діла дотепнихъ людей. Черезъ се стало легше жыти на світі. Теперъ безъ книжки ніякъ і не обійдеся і їхъ таку силу надруковано, що якъ бы чоловікъ читавъ по тисячі або й більшъ книжокъ у день, то й за цілий вікъ свій не прочитавъ бы навіть і малої частини усіхъ.

І про що тільки не пишуть у різнихъ книжкахъ! І про жыття святихъ угодниківъ Божьихъ, і про віру Хрыстіанську, і про те, де які бувають люде, і яка у їхъ віра, яка мова, які у їхъ звичайі і якъ що робиться, якъ сіють та орють по різнихъ сторонахъ, де війна, а де ні, які бувають закони, які повинності треба одбувати чоловікові; усе знайде пысьменный чоловікъ у книжці, і про звірівъ та про всяку чудовину та старовину прочитає зъ нейі, і усе не безъ користи, бо голова хочъ і не торба, а всежъ кажуть, що знайде, то й сховає — може колы здасться.

Добре теперъ роблять люде, що будують школы по селахъ та посылають туды своїхъ дітокъ вчытсья. Ученому світъ, а невченому тьма. Пысьменный чоловікъ стане у пригоді не тільки собі, а й цілій громаді. Не даремне колысь, ще за панщыны, простый селянынъ, крепакъ Тарасъ Шевченко, відомый усімъ освіченимъ, пысавъ :

„Учітєся, браты мойі,
 Думайте, чытайте,
 І чужому навчайтєся
 Й свого не цурайтєся.“

Р о з у м ь.

Йєсть на світі пребагато усякого дыва,
 Та дывнїйшого не мае, якъ душа мыслыва:
 Ревуть звїрі, шумлять воды, буйный вітеръ дуйє,
 А надъ нымы надъ усімы чоловікъ царствуйє.
 Коны звїрь де йому вадыть — капканъ наставляє,
 А по морю, то й зімою, якъ літомъ шмыгає.
 Якъ же часомъ розреветься не въ пору буйненькый,
 Вінъ на тейє не вважає — собі веселенькый.
 Вітеръ гнє, ламає вербы, а йому й байдуже,
 Сыдыть собі та співає: „ой не шумы, луже.“
 І сырую землю-матіръ що рікъ розриває
 Або плугомъ, або раломъ, — все жнытво збірає.
 (Нїщынськый „Антїгона“).

III. ПОЛЕ.

Б а ж а н ь я.

Не росплющуючы очей, Василь почавъ неначе говорыты самъ до себе: „якъ гляну, якъ іде чый-небудь хазяйський плугъ по полю въ тры пары круторогыхъ; якъ хожу я за чужымъ плугомъ, та одрізую скибу чорнойі, сыройі рільї, то въ мене ажъ серце замірайе! Коля бъ мені, думаю, такихъ тры пары волівъ та добрый плугъ, то не треба бъ мені тоді ні царства, ні паньства. Ходывъ бы я за ными, якъ за своїмы дітьмы! Напувавъ бы, годувавъ бы їхъ, самъ не дойідавъ. Настала бъ весна, якъ тількы бъ заспівавъ жайворонокъ, спорядывъ бы я свій плугъ та попереду подывывся бъ, якъ ідуть мойі круторогі на поле зъ двора, помахуючы головами. А тамъ бы оравъ свою чы чужу ныву, а жінка бъ мені волю поганяла, та обідать выносила.“

Зъ Нечуя.

Засіяне поле.

Ой за осінью, за дощовою,
Снігы білійі зъ неба сыплуться,
Немовъ кылымомъ та білесенькымъ
Всі степы-ланы прикрываючы.

Підъ снігами та мякенькымы
 Выходи жытнійі выгріваються,
 Щобъ росты, цвісты, людей радувать,
 Весны божойі дожыдаючы.

* * *

Ось вже різкою золотенькою
 На степы-ланы Богъ загнувався,
 А ізъ хмаръ Його ізъ чорнесенькихъ
 Дощъ на землю такъ і лынувся.

* * *

Не барвінокъ то у саду цвіте,
 То не дерева розпускаються,
 Степы жытнійі та зеленійі
 Колосяться і пышаються.

* * *

А надъ хмаркамы сонце котыться
 На степы-ланы споглядаючы,
 Въ золоту шату замість першої
 Ті степы-ланы убіраючы.

Якъ мокрый май, то жыто якъ гай.

Діти - пастухы.

Осень холодна на дворі,
 Вітеръ сумуйе та выйе,
 Хвылямы сіройі хмары
 Небо неласкаве крыйе.
 Дощыкъ зрывається часто,

Поле широке чорнійє.
 Мокро і холодно всюды,
 Сонце не суше, не грійє.
 На полі вівці й телята
 Збылися вь купу і гнуться,
 А коло йїхь недалеко
 Вь затышку діти трясуться.
 Холодно пасты: до дому
 Хочеться швыдче йїмь гнаты,
 Та буде лаяты батько —
 Треба до вечера ждаты.

Бабенко („Ныва“).

С і н о к і с ь.

Траву косять разь, двічі, або й тричі на літо. Якъ на низині, де трава росте швыдче і краще, то косять частійшъ; на високому, де вона гірша, косять одынъ разь; на крутыхъ горбахъ зовсімъ не косять. Підъ дощове літо косить можна частійшъ. Косовиця бувайє, якъ стане сухо й погодно, щобъ скошене сіно безъ перешкоды сохло. Пече сонце на полудні. Косарі разомъ зважившысь тнуть траву і кладуть йїї у покосы — стрічки. І квітка пахуча і червона суниця рядкомъ съ травною лягають. Часама то той, то другый косарь стане, росправытьсѧ, помантачыть косу і зновъ маха, та маха — ажъ покы не пройде усійейі ручки. А трава усе лягає... Ось тамъ запыскоталы маленькі перепелята і прожогомъ кынулысь вь різні сторони, бо гостра коса розняла йїхъ гніздо, а бідна маты журливо крычыть тамъ десь далеко у густій траві. Ось вужъ шелеснувь на

выду у косарівъ, спішно втікаючи відъ страшної коси і тільки хвість його замайорівъ, блиснувши на сояшнімъ промінні... Надъ вечіръ на тімъ місці, де бувъ зелений, пышний лугъ, — було голо та рівно, і похожавъ бусель, шукаючи йіжы на тільки що скошенному лузі.

Н а п о л і.

Блыснулы вже косы, ляглы вже покосы,
Рядкамы снопы поставалы;
Підъ сонцемъ пекучымъ і зъ лыхомъ гнітючымъ
У полі усі працювалы.

Ні пісні, ні слова, затыхла розмова
Підъ гнітомъ тяжкойі роботы.

Якъ дрібнійі сльозы, течуть на покосы
Зъ лица краплі чыстійі поту.

Вже сонечко нызче і вечіръ вже блыжче,
Не роблять потомлені руки.

Зійды, нічко тыха, сховай усе лыхо,
Вкрый груди наболяні зъ муки!

І нічъ наступає, плыве-выплыває,
Срібломъ весь горыть місяченько...

Затыхла робота... Забувши скорботы,
Сплять батько, і доня, і ненька.

А зіронькы ночі, якъ божійі очі
Зъ высокого неба сіяють

Й тыхесенько-тыхо на сплячейе лыхо,
На лыхо людське поглядають.

Зъ пісень Чайченка.

Зажнывна пісня.

Ой чыйе жъ то поле
Заспівало стоя?
Заспівало намъ
Хорошымъ женцямъ!

Ой чыйе жъ то поле
Задрімало стоя?
Задрімало тамъ
Нашымъ ворогамъ!

Зъ народныхъ устъ.

Якъ порають хлібъ.

Вже хлібъ на току въ скирты складений. Пора молотыть та готовыты до млына — себъ-то пора вже пораты хлібъ.

Порають хлібъ у насъ ось якъ: молотять ціпamy, далі віють, діждавшысь вітру, сушать та й у млынъ.

Не такъ то воно робылось тоді, якъ люде не выдумалы ще ціпа та лонаты; прыходылось тоді мняты рукамы, віять зъ якоїі небудь посудыны, якъ ыноді і у насъ теперь віють, въ кого мало пашні; провіявши такечки, треба було несты хлібъ до жоренъ; а колы ще й жоренъ не було, то й рукамы прыходылось терты каменемъ на камені.

Якъ порозумнійшалы люде, то й выдумалы ціпа, а въ степовыхъ місцяхъ, де пашня рідка, де косыться вона на голу косу, та де мало роботныківъ і до току везты далеко, почалы гармануваты кіньмы.

Гарманують ось якъ: стружуть на полі тікъ (піднысько); песередыні вбывають кола, до його привязують коней, а йімъ до посторонківъ чіпляють чы дрючка, чы каміннаго котка зъ пругамы (отъ якъ на дыркачеві) і гонять коней навкругы кола по току. Коні топчуть ногамы, а дрючокъ выбывае зерно.

Ця робота, якъ і робота ціпами, дуже загайна. Отъ люде выдумалы кіньські та парові молотылки.

Кіньською, на пару коней, вѣ день можна змолотыть кіпѣ зъ трыдцять, а паровою — 200, а то й бѣльшъ; та вона не тѣлько змолотыть, а і вывѣе і вычыстыть, — знай, прыбѣрай чысте зерно, і вітру, щобъ віять, не треба ждаты. Хочъ кіньські та парові молотылки і дорогі і вѣ малімъ хазайстві не потрібні, такъ по ыншыхъ сторонахъ йїхъ купують вѣ спілку, і вони стають тоді вѣ велькій помічі навіть і вѣ дрібныхъ хазайствахъ.

М л ы н ы.

Багато воды втекло зъ того часу, якъ люде додумалысь, що зъ зерна можна добувати муку. Тай не відъ разу вони почалы йїї добувати такъ, якъ добувають у насъ теперъ. Намнуть було колосківъ рукамы, щобъ повылушуваты зерно, і почнуть терты каменемъ на камені. Марудна і важка була-то робота, і була вона вѣ старовыну жіночымъ діломъ. Якъ порозумнійшалы трохи люде і побачылы, що багацько часу даремно гайїтьсѣ, то й прыдумалы терты велькымъ каменемъ, а щобъ не було важко, то заставылы його крутытьсѣ на шпычакові. Отъ — і жорна. Багато часу пройшло, поky чоловікъ одъ жоренъ додумався до млына, а потімъ і до вітряка, та запрігъ у роботу воду та вітеръ, заставляючы йїхъ крутыть камінь і молоть муку. Чоловікъ до млына додумався першъ нїжъ до вітряка затымъ, що люде першъ тѣлько і жылы, що надъ річкамы, а вже потімъ, якъ розсѣлылысь, то й прыйшлось шукаты якусь ыншу сылу, щобъ змѣныла собою воду.

А парою почалы люде молоты вже зовсімъ зъ не-

давного часу; ну, та і теперъ нею користуються не всі, все жъ такы вода та вітеръ мелють більше.

Такъ-то чоловікъ по троху відъ жоренъ, якими хіба на одну або дві сім'ї намелешъ, дійшовъ до парового млина, котрымъ можна намолоты селъ на десять, а то й більшъ.

В і т р я к ь.

Перше що кыдається у вічі, якъ наблизайнешся до села або до хутора на Україні — це вітрякы. Цілымы юрбами повывігали вони геть въ поле за околицю, позаймали немовъ вартовыкы близькі могылы і горбки і, обернувшись въ одну сторону, чекають усі вітру, чекають, колы то йімъ прыведеться попрацювати. Але літомъ рідко трапляється йімъ діждатысь цього: колы не колы здыйметься на яку годину вітрець, і хазайинъ привезе скілько тамъ клунківъ збіжжя і пустыть застовавшийся млынъ. Нема літомъ й вітру такого, щобъ дувъ довго і кріпко, незручно і хазайіну зъ-за млина одбиватысь одъ свойейі хліборобської праці, а то й збіжжя нема для млыва; що було, помолото за зіму. Гуляйе вітрякъ літомъ, вузенька доріжка до нього заростае травою.

Але прыходить осінь. Вітеръ починае дуть міцційше й довше. Жовті хліба познімані, повожені въ клуні. Почынається молога, і до млына тягнуться важкі возы зъ мішками нового, свіжого зерна. Теперъ то почынається вітрякові робота. День і нічъ вертаються його крыла, немовъ сылюючысь дігнаты одно друге. Крыла вертають валь, валь свойімъ зубчастымъ колесомъ чепляйе шестерню зъ вправленною въ йейі залізною штабою — ве-

ретенюмъ, веретено нижнімъ кінцемъ виправлено въ верхнякъ, а верхнякъ літає, гуркотить, товче корытце, що підъ кошемъ — самъ собі зерно достайє та меле такъ, що ажъ курява стойить та борошно течійєю въ нижній кішъ плывє. Цілий день, а то й нічъ, проводитьь теперъ мірошныкъ въ млынї. Пильнує вінъ теперъ, щобъ усе въ вітрякові було оправно: щобъ млынъ стоявъ на самімъ вітру, щобъ вінъ бувъ добре підмазаний, щобъ камінь бувъ доладу накований. А то, бува, випадє зубъ зъ колеса і підє троштьєся одынъ зубъ за другимъ; якъ же почне сходить съ коша збіжжя — треба заздалегідь підсыпаты нового; чогось-то пішло буйне борошно — треба підтягты корытце підъ кошемъ, щобъ менше зерна сыпалось підъ камінь і луччебъ воно перемелювалось, — і прысадить камінь трохы бува потрібно. Прыходить зїма зъ морозомъ та білымы шатамы, а млынъ не вгамовуєтьєся: ще частїйшъ підїїзжають до його сані зъ збіжжямъ, ще швыдче вертыть вінъ своїмы крылами, і такъ до весны, покы стыхне вітеръ, а весняні хліборобські работы одірвуть хазяїна одъ млына.

Чудна спілка.

Ой не знала удівонька, якъ у світі жыть,
 Тай найняла медведыка за плугомъ ходыть,
 А вовчыка сіренького волюкы гонить,
 А зайчыка Степанчыка та передъ водить,
 А лысычку-корпысочку обідать носить,
 Сама сіла въ конецъ стола медъ-выно пыть.
 Якъ розсердывъсь медведычокъ, плуга поламавъ,
 А вовчычокъ сіресенькый волю розірвавъ,

А зайчычокъ Степанчычокъ у лісь поскакавъ,

А лысычка-корпысочка — у зеленый гай

Удівонька молоденька — у великий жалъ.

„Якъ бы знала, тобъ найняла старенького за плугомъ
ХОДЫТЬ,

А хлопчыка молодого волюкы гонить.“

*Зъ народныхъ устъ
Чубинський.*

Орачь та лицарі.

Лыцарство у походъ выступайе. Коныкы іржуть, короговки мають. Попереду атаманъ молодець веде лицарівъ хорошенько. Іде лыцарство славы здобуваты. Коні застоялысь, руки занімілы, пора зъ ворогомъ зустрітысь, сылою поміратысь.

Атаманъ роздвляйється по степу широкому — а ворогівъ не выдко. Хоть бы кого спіткаты, про во- рога роспытаты. Ажъ бачыть на край поля чоловікъ ко- немъ землю оре, скибы одгортайе, на коня гукайе. Об- зывайється атаманъ до молодцівъ: ой вы, лицарі славні, до плугатаря підъїзжаймо, його роспытаймо — чы не знайе вінъ, де ворогы блукають. Лыцарство коні у скокъ пускайе, догнать чоловіка поспішайе. Женеться часъ, другый, — не доганяйе, а орачь знай скибы одгортайе та на коня гукайе. Лыцарь коней дужче пускайе, до- гнать поспішайе, женеться часъ, другый, коні прытомы- лысь, одставаты стали, а плугатарь собі не поспішайе, іде упередъ, скибы одгортайе, на коня гукайе. Загу- калы тоді до орача лицарі-молодці: „стій, чоловіче-зем- ляче, зажды, дозвољ себе догнаты.“ Орачь ці слова за- чувайе, коныка спыняйе, землю сь плуга выбывайе.

Підїїзжають лицарі, а атаманъ попереду, і въ орача питає :

— Ой, чоловіче добрый, пойдь зъ нами, — покажи, де ворогы блукають.

— Поведу, орачъ каже, тільки треба плугъ зъ землі выгортаты, въ лозы його заховаты, щобъ добро мое мужыцьке безъ мене не пропало.

Самъ коня выпрягає, охляпъ сідає.

Атаманъ на молодцівъ гукає :

— Ой, вы, хлопці-молодці, швидко плугъ підіймайте, у лозы ховайте.

Выйїзжало лицарівъ двойе, арканомъ плуга зачіплялы, коней поганялы. Коні добрі натужылысь, зъ сыль выбывалысь, — плуга не ворухнули. Выйїзжало лицарівъ ще двойе, плуга арканами зачеплялы, коней поганялы — не ворухнули. Пятеро — не ворухнули. Десятеро — не ворухнули, тридцятеро — не ворухнули. Самъ атаманъ руку прикладає, на лицарівъ гукає — не ворухнули. А орачъ на їхъ поглядає, головою хытає, і такъ промовляє :

— Ой, не труждайте, панове, руки своїі білі. Мужыцькі чорні руки плугомъ працювалы — мужыцькымъ рукамъ чорнымъ його й вывертаты. — Бере плугъ правою рукою, землю зъ його чысто вытряхай, і у лозы його ховає.

Усе лицарство здывувалось, а атаманъ молодець въ мужыка питає :

— Яка въ тому плузі потайна йє сыла? Усе мое військо його не ворухне, а ты його зъ землі перомъ підіймайешъ. Чы може ты дужчий одъ війська усього?

Орачъ до атамана такі слова промовляє :

— У плузі тому велика йє сыла; увесь світъ по за плугомъ мужыкъ обхожає, всімъ хлібъ постачає.

Важка його праця. Пітомъ, сльозамы землю вінъ поливає — і за те земля матіръ його щиро кохайє і за ту важку працю сылою наділяйє.

Жукъ хлібойідъ.

Простяглось широке поле. На полі зверху нічого не видко, а въ середині підъ рільською діло дійється. Жуки хлібойіды покинули въ землі своїхъ нащадківъ, маленькихъ, біленькихъ, зъ бурими головками і ніжками хробачківъ. Другий рікъ уже, якъ живуть оттуть підъ рільською оці хробачки. Не проявъ тутъ їхъ ні голодь, ні холодъ. Йшли тутъ хробачки коріння зъ усякого зілья, підъ морозъ зарывались глыбше у землю, а якъ теплійшало, сонце прыгрівало, піднімались у гору, — трохи ажъ не надъ поверхъ землі.

Після другої зимовлі підъ землею, по весні робляться ці хробачки лялечками, а потімъ скоро й жучками. Жучки ці мовъ маленькі хрущі: такі жъ худі, съ такымы жъ куцыми надкрылами, тільки що менші. Малымы й слабымы розлітаються ці жуки по пырею і ыншій траві, і харчуються тутъ, ажъ поky не стане наливаться колоскомъ жыто.

Покрасувалось жыто, і жуки, підживившысь на травахъ, розлітаються скрізь по полю та починають вкрывать нывы, і скоро соломою стає жыто, якъ жуківъ багато: такъ добре виравляються ці молотныкы-хлібойіды. Одно те, що вони выпывають багато зерна, котре мякше; а то й выдущують не мало, котре залякло.

Стає напастъ і на ыншу пашню: одні хлібойіды жыто кінчають, а другі летять управляться зъ ячемємъ

і пшеницею. Добре й тутъ управляються хлібоїды: не смакувать хліба хазяїнові, на чыйїхъ нывахъ вони поралась.

А ще більше лыха койілы бѣ людямъ хлібоїды, якъ бы вони не зныкали обѣ Петрі. Віку вѣ хлібоїда тыжнівъ пять. Передъ тымъ, що зныкати, хлібоїды паруються і своїй яйечка зарывають у землю. Кожна хлібоїдка покладає сѣ копу яйечокъ; а зъ цїхъ яйечокъ і лупляться отті хробачкы, що живуть підъ землею. Старі хлібоїды гинуть, а йїхъ нащадкы і самі безъ йїхъ пеклуванья доходятъ до зросту. Черезъ два рокры зновъ вылізуть зъ підъ землі уже нові хлібоїды і зновъ біда людямъ

Ворогъ жукъ-хлібоїдъ хліборобамъ і лютий ворогъ. Довго люде не знали, якъ і бороняться одъ його. Теперъ за найліпшу заборону покладають, якъ збірати цїхъ кузьокъ рукамы. Рукамы, звісно, йїхъ усіхъ не выбірайешъ, та все жъ цїмъ можна де що подіяти. Щобъ на цвіту, якъ кажуть, прыбыть кузьку, люде прырозумілы ось що зробить.

Перше: Сіяты зарані озімыну передъ тымъ рокомъ, що появляться жуку-хлібоїды, щобъ колосъ залякъ, покы стануть вони перелітати зъ травъ на пашню. Друге: у тїмъ році, де сподіваються хлібоїда, не сіять яровыны, а таке, якъ ріпакъ, картопля, пшеничка... Третє: Переорювати зъ осені поле, щобъ прыжарывъ хлібоїдівъ морозъ і переводылы птахы.

Розумъ та праця не ведуть у лїсѣ. Удається зводьть хлібоїда людямъ. Не дурно говорыться: „робы, небоже, то й Богъ поможе.“

Коньки і сарана.

Коженъ хлопець знає, що то за конькъ. Хлопята ловлять їхъ для іграньки і зовуть стрибунцями за тымъ, що вони на довгихъ ніжкахъ кумедно скачуть. Справді въ їхъ ноги довші трохи їхъ самихъ, одтого вони підстрібують дуже високо, а лазять добре не вміють. Коньки вже тымъ погані, що йдять всяке зілля, всяку рослину; розірвіть конька, вы побачите въ його животі зелену йжу. Більше всього зъ коньківъ робе лыха сарана. Сарана — той же конькъ, тільки більший; по облычю вона руда.

Сарана выпложується коло Чорного моря ізъ моклиці, котру ногами закопує въ землю, і тая моклиця не бойється ніякого холоду, ніякихъ дощівъ, хіба дощъ вымийє її зі землі, тоді вона вся загине. Кожна сарана закопує моклиці до 300 штукъ, і по весні зъ нихъ выпложується сарана; выпложується її тма тмуща, въ трыста разъ більше сунротывъ старой. Може бъ сараны було нескітна тма, колы бъ вітры не зводылы її; якъ саме выростуть въ молодойі сараны крыла, і вона зніметься летіть по вітру, то лучайється зъ нею така оказія — вітеръ прямо її і вомче въ Чорне море; тамъ вона вся й загине.

Разъ була у насъ сарана. Я поїхавъ подивыться на нейі. Прїїзжаю до того поля, де її було найбільше, вона мене дуже здывувала. Перве те, що вона йшла половою на пять чы на шість нывъ і зводыла хлібъ днівъ за пять до жнывъ. Счастья вельке, що вона була безкрыла, вона все попереду скакала, тільки одно й бачышь, що скакає. Та жъ, котра була голодна, позаду зоставалась, чіплялась за хлібне стебло і обважувала його до землі, тоді прїймалась за самый колосъ,

поки не зостанеться ні одного зерняты. Найівишися знову попереду поспішала. Дивлячыся на сарану, не можна подумать, щобъ вона хлібъ зїїдала; вы скажете, що вона тільки й робе, що скаче. Рідко де побачышъ їйї коло стебла, а поглянете на хлібъ — стремить на ньому стебло безъ колосу, та й то стремить саме, а те остатнє, наче хто покудовчывъ.

Тоді було сараны тьма. Де котрі селяне запалювали передні нывы, що бъ їйї спалить, коналы рївчакы, куды вона падала і не вылазала. Рївчакы наповнювались, і сарана лізла поверху сараны; огонь не мігъ спалиты всейї, вона такы все попереду скакала. Одно було спасення, що вона зовсімъ передъ жнывами явилась, такъ що ышні загоді почалы жать свойї жыта і днівъ вь чотырі вже багато поля було порожнього і звезеного.

Жабы, дрібна птыця — гіршъ усього щирї на сарану добре охотыться.

Про жука грабаря.

Одного дня послала мене маты на городъ копаты картоплю. Узяла я заступъ, копаю тутъ картоплю та скидаю до купы, колы дывлюсь, недалечко одъ мене лежить польова мышка, перекрынулась на спынку, а сама уся тремтить та тіпайеться. Мене поклыкали у хату, а поки я вернулась, то вже бідна мышка захолола. Колы це зразу надъ головою прогулы два жука, тай сілы біля мыші. Що жъ бы вы думалы? Жуку не їсты їйї прылетілы, а заходылыся ховаты. Обійшы воны мышку кругомъ, спробувалы, чы мягка земля підъ нею, тай почалы роботу. Одынъ ставъ лапками копаты вь го-

ловахъ мыші ямку, одкыдаючи землю на бікъ, а далі обкопавъ її навкругы, а тымъ часомъ другый жукъ підлізъ підъ мышу і почавъ копаты підъ нею яму. Минуло може съ півгодыны, а вже мыша трохи подалася у землю; підрився підъ неї і першый жукъ, і пішло діло ще швидче — годынъ черезъ дві вже не видно стало і лапокъ. Тоді обидва грабарі вилізлы на верхъ, та й почали закидати мышу землею. Незабаромъ на тімъ місці, де вона лежала, zostалась тільки рівна земля.

Чудно мені стало, що такі малі жуки, та здумали поховаты удвохъ цілу мышу; отъ я піймала одного, та й почала розглядаты.

Жучокъ невеличкий, зъ піввершка завдовжки; голова велика і широка на його зрість, вусыки короткі, кожний має десять колінцівъ і на кінці товсту круглу головку. На спині въ жука товстий плоский щитокъ, щобъ лінше було підрытысь підъ дохле тіло. Верхні крыльця неначе обрубані і не можуть вкрыты усього черева. Самець має на кінці передніхъ і середніхъ лапокъ 4 дуже широкіхъ колінця, ными вінъ і копайне землю. Самъ жукъ чорный, тільки спинка жовта, та ще зверху обросла пухомъ, та два жовтогорячі пругы впоперекъ крылець.

У літку, якъ то згыне де небудь невеличке звіря — отъ якъ мыша, ховрашокъ, або кріть, грабарі вже нюхомъ чують; заразъ збірається кільканадцять жуківъ і ховають те звіря гуртомъ. Коли-жъ трапяться такий твердый ґрунтъ, що жукъ його не вколупне лапкою, тоді вони шукають ыншого місця, де зручнійше копать, і перетягують туды небожчика. Працюють грабарі дуже швидко, такъ що удвохъ закопують одну мышу за 2—3 годыны. Выкопавшы підъ нею яму, жуки кладуть у трупъ своїй яйця, щобъ було чымъ прохарчытысь ді-

тямъ, якъ повывуплюються, і тоді вже закладають землею. Буває ыноді, що, не вдовольнившись тымъ, вони зновъ лізуть у землю, зновъ рыйють, ажъ поки не закопають трупа, якъ можна глыбше. Коли жъ трапыться великый для нихъ звірь і грабарі не здужають цілого поховаты, то вони кладуть своїй яйця у ту частину трупа, що найныжче лежить на землі, і тоді закопують скілько зможуть.

Кожна самыця кладе штукъ 30 маленькихъ білыхъ яйецъ, черезъ два тыжні зъ нихъ вылазять біловаті червячки і годуються тымъ самымъ трупомъ, у якому вывелись; підростаючи, вони міняють цвѣтъ і стають сіренькі зъ рудымы плямами зверху. Якъ вже зовсімъ вырасте червякъ, то глыбше зарывається у землю, замірає і обертається жовтогогорячою лялькою, а черезъ два тыжні ізъ нейі вылазять жукъ і починає такужъ саму працю, яку робылы його батькы.

Жайворонокъ.

Росказують, що якъ жайворонокъ найде на полі зерно, то летить зъ нымъ вверхъ та все жалібно просить Бога, щобъ вінъ позволювъ йому те зерно зыйісты, і якъ Богъ йому позволють, то жайворонокъ раденькый спускається на землю, сідає на грудці та йість. Опрічъ зерна, жайворонокъ йість червяківъ та різнихъ жучківъ і цімъ чоловікові стає дуже въ прыгоді, бо счыщає поле відъ усякойі нечысті.

Мясо жайворонка дуже смачне і въ деякихъ краяхъ йіхъ дуже багато вбывають. Однакъ робыть такъ не слідъ бы, бо не такъ зъ нього того найідку, міжъ тымъ

корысть відъ живого доволі велика. Зерна вінъ багато не з'їїсть, а кузюкѣ, жучківъ та червяківъ, що дуже шкодять пашні, вінъ знищить багато. Черезъ те то жайворонка треба шанувати, не вбівати, не выдерати яйця зъ його гнізда.

Жайворонка легко розпізнати відъ усякої другої пташки. Вінъ більший відъ горобця, темносірий, знизу сіріший, має великий на його зрість дзюбок, і дзюбокъ цей округловатий. На ногахъ задній палець зъ великимъ когтемъ. Гніздо своє жайворонокъ мостить на землі, въ ямці, нехытро выстлавши його сухими стеблинками. Жайвороныха кладе отъ 4—5-ти яйця. Молоді, якъ вылупляться зъ яйця, заразъ починають бігати.

Не глядючи на свій малый зрість, жайворонокъ дуже одважна і смілива пташка. Розсердившись вінъ нападає навіть на далеко більшихъ птахів і часто такъ побиває їхъ.

Зіньске щеня, або сліпа мыша.

Цей звірокъ рийється въ землі. Вінъ робить собі коротенькі норы підъ землею, де небудь въ степу, або край ліса, і їїть у землі жуків і червяків. Коли йому трапляється піймати мышу, або птычку, то вінъ і їхъ не ххтує. У день сліпа мыша ховається підъ землею і спить. У вечері вона прокыдається і йде на здобичъ. Вона особливо любить бігати вздовжъ кротової норы, і выглядає, чы не трапляється де небудь червячокъ або що. Звісно, вона й сама повинна берегтись крота, бо лыхо їїї, якъ вінъ застука їїї у себе дома. Гуля вона підъ землею і въ мышыныхъ норахъ і тамъ шука собі корму. Выходить і наверхъ за гусенцею і за різ-

ними мошками та жучками, і ганяється за ними скрізь поміж бур'яномъ та травою.

Съ такимъ кормомъ, зінське щеня не тільки що ні въ чімъ не шкодить хліборобові, а ще навіть чынить йому велику корысть; але жъ вінъ його вбыває скрізь, де нападе, і тільки черезъ те, що воно на выдъ зовсімъ схоже на мышу. Воно відрізняється відъ неї тільки темнішою мастю, та трохи гострійшою і довшою мордочкою. Коты і собаки, лысыці і йіжаки, котрі люблять ганяться за мышами, завше помыляються: замість простойі мыші ловлять сліпу мышу і загрызають йійі до смерті. Але звичайно вони йійі не йдять, бо вона здорово смердить мускусомъ, котрого ці мышоловы не вжывають. Собака понюха, понюха задушену сліпу мышу, потріпа, потріпа йійі тай кыне.

Ізъ степового жыття.

I.

Гарно весною въ степу. Багато скрізь усякої рослыны - зілля, квітокъ, багато усякої звірыны, птыць і усякої комахы. Отъ на зеленому кыломові показалася сімья маленькихъ, дуже хорошихъ і меткихъ звірківъ. Одынъ ізъ нихъ більный — то батько, старый ховрашокъ. Завбільны зъ маленьке котыня, увесь вінъ вкрытый мягкымъ хутромъ сіроватойі масті зъ темноватымъ віддыскомъ і зъ маленькымы золотыстымы крапочкамы на бокахъ і на спынї; на горлі, на грудяхъ і на пузці до самого хвоста хутро світлійше, жовтовато-попілового коліру, хвістъ кінчайється волосяною кытычкою. Головка

його дуже гарна: простий носикъ, вигнутый лобъ, маленькі ушки, блискучі, чорні оченята, верхня губа неначе на двойе розрізана, а въ роті видні — зверху коротенькі, а знизу довгі зуби-різці, котрі ніколи щільно не сходяться. Передні лапки у його коротчі ніжъ задні: на кожній лапці по чотырі пальці зъ кігтями, передні кігті гострійші ніжъ задні. Молоді ховрашки гралыся і бігали по зеленій траві, а батько присівъ на задніх лапкахъ і пыльно дывивсь кудысь далеко-далеко на одну крапочку; тамъ здалека, бачыть вінъ, щось ворухыться: може то стрілець йде, а може й друге що-небудь.

II.

Тымъ часомъ високо въ небі надъ степомъ піднявся голодный шуліка. Озыраючысь на усі боки, вінъ шукавъ собі поживы; кружавъ, кружавъ надъ степомъ і зразу зупынився, шыроко розставывшы свої крыла: вінъ побачывъ маленькыхъ ховрашківъ і знову ставъ літати навкругы, роблячы усе менші і менші кола і зъ кожnymъ коломъ опускаючысь усе ныжче і ныжче, вінъ розправлявъ свої пазурі і не спускавъ зыркыхъ очей зъ нашихъ малюківъ. Шуліка уже близько коло землі: старый ховрашокъ свыснувъ, малюкы стрепенулыся і — въ ростічъ, хто куды понавъ. Не втікты бъ котрому-небудь ізъ нихъ, якъ бы шуліка не бачывъ поживы лучшой: старый ховрашокъ сыдівъ, прынавшы до землі, неначе ждавъ шуліки. На нього-то й прямувавъ шуліка, не вважаючы на утікавшихъ малюківъ: його кігті уже близько, та нашъ старый розрахувавъ собі, що дітки його встыгли поховатыся і врятуватыся, тоді і вінъ самъ жваво vysлыснувъ зъ підъ кігтівъ птыці, свыснувъ

гучно і порснув під землю. Тут була як-разь узенька нірка в підземну печеру одного із його приятелів-ховрашків. А в відповідь на його посвист чутно стало такі ж посвисти з усіх боків — то свистали другі ховрашки; ті, що ближче були, зараз метнулися по підземним норам, а ті, що дальш, стали на задні лапки, озырала степ і свистали по п'ять, по шість разь; на кожному горбыкові манячів неначе ясно-жовтий стовпчик.

III.

Дивуючыся своїй помилці, шуліка піднявся в гору і знову опустився уже геть-геть од свого місця; тут він з досади обтріпувався і гострив об землю свій дзюб. А наш ховрашок спокійно гостював собі у свого сусіда-приятеля. Темна підземна нора опускалася аршин на три вниз, разів скільки завертала в бік і на решті привела нашого ховрашка в розлогу печерку. Там уже сидів хазяїн, такий же крапчатий ховрашок. Приятелі зійшлись по згоді, частування ніякого не було, та за те хазяїн ні крихточки не сердився за це, бо він зрозумів, що приятель його рятується від біди. Старий пробув тут так довгенько, потім, попрямувавши до вихода, зирнув на двір, на білий світ, роздивився скрізь, прислухався, а послі дуже бережно поскакав по знайомій стежечці. Не мало попадалося йому по цій стежечці нірок, похожих на ту, котра спасла його, і в одну із таких нірок поліз наш ховрашок: то була його власна домівка. Власний будинок нашого ховрашка був збудований під могилою, на сухім місці. Довгі суточки

глыбылися въ землю аршынівъ на два, трошкы похыло, опісля піднімалыся вверхъ, на останці круто повертали зновъ унизъ і приводылы въ таку жъ саму печерку, яка була въ нірці його прыятеля. Одначе нашъ старый тутъ не зупынився, а пролізъ ще глыбше по новымъ суточкамъ, котрі кінчалыся другою печеркою. Тутъ була рівна, гладенька постіль, выстлана зіллямъ-поляньюмъ; на сій постелі вырослы ті самі маленькі ховрашенятка, котрыхъ боронивъ нашъ старый відъ шулікы; тутъ маты годувала їхъ своїмъ молокомъ і пестливо облызувала. Старый найшовъ дома матку, свою товаришку, і усіхъ чотырьохъ малюківъ. Вінъ обнюхавъ їхъ всіхъ і выдымо вдовольнявся тымъ, що усі цілі і здорові. Незабаромъ ось настане для сімьї часъ розраяння: въ половынї Лыпця (іюня) старі ховрахи выганяють ізъ нірky молодыхъ, щобъ жылы своїмъ розумомъ і самі за себе дбалы, а самі захожуються лагодыты свою норку, та знову выпложувать діточокъ.

IV.

Пройшовъ Лыпецъ, пройшла і перша половина Червця. Другі діточки вырослы уже у нашого ховрашка; і вони уже на своїй волі, своїмъ розумомъ жыють. Незабаромъ після сього зъ старымъ біда скоїлася. Помандрувавъ вінъ геть-геть відъ своейні норы, на пшенишні засівы, щобъ трошкы поласуваты і зерномъ і молоденькою соломкою, высмокчуючы зъ її колінцівъ соловодкый сікъ. Забрався вінъ въ пшеницю, а тамъ уже бувъ великый гуртъ такихъ, якъ вінъ, ховрашківъ: гарненько вони такы порядкувалы і росправлялыся зъ людськымъ хлібомъ і багато наробылы бъ шкоды, якъ бы

зенацька не почувся урваний посвистъ. Сього було доволі: грызуны въ ростічь. Побігъ і нашъ знайомый і пурнувъ у першу нору, котра трапылася, та не втікъ такы відъ лыха. Навздогінъ за нымъ въ ту жъ саму нору вбігъ страшный звідныкъ ховрахівъ — тхіръ. Сей хыжый звірючка по зросту меншъ ніжъ кішка, темномурый на коліръ, зъ довгымъ темнымъ хвостомъ; въ темноті вінъ добачає дуже добре, такечкы само, якъ і пры світлі, злый, хытрый, обережний; мізокъ і кровъ жывотыны для нього найсмачнійша їжа. Нашъ дідусь-ховрашокъ прытайівся на самій глыбыні норкы і ждавъ неминучої смерті. Тхіръ рывнувся на хазайіна, прокусывъ йому черепъ, высмоктавъ мізокъ і кровъ, далі заходывся коло хазайкы, — дійшла черга і до гостя... Одначе тхіръ раптомъ выпурнувъ зъ норы: чы не запымітывъ вінъ гостя, чы уже вволю насытывся, якъ бы то не було, а нашому ховрашкові удалося вырятуватися відъ смерті. Довго вінъ сидівъ въ чужій норі, покы прочунався трохы відъ страху і зібрався зъ духомъ, одначе такы зважывся вылізты і побігъ першъ підтюццемъ, а далі простягомъ та скокомъ. По дорозі вінъ нахопывся на нору свого лыходія тхора: скрізь навкругы біля нейі валялыся кісткы та труны забытыхъ ховрашківъ. Ще хутчіишъ поскакавъ нашъ старына, та все такы не утікъ бы відъ тхора, якъ бы на щастя хыжого звірьаты не було дома: вінъ обшукувавъ норы, выгублюючи ховрахівъ въ околиці свойейі оселі.

V.

Осінь. Уже наставъ Жовтень. Що жъ роблять нашъ ховрашокъ і дружина його? Щиро вони обоє узялыся

за працю: то поновляють свою нірку, то гасяють по околиці, готуючы запасъ їжі на зіму. Въ дальній печерці споряжена маненька постіль, а въ близькій росте та й росте запасъ усякого зыйдогого добра. Въ Листопаді, якъ почалыся дощі, а перша печерка доценту була выповнена запасомъ, нашъ знайомый поклавъ свою дружину у м'ягку постільку, а самъ піднявся до виходу. Вінъ заткнувъ вихідъ сухою травою, а далі заходився працювати передніми лапками і закладав на глухо землею ті суточки, що вель у нору... Надъ землею стає холодно, по ранкамъ морозить; а нашъ заворникъ лежить собі на м'ягкій постелі. По троху дыханья його слабійшає, груди ледве-що піднімаються, очі зльпаються, його хылить на сонъ. Не мігъ здолати вінъ того сну і заснувъ якъ убитый, заснувъ до весны.

VI.

На дворі Березиль. Настала одлыга і повіяло тепломъ. Якъ довідалысь про се ховранкы — невідомо, одначе вони прочуваються, повертаються на постелі, встають. Нашъ знайомый піднявся на ноги спершу. Та й м'явий який же вінъ ставъ, якъ спавъ зъ тіла за ці п'ять місяцівъ! Спавъ, спавъ, а памороківъ такы собі не виспавъ. Пам'ята вінъ, що у його въ коморі добрый запасъ йє: допхався якось туді і наситивъ свій голодъ. Що не день, то усе вінъ дужчавъ, міць його прыбувала, скортіло йому і свіжымъ воздухомъ дыхнути. Отъ вінъ і давай працювати знову передніми лапками, розгрібъ землю, прочыстивъ дірочку і выглянувъ на двір'. А на дворі, на землі було такъ хороше та гарно: степъ після зімнього сна прокынувся, трава зазеленіла.

Нашъ ховрашокъ ставъ собі гуляты, вирівнюватись, ставъ нагулюваты сало на свое охлявше тіло. Въ кінці Березіля усякого добра, що вінъ запасъ собі на зіму, уже не стало; та за те мужыкы яровый хлібъ посіялы, а посіяні зернята скоро бубнявілы въ вохкій землі, — отъ і паша йому готова. Дуже гарно було нашому ховрашкові, і занадівся вінъ на засівы за зернятамы бігаты, та тамъ бідолаха й голову свою поклавъ...

Разъ вінъ якъ ні въ чімъ не бувало, збіравъ собі хлібні зерна. Колы посвистъ. Нашъ ховрашокъ ставъ на задні лапкы і тежъ хотівъ свыснуть, — та пізно уже оглядівся. Въ тіло його уже встромылыся гострі кігті налетівшого шулікы. Вінъ думавъ — набікъ, такъ ні! кігті встромылыся глыбоко, хыжакъ піднявъ нашого ховрашка надъ землею. Відъ болісті і жаху дуже тріпався бідолаха; важко стало птыці несты його, і у ховрашка зъявилася надія вырятуватись. Дуже вінъ тріпайеться, — ажъ ось шуліка роспустывъ свої кігті: вінъ выпустывъ нашого знайомого. І летыть нашъ ховрашокъ внызъ, і боязно йому, і йе надія вырятуватись. На решті вінъ упавъ зъ высокості замертво, прыпавъ до землі; болізно йому, а такы здайється вырятуався!... Почавъ вінъ чмыгаты й хвостыкомъ выляты, а статы на ногы, — сылы нема. „Спочыну“, мыслыться йому... Ажъ ось знову шумлять крыла, кігті знову встромляються, і гострый дзюбъ довбе голову, добывайе добычъ.

Тымъ і скінчылося жыття нашого ховрашка. Не буде вінъ білынь псуваты засівівъ, не буде плодыты діточокъ і выповняты на зіму свою коморку смашнымы запасамы.

Пр о з а й ц я.

Зайець — то такий звісний звірь по нашихъ крайінахъ, що його напевне знає кожний хлопець, кожна мала дитина на селі: той, дивись, чувъ де-що про його відъ стрільцівъ, той відъ батька або діда, а ыншому то й самому власными очыма доводилось бачыты цього довговухого, довговусого, полохливого звірка — або якъ вінъ мыттью перебігавъ дорогу, або якъ часомъ зляканий чымъ-небудь въ полі, вінъ, яко мога, подавався геть-геть на гайки. Та й не тільки у насъ, а і скрізь по всьому світові кожний знає зайця, кого не спытай, бо скрізь вінъ плодиться: знайдешъ його і въ тыхъ земляхъ, де дуже холодно, і въ тыхъ, де дуже гаряче, знайдешъ його і въ горахъ, і по долинахъ, і по поляхъ, і по лісахъ — скрізь, де тільки йе йому йіжа. Звісно, не скрізь зайці однакові: тамъ вони більші, тамъ трохи менші, у того хутро біле і густійше, у того сіре і не таке густе, а всежъ, чы такого чы ыншого, а скрізь його ты знайдешъ.

Зайця зразу можна пізнати: тіло його довге, неначе вытягнуте, задні лапы далеко довші, ніжъ передні; на задніхъ лапахъ чотырі пальця, на передніхъ п'ять; голова у його тежъ довга, вытягнута, зъ великымы очыма і довгымы вухама; губы товсті і посередыні переділені надвое, зъ довгымы вусами; хвістъ куций і трохи задертий въ гору. Якъ хочешъ ще краще взнати зайця, то розскрий йому рота: тамъ першъ усього запымітьшъ чотырі особлывыхъ передніхъ зуба, два верхніхъ і два спідніхъ, що дуже відрізняються одъ остатніхъ зубівъ; зуби ці дуже довгі та міцні, трохи выгнуті, якъ отъ серпъ, і на кінчыкахъ загострені, мовъ долото. Нымы зайецъ грызе свою йіжу такъ само, якъ

грызе що-небудь пацюкъ або мыша, і по нымъ найкраще можна пізнати заячу породу. Хутро на йому густе та м'ягке, якъ шовкъ, і не скрізь однакової масті: спина у його руда зъ де-не-де розкіданими чорними плямами; шия жовтіша ніжъ спина, і зверху біляста одтого, що волосся на ній біля коріння руде, а на кінцяхъ біле; на задніхъ ногахъ хутро сіре і, набляжаючысь до хвоста, стає все біліишимъ та біліишимъ; на череві воно зовсімъ біле. Така масть зайцевого хутра стає йому вь великій пригоді, бо воно таке подібне до коліру землі, що якъ вінъ прыляже де небудь у ріллі, то його й не запрямітишъ, і черезъ те не разъ, може, мынає його лыха година. Літомъ масть зайцевого хутра трохи змінїється, і воно робитьсь у його рудіишимъ. Молодыхъ зайцівъ ьноді можна пізнати по лысині на лобові, бо у старыхъ такої лысини не буває ніколы.

Зайецъ звірь зовсімъ недужый, і вся його сыла — його довгі вуха та довгі ноги. Вінъ чує дуже далеко: скрізь сонъ вінъ почує, якъ зашелестять лїсть на дереві, якъ заквакає жаба вь болоті — і заразъ прокынетьсь; нехай хочъ якъ прудко біжать вінъ, та тільки свысны хочъ стыха — заразъ почує, стане на задні лапы, поведе вухами вь одынъ та вь другый бікъ, повороуныть своїмы губами, і якъ що чує, що тутъ йому небезпешно, то такъ дремене, що хіба зъ добрымы собаками піймайешъ; тай те ще баба на двоє казала, бо вінъ ще й хытруваты вмїє: біжать, біжать оце просто, та якъ пльгне вь бікъ, та тоді назадъ, та знову вь бікъ, то собаки і слідъ його загублять. А ьноді якъ тіка відъ собакъ та набіжать на кубло другого зайця, то такъ і дывутьсь, щобъ выманить того зъ кубла, і якъ тільки той выскочить, то вінъ мерщій на його місце: теперъ, мовъ, выкручуйся, брате, якъ знайешъ, а я вже

тутъ посижу. Або якъ побачить ыноді тікаючы худобу, або отару овець, то такъ на їхъ і прямуйе, щобъ собаки і слідъ його загубылы.

Якъ же застукайешъ його зразу, то тоді такъ бідолашний перелякається, що й остатнього розуму збудеться, — біга по одному місці та не своїмъ голосомъ верещить: рятуйте, мовлявъ, хто въ Бога віруйе, бо пропаду отутечкы зовсімъ.

Жывуть зайці кожный окремо: зайецъ самъ собі, зайчыха сама собі. Въ парі або гуртомъ не жывуть ніколы. Йдять зайці усяку рослыну, а найбільше молоду, м'ягку та сыту. Що найкраща за для їхъ їжа — то капуста, ріпа та петрушка, але жъ ціхъ ласощівъ не скрізь роздобудешъ. Отъ і біжыть зайецъ на луга, та на хліба пастысь, зійіда, що найкраще та наймолодче, толочыть траву і хлібъ, выгрыза собі стежечкы въ хлібахъ, щобъ добре було йому бігаты, спустошуйе усяку рослыну і черезъ те робыть велику шкоду людямъ. Годуйеться вінъ людськымъ хлібомъ цілый рікъ. Въ осены, якъ ще нема снігу, або й зімою, якъ що буває одлыга, кожнойі ночі біжыть зайецъ въ поле і пасеться на молодыхъ сходахъ озімыны, докы самъ захоче. Якъ що добра буває паша і за нічъ зайецъ вдовольниться, та ще якъ гарный ранокъ выбереться — либо тоді і весело зайцеві: ще сонечко не зійшло, а вінъ вже вернувся съ поля і почына гратысь. Стрібайе радістно сюды і туды, зачіпайе своїхъ товаришівъ, біга навпередкы і навкругы зъ нымы, качайеться по землі, а ыноді то такъ розгуляйеться, що, не роздывывшысь добре, зачепыть замісь товариша — свого ворога лютого, лысыцю; ну тоді, звісно, не жарты зайцеві, хочъ вінъ і сытый.

Якъ же після одлыгы зімою та вдарыть морозецъ

та стане ожеледь велика, — біда тоді зайцеві: хочъ зъ голоду пухны, бо нема йому піде йїжы тай годі. Тоді накыдається зайець на молоде дерево, що по гайкахъ та по садкахъ росте, і обгрыза по йому геть чысто кору, черезъ що зновъ велику шкоду людямъ робыть, бо, звісно, обгрызене дерево безпремінно засохне, якъ тільки настане літо; а то ыноді вінъ стає такий сміловый, що навіть въ село забігає і на току у людей не бойїться зъ скардъ хліба красты. У весну після первого весняного теплого дощыку зайець переходыть на ярыну, помы ще вона молода. Якъ же почне хлібъ колосытись, тоді зайець кыда його і йде на луга та на усяку огорѣдыну. І такечы вінъ цілый рікъ краде людський хлібъ, цілый рікъ обѣйдає людей, шкодыть їмъ... Отъ черезъ оце і стає вінъ людямъ ворогомъ. Та до того ще вінъ, на лыхо людямъ, страхъ який плодучый: кожна зайчыха на рікъ разівъ чотырі плодыть зайченятъ, а якъ що выпадє добра харчъ — то й пьять. Якъ бы всі зайченята та не гынули малымы, то й жытьтя не було бъ людямъ: все чысто геть выйїлыбъ і въ полі, і въ городі, і въ садкахъ. А то на щастья намъ — у їїхъ дуже багато ворогівъ: забыва їїхъ чоловікъ, рве собака, вовкъ, лысыця, кішка; хвата орелъ, яструбъ, ворона, сова, сорока; навіть рідна ненька й тато — і ті злі ворогы за дїя їїхъ. У зайчыхы нема до свойїхъ дітей любові і жалю й на шагъ: і якъ прыходыть їїй пора выводить дітей, то не клопочеться вона, де бъ то найты гарне місце дітямъ, щобъ тепло та покійно було їмъ, а такечы — чы у полі въ рілї, чы на буртї гною і выведе; недовго вона й панькайеться зъ зайчынятамы, посыдыть коло їїхъ пьять чы шість день, а тамъ, мовлявъ, якъ знаєте, такъ і жывїть! Колы не колы зновъ прыбіжыть вона на те місце, де прывела їїхъ,

стане і заляпотыть вухамы — тобъ-то склыкае году-
ватысь — і нагодуйе йіхъ, та й це робыть вона не відъ
любові, не відъ щыроті до ріднойі дытны, а за для
себе самоїі, щобъ, бачъ, выссалы зъ нейі молоко. Відъ
такого недогляду матері зайченята, що родяться після
теплого Олексія, покы ще бувають холода, слыве кож-
ного року колють відъ морозівъ. Не пільнуе коло дітей
маты, а що батько, то тому і зовсімъ байдуже, якъ
тамъ живуть його діты, а ыноді то вінъ ще розлю-
туйеться, якъ побаче йіхъ. Добре ще зайченятамъ, що
хочъ родяться выдучымы, а не сліпымы, якъ отъ цуце-
нята або кошенята, та й до того ще й далеко разум-
нійшымы. Якъ покыне йіхъ маты, то кожное зъ ныхъ
робыть собі недалеко одно одъ другого окрме гніздо
і живе тамечкы. На нічъ гуртомъ ходять вони пастысь,
а въ ранці гуртомъ вертаються до дому. Такъ і живуть
вони, покы не підростуть трохы; тоді вже расходяться
куды хто хоче, а на зіму зновъ вертаються на це жъ
такы місце.

Зовсімъ вырастають вони за пьятнадыцять місяцівъ.
Зайецъ живе 7—8 роківъ або й більше, але жъ рідко
який зайецъ вмірае своею смертію, рідко який дожива
до старыхъ літь, бо що такы йіхъ гине відъ недогляду
матері, що йіхъ передохне та перемерзне, що йіхъ пе-
рейдіать йіхні ворогы — хыжі птыці та хыжі звірі, а що
такы і люде попостріляють йіхъ, бо дуже, бачъ, втішно
та корыстно на йіхъ охотытысь: одно те, що м'ясо
смачне, а друге і шкура добра, хутро м'ягке та тепле,
можна і кожушанку зъ його пошыты, можна, якъ ро-
блять въ деякыхъ крайінахъ, і вычыняты ті шкуры і шыты
зъ йіхъ черевыкы і таке ынше.

IV. ЛІСЬ.

У г а ю.

У непроглядному гаю тихо, якъ у церкві. Столітні дерева підпіралися молодими; міцніі, широкіі їхъ віти лежали на молоденькихъ гнучкихъ верховинахъ і гнулы їхъ до долу своєю важкою сылою, а де-не-де гнучка гіллячка сковзала міжъ ними, тай росла, росла, росла у вишень, звываючысь, кыдаючысь зъ-боку у другий, наче бъ то жахаючысь, що йій зупынять, що йій перешкождать. Далі порослы кущі усякі. Сонце западало туды тількы іскорцямы, і квіткы тамъ роспукувались у тіні та въ прохолоді. Калыновий цвітъ і бузыновий роспускавсь тамъ у два раза більшъ і дужійшъ; червона, пламениста шенишна росквітала тутъ пышнійша і блідша і пахла легшъ. Ані птыця не порхала, ані вітеръ не віявъ, — непроглядный гай стоить тихый та спокійный, темный та свіжий.

Зъ Марка Вовчка.

Ш і с н я.

— Чомъ ты, гаю, чорный стойишъ,
Чомъ ты, гаю, не зеленієшъ?
— Якъ я маю зеленіты?
Була зима студеная

Ішло військо великойе,
 Підо мною ночувало,
 Коріннячко потоптало
 І гільячко постынало.
 Коріннячко копытками,
 А гільячко шабельками.

*Зъ народныхъ устъ.
 (Ист. пьс. Малор.-народа).*

Б е р е з а.

На взгір'її по надъ річкою стоить березовый гай.
 А край його росте собі на самоті рівна та тонка береза. Стоить вона і наче сумує. Похылилася їйї біла цівка, де-не-де вкрита сірозеленымъ узорчатымъ мохомъ. Схылыла вона свою маківку, звыслы зъ вітей їйї тоненькі, темні та довгі прутыкы. Стоить і не ворухнеться.

Схопывся легенький вітрець. Захытавъ вінъ гнучкі прутыкы і журливо зашелыстіла береза своїмъ блискучымъ круглястымъ лыстыячкомъ, жалкуючысь вітрові на лыху долю.

„Нещасна я! Усякъ що хоче те й робить зо мною. Налетить хуга, — ламає гількы, шарпайє лыстыя і гне мою цівку на всі боки. І тріщить і рветься моє коріння, що шукає въ землі їжы і годує мене.

„А на провесні набираюсь я зъ землі сокомъ і цей сікъ, моя кровъ, іде въ кожную гільку, въ коженъ прутыкъ. І прутыкы вкрываються пахучымы смолястымы бруньками, що мусять стати лыстыямъ. І що жъ?

Прийде чоловік і зірве свої бруньки собі на ліки. А надто ще користуйтесь і моїм солодким соком.

„Чого ж мені сподіватися? Хыба ще гіршого кінця! Онде прийшли люде і порубали моїх сусідів. І підуть вони на дрова або на вугілля — що йде на порох, а котрі й до тесляра. А може повезуть їх на заводи, де гонють з нас деготь...“

Стих вітер, — змовкла береза. І стоить вона з своєю нерозважною тугою.

Я л ы н а.

Родилась ялина в весну з маленького горішк-насіньнячка. Його вихвала крезь зіму од всякої не-годы мати ялина в шишці межь скарлупінням; в весну ховалось воно од зубастой білки і лісової птыці у ямочці.

Стало тепло, насіньнячко пустыло поростки: ялина родилась. Тоненькі корінці рылись у землі, шукаючи йжі для дытыны-ялинки. Хмарка, як мати, напувала їх свіжою водыцею. Сонце гріло землю, і земля була мякою постілью. У такому добрі ялина все більшала і годів через шість стала справжнім деревом.

Не пышне дерево ялина. Не квітчайється вона в весну, як яблоня; не вбірається широким лыстям, як дуб; не манить чоловіка під осінь, як груша. Высоко выгналась вона своєю гостроверхою цівкою, та йднаково зеленіє крезь цілий рік своїми замість лыстя колючими глыцями.

Зверху цівка одягнута у руду кору, а під нею підягнута зелена. Не пышна оця одежа, та за те в ній

не бойіться ялына хочъ якого холоду: потріскайтесь геть відъ лыхого морозу, а про те росте і въ такихъ сторонахъ, де за лютою зімою, за короткымъ літомъ, піскамы та каміннямы мало яка рослына выживає. Въ холодныхъ сторонахъ вона тільки й огріває чоловіка. Сучкы й шышкы йійі горять ясно, а дымъ чути смолою.

Г р ы б ы.

Літомъ або въ осены, якъ почне після дощівъ на-
рыты сонце, багато зъявятся грибівъ въ лісахъ, та на
зрубакъ: найдешъ тутъ білі грибы, сыройіжки, печерыці,
опенькы і багато ыншихъ — всіхъ і не перелічышъ.
Люде збірають йіхъ, сушать, або заразы такы смажать
та йідають. Тільки не всі грибы можна йісты, бо багато
міжъ нымы йе отруйныхъ — отъ якъ мухоморъ. Зъ
выду цей грибъ дуже хороший — высокый, зъ черво-
ною шапкою, а по йій білі крапелькы; якъ же зыйісты
його, заразы закрутыться голова, въ очахъ стає жовто,
а въ животі схопляють колькы.

Йе ще й такі грибы, що ростуть підъ землею,
звуться вони труфлямы; свынї далеко чують йіхъ і че-
резъ те, щобъ знайти йіхъ, пускають свинею, тільки по-
переду насовують йімъ на рыло залізні кільця, щобъ не
зыйілы тыхъ грибівъ, якъ вырыють. А ота плісень, що
буває ыноді на залежаному хлібові або на чому ын-
шому, або по куткамъ у хаті, то тежъ дуже маленькі
грибкы, що ростуть одынъ біля другого.

Старый дубъ і дїброва.

Черезъ молоду зелену дїброву йїхавъ візь зъ сокрырамы. Жахнулысь молоді дубочки відъ страху, такъ і гнутьсѧ до матері землі: шкода йїмъ кыдять ту землю, де молоде корїння йїхъ переплуталось зъ старымы корїннямы йїхъ батьківъ, дідівъ, де йїмъ про світь Божый рання пташка щебетала, де трава така пышна, та вода така чыста. Тремтѧ дубочки, плачуть. А старый дїдъ дуплыстый дубъ кывнувъ головою тай каже ласково унукамъ :

— „Чого вы плачете, чого жахайетесь, нерозумні діты?“

— „А якъ же намъ не плакаты, якъ не журытьсѧ“, — загомонїла дїброва, — „колы безъ ліку ворога нашего мїжъ намы.“

— „Дурні жъ бо вы, діты! гляньте на візь: хочъ ворогівъ напыхъ і не мала сыла, такъ не майе мїжъ нымы нікого зъ нашего брата, — ні біля одной сокрыры нема топорыща. А якъ мїжъ ворогомъ нашымъ нікого зъ насъ не майе, то й ворогъ зъ намы нічого не вдїе.“

Якъ дубъ зробывся царемъ.

Зїбралыся разъ у лісі всі рослыны, щобъ выбрать собі царя; довго вони радылысь і порїшылы такъ: буты царемъ тому, хто высчий выросте. Отъ вони й ляглы всі зерняткамы въ землю, то було въ осены; зіму вони пролежалы підъ снігомъ. Колы це гукнуло: „разъ!“ — і повїявъ теплесенький вітерець; — „въ друге!“ — і пішовъ дощыкъ, розмывъ снігъ, зашумїла вода; — „въ

третьтє!“ — і яснє сонечко заблыщало на блакїтнїмъ небї такъ весело та тепло, що не то люде, пташкы, комахы усякі, і ті ожылы, стрепенулысь і загомонїлы усякъ по своєму. А зернята кынулысь росты навипередкы. Полущылысь горїхы і жолудї, квасоля, кїсточкы і зерно — усі повыпускалы корїнці внызъ, а ключкы вгору і потягылысь до неба.

Ынші выткнулысь зъ підъ землі разомъ двома лысточкамы, другї однимъ; але довгенько такы всі булы рївні. Ажъ ось деякі почалы випереджувать товаришївъ. Горохъ і ячмінъ ажъ бїжать въ гору, такъ йїмъ хочеться завладаты царствомъ. За день вони піднімаються трохы не на долоно і выпускають то нове лыстїя, то новї ключкы.

Мынуло мїсяцївъ зо тры: горохъ та квасоля піднялысь на аршынъ одъ землі, а хмїль ще выще: мабуть буты йому царемъ! Вербы та осыкы тежъ чымалї, березы та горїхы мало йїхъ не догналы. А молодый дубокъ остався позадъ усіхъ; навїть травця та бурьянъ, і ті перегналы його.

Ще мынуло кїлько мїсяцївъ. Сонце пїзнїйшъ встайє і ранїйшъ лягає, на дворї холоднїйшає; далї морозы почалысь. Прудкї рослыны разомъ зупынылысь: хмїль хырївъ, горохъ збїдїть, не держытьсє вже на ногахъ; травця полягла і квїткы повьялы. А дубокъ стойть собі твердо на своєму маненькому стовбуровї, хочъ вінъ ще такый, що й зайецъ черезъ його перескочыть. Лысточкы на йому зачервонїлы і посохлы, але на маненькыхъ гїллячкахъ вырослы вже свїжї брунькы зъ твердою шкуркою: у такому кожусї не страшнї морозы. Пішовъ снїгъ і покрывъ усе, мовъ білою сорочкою. На другый рїкъ усі брунькы на дубковї пороспускавалысь і пішовъ вінъ собі потроху підніматысь вгору. Горохъ,

квасоля, деякі квітки і травиця на віки пропали: їх вік — один рік. А ліщина, калына і інші кущі і дерева з весни впять навипередки ростуть. І отакъ що року.

Минуло мало не піввіку: де які берези і осыки, і кущі, що почали рости разом з дубом, потрухлы, попадали; а горох, хміль і другі такі рослины давно погныли, і на тім місці росли вже їх праправнуки; забулыбъ вони і про той договір, та кожен батько, умираючи, розказував про його синів. А дуб стоить, мов велетень: найвынчий, найдужчий, далеко простяг він своє крінке гілля, міцно вхопився за землю довгим товстим корінням; не обхопыт його і двом чоловікам, та дуже великої бурі треба, щоб його зломить.

Отто дуб і став царем. Як уже усі рослины прийняли собі за царя дуба, вгорі на високих сучках його де не взявся його супротивник. Він пився з усієї сили вгору, але насылу виріс на дві долоні — отто була „омела.“ Злізла вона на дуба, та й хотіла, щоб її царство було! Дерева тільки похытали своїми верхівьями: не первына їм бачити такого злыдня, і вони добре знали, що то не хто, як жовтоносый шпак одніс аж на верхній сук лынке сім'я омели.

Омела розсердилась і с того часу зробилась заклятым ворогом зеленого лісу. Скрізь вона прыпыла до сучків і высмоктуйе з їх соки, за те лісник, як тільки побачить її на дереві, — то зараз і зрыва.

Б д ж о л а.

Бджолы живуть великымы сімьямы, або роямы. У кожнімъ роїі йе одна матка, кілька соть трутнівъ і кілька тисячъ робочыхъ бджіль. Матка — це правдыва маты-господыня у роїі: вона усімъ порядкує, безъ нейі й роя не бува; часомъ матка де згыне, тоді і рій пропадає: бджолы розлітаються по другыхъ рояхъ, або де гинуть; сказано, якъ сироты. Матка сама плодыть бджіль: вона несе яйечка, зъ яйечокъ вылуплюються хробачкы, хробачкы перевертаються у лялечкы, а зъ лялечокъ виростають вже справжні бджолы. Робочі бджолы дуже працювыті робітныці. Цілый божый день нышпорять вони по лугахъ та по лісахъ, высмоктують зъ квітокъ солодкий сікъ, збірають квітовий пылъ. Наберуть вони скілько можна цього добра і вертаються до своейі оселі; тутъ починається друга робота: ті годують дітокъ, ті роблять зъ квітового соку медъ, а ті вироблюють віскъ та выліплюють зъ його свойі щільныкы; а матка тількы походяє міжъ робочымы, та неначе порядкує нымы.

Трутни — це самчыкы; вони дуже ледачі, — вживають те, що надбалы робочі; але й вони потрібні для роя: безъ йїхъ матка не може несты яйечокъ.

Бджолы бувають дыкі і свійські. Дыкі живуть у дуплахъ, а свійськихъ люде держать у деревьяныхъ або соломьяныхъ вулыкахъ. У такому вулыкові бджолы роблять ыноді щільныкы одъ головы та ажъ до самыхъ полівъ. Коженъ щільныкъ зложенъ зъ двохъ шарівъ гранчастыхъ чашечокъ: свойімы деньцями вони стулені до купы, а одтулынкамы повернуті на бікъ та трохы вгору. Чашечкы ці не однакові: йе менші, йе й більші; у менші матка кладе яйечка на робочу бджолу, а у більші

на трутнівъ. У ціжъ самі чашечкы бджолы складають свої прѣпасы на зіму: медъ та квітовий пылъ.

У літку, якъ виведуться молоді бджолы і маткы, кожна нова сімья (рій) одрізняється: ото, кажуть, вони рояться. Зъ ыншого вулька візьмуть у літо тры й чотырі ройі. На зіму бджолы не замірають, якъ отъ хатні мухы, а неначе усе сплять, по троху йдять і зовсімъ не літають. На зіму йїхъ ховають у омшанникъ.

Бджолы корыстні у хазайстві: вони дбають людемъ медъ і віскъ; зъ доброго роя можна маты зъ пудъ меду і скількы хвунтівъ воску.

С о р о к а.

Йе на світі такі птыці, що йдять зерно, або що небудь ынше тільки тоді, якъ нема мнѣса. Оттака і сорока. Мабуть коженъ йїї зна і бачывъ, якъ вона сидыть на тыну та все скрекоче; примічають тоді люде, куды вона хвостомъ повернулась, і кажуть, наче бъ-то відтілъ гості будуть. Сорока робыть людемъ такы чымало шкоды; то курча або гуся ухопыть, то ягоды у садку пообносыть, то садовыну понівечыть. А що вже тымъ малымъ пташкамъ одъ нейі достайеться, то й казать нічого: найде гніздо, роскыда, повыпыва яйця, якъ йе маненькі птыченята, — поійсть; якъ же гніздо прыйдеться до внодобы, то вона выжене хазийїна, а сама й оселыть ся тамъ. Не мына вона і велькыхъ старыхъ птыць, тільки ціхъ займа тоді, якъ вони сплять. Стыхата озыраючысь підкрадайеться сорока до такойї птыці, — бойїться, щобъ не збудыть, бо тоді і самій відъ нейі достанеться; ходыть вона біля нейі, розгляда та все

хрыпко скрекоче. Почують се другі сороки і давай злітатись. Назбірайється їхъ зъ десятокъ, посідають близько на кущахъ, або на дереві тай поглядають, чы не бачыть птыця, що воны лагодять; а далі усі разомъ якъ кинуться на нейі зъ гвалтомъ та крыкомъ і ну ййі кусать та быть, — не втече тоді птыця живою, достанеться на поживу сорокамъ.

Тежъ саме часомъ выпада на долю й сороці: налетить шуліка, орелъ або сова, пійма ййі у лапы і вже тоді, якъ сорока ні бйється, якъ ні хытруйе — ніщо не помага: не такъ то легко вырватись зъ гострыхъ когтівъ хыжойі птыці. Гнізда сороки мостять одна біля однойі і навіть одна одній помагають. Тай хытро жъ такы воны ййхъ мостять! Оце носыть сорока першъ усього сухі та товстенькі палычки і склада стіны, мовъ зрубъ у хаті, далі летить по глыну, назбіра де прыйдеться і обмазуйе гніздо зъ середины, а тоді вже выстыла дно тоненькымы гнучкымы палычкамы, травою, пір'ямъ або шерстю; надъ гніздомъ стройіть крышу зъ товстыхъ палычокъ і пуска ййі такъ, що вона закрыва усе гніздо зоставляючи невеличкі дверці. Сорока найбільшъ мостить гніздо по березахъ і выбіра таку гущину, щобъ гнізда не було видно. Тількы вь осены, якъ опада лысть — гляды, і чорнійе воно тамъ, де літомъ отъ мовъ нічого не було. Сорока пыльнуйе коло свойіхъ дітокъ і ніколы самыхъ не кыда, ажъ покы не підростуть і не повывітають. Мабуть черезъ це і за харчама самець і самыця літають на вперемінкы: самець прынесе чого, годуйе дітокъ, а тымъ часомъ самыця летить.

Не любе чоловікъ сорокы, а про те часомъ клочеться, якъ бы ййі добути хочъ живу, хочъ мертву; а на віщо? Ось послухайте: літомъ, більшъ усього у Спасівку, бува такъ, що якъ прыйде хазайинъ у ранці

до коней, то баче, що вони чогось заморені, грива заплутана, — отъ мовъ хто на їхъ цілу нічъ гасавъ по конюшні; думають люде, чого се такъ бува, а далі й кажуть: наче бъ у глупу нічъ домовыкъ йїздыть верхы на коняхъ. Оттоді хазайинъ і шука сорокы; добуде і повісить въ конюшні на оцепені або на крокві — гляды, і переставъ домовыкъ йїздыть, бо, кажуть, тоді вінъ вже йїздыть на сороці. Що воно такъ бува — то правды ніде діти, тільки не домовыкъ тутъ выненъ. Теплої ночі і безъ того у конюшні парно та душно, такъ що і безъ того коневі важко стоять, а тутъ ще на його нападають мухы, комарі, мошка. Бъїється вінъ, бъїється по конюшні — і не дыво, що і гриву заплута і упріє і заморыться за нічъ. Ажъ ось почепылы сороку, — усі комахы кынулысь до нейі, тамъ ніхто не міша: сыды й йїжъ, скілько хочъ; привыкнуть вони у день тамъ сыдіты, тай у ночі вже тамъ держаться; а тымъ часомъ кінъ покійненъко стойіть і не бъїється і не въїється — і не упріє і гривы не закудла. Отъ вамъ і домовый.

Г о л у б ь.

Голубъ-голубочокъ,
Сывый-буркуночокъ,
Зачымъ сывый голубъ,
Ізъ лісу та не літайешъ,
Въ степу не літайешъ,
Травкы не колышешъ?

„Ой радъ бы я літаты,
Травку колыхаты, —
Буйный вітеръ вїє,
Крыльця заламає;
Дрібенъ дощыкъ іде
Очі зальвайє.“

*Зъ народныхъ устъ
Чубінський.*

Д я т е л ь.

Дятель водиться по лісахъ, по садкахъ, і мостить собі гнізда у дуплахъ. Вінъ у насъ зімує. Коли дятель сидить на дереві, то його зразу і не примітишъ, бо пір'я на йому зовсімъ схоже съ корою, тільки тільки червоне. Ноги въ дятла короткі та товсті; на кожній по чотирі пальця зъ довгими гострыми пазурами: два стремлять напередъ, а два назадъ, тымъ йому й добре лазить по дереві і вгору, і внизъ, і округи, та ще жъ і цупкий хвістъ помага: вінъ нымъ підпиряється, щобъ не перекинутися назадъ. Дзюбъ въ дятла кріпкий, довгий, зразу товстий угластий, а зъ кінця гострий. Языкъ тонкий, довгий, та ще до того вінъ дуже далеко може його высолоплювати: саме добре нымъ дятлові вытягати усякихъ комахъ съ підъ коры, де вони живуть і плодяться. Вінъ постукує дзюбомъ по корі і коли чує, що підъ нею порожне, то розбиває її, мовъ долотомъ, своїмъ кріпкимъ дзюбомъ, устромлює туди языкъ, завне у липкій слині, і вытяга відтіл жуківъ, гусень усяку, — а це все ворогы людямъ, бо вони обточують, півечать дерево, а воно людямъ на всячину потрібне: отъ і виходить діло, що дятель корысна птыця.

З о з у л я.

Весною якъ зозуля куйе, люде гадають, чы довго ще ймъ жыты. Скільки разъ вона прокує, стілько, кажуть, і остайеться літъ жыты. Що ця приміта не мае ні крыхты правды, вже, мабуть, кожному доводилось дізнатись, бо буває, що одна зозуля прокує двічі-трычі, а друга більшъ сотні. Кування зозулі — ййі

весільня пісня, самець співає оцю свою нехытру пісню, поки зозуля не покладе яйце.

Зозуля на масть, якъ і кажуть, зозуляста, себъ то рябенька, хвістъ у неї довгый зъ білымы велькымы цяткамы. Зозуля рідко сідає на землю, а ходыть зовсімъ не може. Завше вона держыть ся чорнолісь ся, бо тутъ їйї найлучча харчъ — волохата гусінь, що спустошує дерево, об'їдаючи його лыстъ. Зозуля страхъ прожорлива і, здається, ніколы не може найістысь; цілий день вона літає і выбірує по гілляхъ деревъ гусеныцю.

Зозуля дуже чудна птыця. Ще зъ давныхъ часівъ запымічено, що вона ніколы не робыть собі гнізда і ніколы сама не вводитьъ дітей. Не тілько міжъ птыцями, а і міжъ звірямы це одынъ випадокъ, що батьки не дбають за своїхъ дітей. Зъ своїмы жъ яйцями зозуля ось якъ робыть: літаючи по лісу, або по садку, вона вышукує котре-небудь гніздо і якъ найде таке гніздо, въ котрімъ йє яйце, то кладе й своє, а хазяйське выкидає. До чужого гнізда вона завше підкрадається по-тайно, щобъ їйї не запыміты. Якъ що пора настане несты яйце, і якъ зозулі не можна на той часъ сісты у чуже гніздо, то вона несеть ся прямо на землі і вже тоді бере своє яйце въ дзьобъ і підкыдає въ гніздо. Ніколы ще не траплялось, щобъ яка-небудь пташка выкыдала зъ свого гнізда зозулыне яйце, а завше высыжує його і выгодовує зозулыня.

Зозулыня дуже прожорливе і харчу на його не настачышь, а вбывшысь у колодочки, зозулыня выкыдає пташенятъ другихъ зъ гнізда, а то й убыває.

Не глядючи на таку їйї поведінку зъ яйцями, зозуля дуже корыстна птыця, і їйї завше треба обороняты. Одынъ вчений вылічывъ, що зозуля за літо з'ї-

дає велику силу гусені, котра дуже шкодить въ лісі і въ садку.

Почынаючи зъ середины літа, зозуля вже летить въ вирій. Гурту вона не придержується, а летить кожна сама собі, колы заманеться.

З о з у л я.

Ой полеты, зозуленько,
 Въ неділю раненько,
 Та на мойій родыноньці
 Закуй жалібненько!
 Ой полеты, зозуленько,
 Въ мій рідный садочокъ,
 Вирвы мені хоть квіточку,
 Хоть одынь листочокъ!
 Сядь, зозуле, край віконця,
 Де ненька вітає,
 Відкіль вона рано й вечіръ
 Мене виглядає.

Чубінський.

П у г а ч ь.

Усякъ знає цю птыцю зъ великою округоватою головою, съ короткымы крылами та невеликымъ, мовъ обрубаннымъ, хвостомъ. Очі у нейі круглі, великі і въ ночі світяться зелено-жовтымъ вогнемъ. Дзюбъ короткий, міцный, здавлений зъ обохъ боківъ, верхня половына загинається надъ ніжньою, мовъ гострый гакъ. Ноги

короткі, жыляві. На ногахъ по чотырї дужыхъ мозолистыхъ пальця зъ гострымы кривымы пазурымы.

Пір'я на пугачеві густе, а на масть — сыве зъ білымы та рудымы смужкамы. Ноги ажъ до пальцівъ оброслы ріденькымъ пір'ямъ, мовъ шерстю. Живуть пугачі по клуняхъ, по горыщахъ хатъ, що стоять пустою, або въ якихъ-небудь старыхъ будівляхъ, де ніхто не живе. Цілий день вони сидять по своїйхъ темныхъ куткахъ та сплять, бо въ їхъ такі очі, що вони ными бачать гараздъ тільки у ночі. Сплять пугачі дуже чутко; тільки що шелесне, вінъ заразъ прислухайється і пыльно прыдивляється.

Якъ смеркне, пугачъ вылітає на полюванья і сумно та жалібно пугукає. Людямъ здається, що пугачъ на-клькує смерть або яке нещасття на ту хату, де вінъ пугукає, вбывають його безъ жалю де тільки застукають. А вінъ, бідолаха, нікому лыха не койить, навіть людямъ зъ його велика корысть, бо вінъ ловить мышей і усякіхъ метельківъ та жуківъ. Шкода тільки, що вінъ займає кажанівъ і маленькихъ пташокъ. Пугачъ літає невысоко, тихо, не лящыть крыламы, якъ ынні птыці: тымъ то вінъ і підкрадається до своейі добычі такъ, що та й не чуйє.

Живуть пугачі парамы, а ыноді й табунамы. Гніздъ вони самі не роблять, а живуть або у чужыхъ гніздахъ, або у якій небудь щільні або дірці. Самыця кладе по чотырї або по сімъ білыхъ яйецъ. Сыдыть вона на їхъ не вставаючы, ажъ поky не вылупятся діты, — тыжнівъ зо два; тымъ часомъ годує ійїі самецъ. У деякихъ краяхъ пугачівъ привчають до рукъ і держать їхъ по садкахъ та по городахъ, тутъ вони збірають усяку гу-сінъ, жуківъ, що нівечать садовину.

А то водяться по лісахъ птыці зовсімъ схожі зъ

пугачемъ, тільки куды більші, бувають ьноді въ аршинъ завдовжки — звать їхъ філінамы. Пір'я на їхъ жовторуде, мохнате, на голові стерчить два кушця чорного пір'я, мовъ вуха. Ця птыця завжди хмура, сердята і якась сонлива. Вона тежъ літа у ночі, хапа усякихъ пташокъ, гадюкъ, щурівъ, зайцівъ, а часомъ і молоденькихъ дькихъ козъ.

Сокі́ль та оре́ль.

Побратався сокі́ль зъ сызокрылымъ орломъ.
 „Ой, брате мій, брате, сызокрылый орле,
 Покидаю тобі всі роскоші мої.
 Всі роскоші мої і дітокъ маленькихъ,
 А самъ полечу у чужу сторону,
 Въ чужу сторононьку шукать таланоньку.“
 Літа сокі́ль літо, літа і другоїе,
 А на третьїе літо сокі́ль прылітаїе,
 Сокі́ль прылітаїе і орла пытаїе:
 „Ой, брате мій, брате, сызокрылый орле,
 Дежъ подівавъ ты всі роскоші мої,
 Дежъ подівавъ ты мої малі діты?“
 — Твої всі роскоші у огні згорілы,
 Твої малі діты у гай полетілы.
 Сілы твої діты на высокімъ дереві,
 На якому дереві — на колькому терні.
 І їхалы паны зъ чужой країны,
 Дерево ізрубалы, соколятъ забра́лы,
 Невірному царю гостыньця пода́лы.

Бодай же тійі паны тай не панувалы,
Що мойіхъ дітокъ въ чужый край заслалы!“

*Зъ народилляхъ устѣ
Чубіньскій.*

Б і л к а.

Білка — дуже гарненький, проворний звірьокъ. Вона тоненька, довгенька; хвістъ пушистый, трохи менший ніжъ тіло; на вухахъ пучечкы довгоїі шерсті. Білка зімою змінює свою масть: стає сивою, а у літку вона на спині буровато чорна, а на череві біла.

Білки живуть по лісахъ і якъ що у якому не стає їмъ харчі, то вони цілымы табунами переходять у другий. Найбільшъ вони живуть по сосновихъ лісахъ, бо їмъ перва їжа усяке насіння, а дежъ його більшъ, якъ не въ сосновихъ шышкахъ. Білка будує собі кубельце або у покинутому гнізді якоїі-небудь птыці, або у дуплі. У тыху ясну добу вона ніколы не сыдыть смърно, а знай гаса по деревахъ, шукає собі харчу. Ніколы вона не ходыть, ніколы не біга поманеньку, а усе плыга, та якъ плыга: сажені на дві зъ дерева на дерево, зъ гількы на гільку, а то і зъ дерева до долу. Плыгать помага їй хвістъ: вона його розстеле, якъ парусъ, отъ вінъ їйі і здержує.

Набігавшысь і натомывшысь сідає білка де-небудь на высокій гільці, озырається і починає їсты. Їсть вона якъ у яку пору года: горіхы, насіння усяке, ягоди, грибы, молоденькі гільочки; навіть краде яйця зъ гніздъ і маненькихъ пташокъ. Зубы въ нейі дуже гострі, особливо передні: яка бъ не була тверда лупайка — вже вона їйі розгрызе. Кумедна вона, якъ їсть соснову шышку: сяде на задні лапкы, переднімы

держить шишку, поверта йійі на всі боки, одкыда по лушпайці, поky не добереться до зернятї, тоді візьме його языкомъ і вкыне въ ротъ. Якъ тїлько білка знайде собі доволї корму, заразы почина дбать про зіму: у дуплі або у норі підъ каменемъ рѣбыть собі вона комору і зносыть туды усяке зерно. Але не тїльки зімы бойїться вона, а й усякой непогоды, хочъ бы й літомъ. У дощъ вона ховайеться у дупло і не вылазыть звідты, ажъ поky не прояснѣться. Ото жъ якъ выпаде дощова осїнь, білки пойдять усе прыдбане, а зімою пропадають зъ голоду.

Найбілына корысть зъ білки — це йійі шкурка, за выншу дають велькі грошы, а йе такі стороны, де люде тїльки й роблять, що ловлять йїхъ. Окрїмъ шкуркы, іде у діло і хвістъ, зъ його роблять пензлыкы. А біле мѣсо йійі — смачна страва.

Л а с к а.

У садку біля стїны живе проворна ласка. Довга-предовга нора веде у йійі кімнатку, де на мѣякій травці сплять йійі діты. Люде не займають ласкы, бо вона выловлюе шкодлывыхъ мышей. Найде вона мышачый слїдъ, то такъ і кынеться по йому і вже безпрямїнно знайде норку, та такъ зразу туды і лізе, хочъ бы яка вузька не була. Де пройде йійі голова, тамъ і вся пролізе; а де вже зовсїмъ не можна пролізты, тамъ вона розгребе лапкамы трохи шыршу дірку, а такы пролізе. Трапѣться по дорозї невеличка річка або калюжа — переплыве.

А якъ надумае вона вылазыть зъ норы, то попе-

реду выткне свою головку тай роздвляється, чы все спокійно, і якъ що такъ, то сміливо выскочыть і грійеться собі на сонечку.

Ловкый звірокъ: спынка руда, а черевце і шыйка білі, якъ снігъ; і маленька жъ вона, завдовжки буде на четверть, а завшыршкы хыба на два палыці. Отъ грійеться вона собі такъ, та ыншый разъ і закуняйе, а тутъ де не візьметься страшенный шуліка: кругляйе, кругляйе надъ дворомъ і надъ садкомъ, вызірайе добычі, а далі мовъ стане — тількы крыламы злегка маха: ото вінъ набачывъ ласку, та такъ тобі, якъ стріла і метнеться внызъ. Не вспіла ласка і окрутнуться, якъ шуліка вже держыть ййі у кігтяхъ.

І несе шуліка ласочку високо-высоко; а вона бідна б'йється, тріпайється. Та де йй манесенькій тягаться зъ дужымъ шулікою! Та ніть бо-жъ! Не дано ласці сылы, такъ за те дано хытрості: простягла вона свою довгу шыйку і вгородыла гострі зубы шуліці у крыло. Якъ грудка упавъ вінъ на землю, опуствывъ крыло, розправывъ кігті і весь у крові потягъ помаленьку, щобъ де сховаться. А ласочка прытьмомъ кынулась до своейі норкы.

Л ы с ы ц я.

У лісі поміжъ товстымъ коріннямъ старого дуба, щось выгребло въ землі вельку та глыбоку нору, а звідтіль по підъ землею попрорывало на всі боки узенькі ніркы на двіръ; выдно було, що це робыло щось розумне та хытре, бо мабуть навмысне нарыло стілько нірокъ на двіръ, щобъ на случай якої біды легшъ можна було утікты. А выгреблы ту нору дві лысыці —

батько та мати, — жылы вони тамъ зъ своїми дітками. Лысынята були ще маненькі і навіть сліпі. Мати пестувала їхъ, годувала молокомъ і не кydала ані на хвылину; та на віщо й кydать, коли батько самъ приносивъ їйї їжу: рибу, птицю, кролівъ, мышей, жабъ.

Лысынята потроху підросали і вже стали дивытись на світъ Божий. Батько того тільки й ждавъ: съ цього часу вінъ ставъ меншъ та меншъ заглядать у нору, такъ що матері все частійшъ та частійшъ доводилось бігать по харчъ. Ажъ ось батько і зовсімъ покинувъ свою сімью і пішовъ гасать по лісу. Круто прийшлося бідній лысыці: і самій їсты хочеться, тай дітки підросли, — їмъ самого покорму мало, треба годувать мясомъ. Та тільки те горе, що самі вони ще не вміють його добувати, вона повинна їмъ носыти. Але якъ їхъ самісінькіхъ покинуты у норі? Та не пухнуть же їмъ зъ голоду, треба щось думать.

Отъ лысыця і выткнула зъ норы свою гостру морду тай роздывляється, чы нема де поблызу людей або якої страшної звірюкы; подывалась, подывалась, вылізла зъ норы і прудко побігла своїми короткыми тоненькыми ніжкамы, а довгый хвістъ, мовъ помело, ажъ по землі волочытсь. Ажъ ось на ліщынї угледіла вона птычку; лысыця зразу прытайїлась, далі простяглась по землі тай полізла тихесенько на череві. Сыдыть пташка на гілці та знай собі выспівує, а лысыця тымъ часомъ все блыжче та блыжче підлазыть, та такъ тихесенько, що птычка їйї і не бачыть і не чує. Схаменулась бідолаха тільки тоді, якъ лысыця зразу стрыбнула до неї і шїмала їйї своїми гострыми зубамы. Прынесла лысыця птычку до себе въ нору і попередь навчыла дітокъ якъ їйї оскубты, а далі розірвала на шматкы і погодувала лысынятъ.

Трохы згодомъ лысыця зновъ побігла у лісь, на-
ловыла мышей і позносыла до дому. Мыші булы ще
жыві, тількы лысыця такъ йіхъ попрыдушувала, що вони
ледві дыхалы, а тікаты то вже ні! Отъ і почала лысыця
вчыть дітей, якъ треба ловыть мышей. Шпарко кыдалысь
на йіхъ лысынята, хапалы лапамы і кігтямы, мовъ ко-
віньку. Якъ тілько мыша поворухнеться, лысынята гур-
томъ на нейі, підкыдають йійі, душаты, скубують. Довго бъ
промучылысь бідні мыші, якъ бы маты не порозрывала
йіхъ і не погодувала нымы лысыняты.

Що дня водыла маты дітокъ зъ норы погуляты на
траві та погрітыся на сонці і разомъ вчыла йіхъ ловыть
маненькыхъ звірківъ.

Разъ побігла лысыця до плеса, де плодылысь дыкі
качки і выхопыла зъ одного гнізда ажъ трюхъ каченятъ
і вже зібралась бігты до дому, колы це трюхы не надъ
самымъ ухомъ щось якъ торохне. Гулькъ лысыця, ажъ
недалеко стойіть стрілець зъ собакою. Мовъ ошпарена,
пустылась вона бігты, а собака побачыла та за нею.
Біжыть лысыця, землі підъ собою не чуйе; серце б'йеть-
ся, мовъ выскочыть хоче, такъ і гадала вже вона, що
не мыне собачыхъ зубівъ. Ажъ ні: добігла до норы
і хутко сховалась; собака і собі за нею, та ба: нора
дуже узенька — не пролізты собаці! Довгенько про-
стояла собака надъ корою, та все гавкала, ажъ выла;
трьохы зъ годомъ прыйшовъ стрілець, оглядівъ гарненько
нору, а далі подывывся кругомъ, щобъ запыміты місце,
гукнувъ на собаку, тай пішлы собі.

Другого дня лысыця зновъ побігла по йіжу, а дітей
покынула самихъ. На сей разъ йій довелось стягты здо-
ровенного окуня зъ невода, що рыбалкы вытяглы зъ воды.
Біжыть вона до дому зъ рыбою: вже й нора недалеко,
колы це глянула вона туды, і въ нейі відъ страху ажъ

волосься дьбомъ стало! Щожъ вона побачыла, що такъ перелякалась? А ось що: всі лысынята повилазили зъ норы і граються у траві, а близьенько за кущемъ стоять стрілець і цілється зъ рушныці. Бідна лысыця! Не хочеться, щобъ йїї вбѣлы, тай дітокъ жалъ: побіжы вона до йїхъ, то вже звісно вбѣють! Не очумалась вона ще зъ переляку, якъ стрілець стрільнувъ і влучивъ одно лысыня, хочъ і не вбѣвъ його. Всі лысынята съ пыскомъ та гвалтомъ стрібноуы у нору, а лысыця і собі зъ нымы, тай сховалась, бо стрілець не поспівъ зарядить рушныцю, а собака не піймала, хочъ було і попробувала. Стрілець пішовъ собі, піймавши облызня. Поранене лысыня жалібно пыщало у норі, кровъ такъ і лылась зъ выразкы, але і маты і браты не пожалували його і навіть якъ побачыли кровъ, то разомъ на його кынулись, розірвали на шматкы тай зъїїлы. Съ того часу лысыця зробылась ще більшъ сторожкою, щобъ не скоїлось зновъ такого лыха. Вона навіть хотіла перебраться въ ыншу нору, щобъ втікты відъ стрільця, але діты стали вже здорові і въ нейї не стало бъ сыды йїхъ перенесты.

Мынуло літо, настала осінь, сонце більшъ ховалось у хмарахъ, ніжъ гріло; разъ-у-разъ стали йты дощі та й похолоділо. Въ лісі і птычокъ, і маленькихъ звірківъ поменшало: птыці полетілы у вырїй, а звіркы поховалысь у своїй теплі норкы, і лысыці не разъ доводилось голодувать зъ діткамы. Разъ вона цілісенькый день нічого не йїла, окрімъ яблोकъ, що натаскала зъ якогось садка; отъ надъ вечіръ і побігла пошукать чого-небудь смачнійшого. Біля річкы паслась отара; хотіла була вона стягты ягнятко — та не посміла, бо вже якось йїй доводилось за се пробувать баранячихъ рогівъ. Краще помандрувать на село та піймать півня або

курку, може ніхто не побаче. Отъ і побігла; біжить тай біжить, колы чуйе щось дуже смачнымъ запахло; стала вона і нюха, колы дывыться, ажъ на гілці высить здоровый шматокъ м'яса. Зрозуміла лысыця, що тутъ щось не певне, бо зъ якоїі такы речі высить йому у лісі? А йісты хочеться, ажъ шкура болять, до села ще далеко! Довго вона вертілась коло дерева та все поглядала на смашный шматокъ, а далі не втерпіла, підскочыла, щобъ його вхопытъ тай попала лапою у капканъ. Кыдається бідна на всі боки, щобъ вярвати лапу, та ба: добре йійі схопылы залізні шпугы. Думала вона, думала, тай надумала: перегнулась мордою до капкана, одгрызла лапу, що попала у капканъ, тай побігла у трьохъ. Але якъ теперъ повернутись до дому? Якъ побачуть діты кровъ, — не подивляться і на матіръ, зразу розірвуть і з'їдять. Ні, краще туды не на-вертатись, нехай дітки живуть, якъ хотять. Довго лысыця залызувала виразку на нозі і затерала травою та піскомъ, щобъ не йшла кровъ. Черезъ кілька днівъ нога загойлась, і лысыця вже бігала на трьохъ ногахъ, мовъ на чотырьохъ.

А лысенята довго ще чекалы матері і жалібно пыщалы: выголодувавшись у нічть, пішлы вони ранкомъ самі шукать собі йіжы. Але не довго бідолахы тышались по світу безъ матері: хытруваты такъ, якъ маты, вони ще не навчылись, а черезъ те не пройшло і десятка днівъ, якъ всі вони згынулы: ынші зъ голоду та холоду подохлы, ынші піймалысь у зубы вовкамъ, а одного вбывъ такы й стрілець.

В о в к и.

Вовки звичайно живуть у темній і глухій лісовій гущину, куди рідко заходять люде. Літомъ вовки бігають нарізно і тоді вони бояться людей, бо зь однимъ вовкомъ чоловікъ справиться. Але зімою то зовсімъ ынша річъ: тоді вовки бігають тічками і вже нічого не бояться: кыдаються на прохожихъ і пройіжжыхъ людей, навіть забігають у села і хапають тамъ, що здыбають: чы тела, чы лоша, чы вівцю, а ыноді й дытыну. А про те такы зімою вони частенько голодують і пропадають відъ усякихъ хворобъ; ыноді вони зь голоду такъ выють, що навіть здалека сумно стає йіхъ слухаты. Тоді вже нічого вередувать: пропаде і свій братъ, — до кісточкы зыйдять. Вовки зімою багато шкочать, і люде ждуть не дождуться літа. Отъ настане весна. Усі лісові звірькы повывлазылы зь своїйхъ ніръ, — птыця повернулась зь вырія і почала мостыть собі гнізда. Вовкамъ пішло зновъ добре жатьтя: добычы стало скрізь доволі, отъ вони і розбіглысь собі по лісі. Теперъ вже вони не бігають у села за добычю, але навіть тікають, що йе духу, якъ тільки забачать чоловіка. У вовчыць у цей самый часъ йе своя робота, ті одшукують свої старі норы, другі выгрібають нові і выстылають йіхъ травою або мохомъ: вони, бачъ, теперъ готовлять теплі і мягкенькі ліжка своїмъ діткамъ. А вовки йімъ ні якої помочі не дають: бігають собі по лісі та тільки й думкы, якъ бы добре попойісты.

Вовчыці годують вовченятъ своїмъ молокомъ, кохають йіхъ і пролежують біля йіхъ трохи не цілісенькі дні, хыба на хвылыну одвыхнуться, щобъ чого перехопыть. Стережуть вони своїйхъ дітей відъ людей, відъ усякого хыжого звіря, навіть і відъ батьківъ: ті-бъ давно

пойілы вовченьть, якъ бы тілько знали, де вони заховані. Одна молода вовчыця, якъ і ынші, выгребла собі нору і жыла тамъ съ свойімы вовченятамы. Якъ підрослы вони трохи, що вже й дывылысь, не можна вже йіхъ було вдовольныты самымъ молокомъ, треба було добувати ыншого харчу. Отъ вовчыця побіжыть оце, наловыть зайченьть, мышей і ынныхъ маненькыхъ звірьківъ, прынесе йіхъ у нору і спершу навчыть дітей обдыраты ціхъ звірьківъ, а потімъ годує йіхъ свіжымъ мясомъ.

Разъ вовчыця побігла за добыччю тай забарылась. Вовченятамъ обрыдло сыдіты самымъ у темній норі, отъ вони й повылазылы зъ нейі пограться і погріться на сонці. На цей часъ проходило двоє хлопцятъ: вони прыйшлы у лісь по грибы та по ягоды. Побачылы вони вовченьть і підійшлы до йіхъ; спершу оглядалы і лащылы йіхъ: бо маненькі вовченята дуже схожі на цуцынять, а потімъ взялы одного на руки, тай побігли собі зъ нымъ до дому. Черезъ кілько хвылынъ вернулась вовчыця до норы і прынесла на обідъ ягнятко: йій трапылось украсты його зъ отары, якъ чабанъ і собаки заснулы після обіда. Вовченята весело выбігли до матері на зустрічъ; вона глянула на йіхъ і відразу угледіла, що одного нема. Кынула на землю те ягнятко, та мерщій у нору, обнышпорыла всі куточки, а потімъ кынулась шукаты дытыны у кущахъ, у траві, але шкода: вовченята і близько не було. Бідна маты жалібно завыва. Нагодувала вона дітокъ, загнала йіхъ въ нору, а сама побігла шукаты нового жылля. Незабаромъ знайшла вона стару нору якогось звіря; вернулась до своейі, узяла гарненько зубамы за шыю одно вовченя, перенесла його, потімъ друге, третійе, четверте. До вечора вона зовсімъ перекочувала на нове місце; хочъ вона і дуже втомылась, але за те зовсімъ заспокойілась:

теперъ вже той, хто вкравъ її дитину, не зна, де вона живе, і не прийде вдруге. Тутъ прожила вона усе літо і усю осінь, а къ зімі вовченята вже доволі підросли. Якъ старі вовки почали зімою збираться до купы, вовчуща і своїхъ дітей привела до їхъ, старі щиро зустріли молодихъ і разъ-у-разъ брали зъ собою на полювання.

А те вовченя, що хлопцята вкрали, жыло спершу у їхъ; а потімъ їхъ батько продавъ його багатому панові: бо вовченя треба було годуваты мясомъ, а цього добра не дуже товсто у бідного чоловіка. Панъ державъ вовченя у будці, водивъ до його гратысь собакъ і навіть дітей своїхъ. Вовченя незабаромъ прывыкло до рукъ, лащилось до усіхъ, мовъ собака, йшло ізъ рукъ і бігало на волі по подвір'ю. Оттакъ воно прожило у свого хазяйїна тры роки і було зовсімъ смирне. Але далі почало огрызаться на собакъ, а ьноді і на людей. На решті зробылось такимъ лютымъ, що кынулось на чоловіка, що ходивъ по надвір'ю і укусило його за ногу. Хазяйїнь узявъ його тоді на ланцюгъ; вовченя стало ще лютійшъ і почало выть одъ ранку до вечора; вже боязно було і підступать до його. Разъ воно зірвалось зъ ланцюга, выбігло на улицю і покусало кілька чоловікъ. Тоді його нагнали і вбыли зъ рушницъ; обідрали його і віддали чымбареві шкуру вычынить, а потімъ прыкупыли ще кілька тамъ такихъ вычыненихъ шкуръ тай пошыли панові гарный та теплий кожухъ.

Бурый ведмідь.

Ті ведмеді, що по нашихъ місцяхъ живуть — бурі, а по ыншихъ йе і білі, і чорні. Наші медведі живуть по густыхъ несходимыхъ лісахъ, по долинахъ, міжъ горами та скелями, куды ще мабуть і нога людська не ступала. Тамъ вінъ блукає і въ день і въ ночі: кого заламає, съ кымъ тільки поб'ється, живе собі по волі, якъ хоче. Розказують, що ыноді на його вовкы нападають. Тоді ведмідь стає на задні лапы, у передні захопыть добру ломаку, тай оборонойється.

Молодий ведмідь не багато лыха робить. Мовъ корова йість траву, збірає ягоди, йість комашині подушечкы, а то й саму комашню та медъ по бортяхъ вышукує. По велькихъ лісахъ въ деякихъ місцяхъ рідко хто держить бджіль у колодкахъ або вулькахъ, а держать йіхъ у велькихъ выдовбаныхъ пняхъ, або бортяхъ, високо на дереві. Отъ ведмеді туды й лазять і выдирають медъ зъ бортівъ. Розлютовані бджолы боронять свій медъ, кусають ведмідя, та тільки крізь густу шерсть не прокусять. Хіба вже цілымъ ройемъ сядуть йому на нісъ, то ведмідь зареве та потре носомъ по дереву. Біда зновъ, якъ ведмідь коло якого засіяного поля оселиться, — усе поле сплюндруйе, не візьмешъ зъ його ані зерныны.

Молодий ведмідь дуже полохливый: тільки крыкны, заразъ тікатыме. А якъ зостарійється, то вже не те. Поконтує якого-небудь звірка — і почне за усімъ живымъ ганяться: ловить вівці, скотъ, коні.

Коженъ разъ, якъ нападється ведмедеві що живе добути, робиться вінъ лютійшымъ та смілійшымъ. Вінъ почина й у села заходьты, ламає двері по хлівахъ і цупыть відтіл скотыну. Ыноді замість хліва улізе й у сіны або й у хату. Ынший ведмідь пролізе у ко-

шару крізь стріху, заламає корову, обійме її однією передньою лапою, а другою за сволокь зачепиться тай пролізе зь коровою на двір. Одволоче її на безпечне місце, та там і вмина. Ведміді ще ловлять рыбу, тымъ-то їхъ частенько зустрічають коло річокъ. Коли маненькихъ звірівъ багато, то великихъ ведмідь не чіпає, а йє такі сторони, де ведмідь ніякого лыха не робить, хіба тільки що влізе у хату та скрізь обнышпорить, чы нема де чого вкрасы.

Молоді ведмежата дуже веселі і втішні: лазять по деревахъ, борються, мовъ ті хлопці, скакають у воду, одно одного наганяють — мовъ діти. Якъ ведмежаті мыне рікъ, то маты дає йому няньчыть своїхъ маненькихъ, а колы такый не догледыть дытыны, то маты дає йому доброго прочухана. На шостому році ведмідь перестайє росты, а живуть вони більшъ ніжъ 50 роківъ.

Ведмідь і колодка.

Іде собі ведмідь лісомъ тай нюхайє, чы не знайде чымъ поживытись, бо йісты хоче — ажъ живіть підвело. Тільки чуйє медъ. Задравъ морду, бачыть — на дереві вулькь, а підъ вулькомъ колодка на віжкахъ высить. Подізь ведмідь на лыпу; долізь до колодки, а далі не можна — колодка не пуска. Отъ вінъ узявъ тай одіпхнувъ її помаленьку лапою, вона трохи оддыхнулась тай знову назадъ і вдарыла його помалу по голові. Ведмідь одіпхнувъ її дужче, вона зновъ луснула його по голові, тільки ще дужче. Розсердывся ведмідь та зь усіейей сылы якъ штовхне колодку, а вона його якъ трісне, трохи вінъ зь дерева не покотывся. Розлютувався вед-

мідь, уже й про медь забувъ, тільки бь йому ту гас-
підську колодку подужать. Отъ і почавъ вінъ ййй зъ
усійейі сымы одпыхать відъ себе, а вона все його по
голові та по голові. Бывся вінъ зъ нею, бывся, ажъ
поки зовсімъ побытый не впавъ до долу. А підъ дере-
вомъ чоловікъ гострого кїля набывъ, ведмідь на його
й настромився.

Вепры (дыкі кабаны).

Окрімъ дворовыхъ свыней йе ще дыкі, що звать
йїхъ вепрамы, або дыкымы кабанамы. Водяться вепры по
лісахъ, по болотахъ та по очеретахъ. Водылысь вони
колысь і въ нашихъ краяхъ, поки більше лісу було;
а теперъ тільки у Полїсьсі та біля Каспійського моря
і знайдешъ йїхъ.

На первый поглядъ мало чымъ одмітні одъ нашихъ
свыней: трохи вони коротші, ноги товщі, голова довша,
ыклы більші і гострійші; та такы жь вони і смїлівїйші,
дужчі за нашихъ свыней, проворнійші і проплывають
верстовъ зъ сімъ не спочываючи.

Жывуть вепры більшъ по одному і рыють собі ло-
гово що дня на ново; якъ колы, то збіраються й до
гурту і рыють собі одно за дня всіхъ логово. Йїдять
вони якъ і наші свынї усячину, не гыдують і чоловічы-
ною і навіть своїмъ такы братомъ кабаномъ. Тамъ, де
кабаны водяться недалеко одъ якого-небудь жылья, вони
роблять велику шкоду людамъ: не вдовольняючысь йїжою,
яку знаходять по лісахъ та болотахъ, що ночі бігають
вони у поле і йїдять тамъ усяку рослыну, та не стїльки
йїдять, скїльки толочать та нївечать, підрываючи йїйі ко-
рінїя. Черезъ те люде, яко мога, выгублюють вепра,

охотяться на його і зъ хортамы і одынь на одынь, найбільшъ зъ рушницями, а то бува і зъ однимъ ножемъ або рожномъ зъ залізнымъ наконешныкомъ. Алежъ охота на кабана небезпешна, бо звірь вінъ лютый, сміливый і дужый і своїмы страшенными ыкламы не одній собаці роспоровъ черево перше, ніжъ уб'єе його стрілець; а тоді якъ набіжыть на самого стрільця і той не вспіє відскочыты, — то й тому неперелевки — такъ на місці і положыть. А про те люде йїхъ чымало такы выгублюють, і де далі вепривъ въ нашихъ краяхъ усе меншайе.

О б л а в а.

Зіма позаторікъ була така, що я й не пам'ятаю другойі такої: снігу навало в аршинъ, кожний божий день або морозъ такий, що ажъ стіны лущать, або хуртовина, що і в дворі заблудышъ. Підъ таку зіму і звірь і птыця підходять всі до селъ, хуторівъ; зайці позаторікъ такъ в горóдахъ, в заметахъ і лежали, а вовкы не те, що в хлівы лізлы, а часомъ і в сіны залазылы. Тай шкоды жъ багацько поробылы вони тоді, що скотыны перенівечылы, то й сказать не можна, та що скотыны, навіть на людей почалы нападаты. Кожну нічъ навідуються в село; цілісеньку нічъ собаки гвалтують по всьому селі, а про те такы не обійдеться безъ шкоды. Люта була зіма. Ждали на засідахъ вовківъ, такъ куды тобі, цілісеньку нічъ просыдышъ, а вони зайдуть зъ другого кінця тай нароблять шкоды, а облавою ніякъ не можна поохотытись: або вітеръ, або морозъ такий, що й руки клякнуть. Після Хрещення підпало трохи снігу, звернуло на одыгу, пороша выйшла

на вдывовыжу. Вдосвіта зібрались всі мы у Андрія, чымало народу зійшлося, чоловік зь двадцять зь рушницями, та чоловік тридцять гучківъ; були і тенета, дві плашки.

Заразъ за селомъ найшли мы вовчий слідъ, тай пішли по сліді. Спершу вовкы йшли по дорозі, одиць за однимъ, слідъ у слідъ, а потімъ повернули прямо лісомъ на Городокъ. Я зь Андріємъ пішовъ по сліді, а другі дорогою до Городка, а потімъ покинули слідъ тай почали обходитъ кругомъ Городокъ, бо сподівались, що вовкы полягали тутъ. Такъ воно й вийшло: виходнього сліду зь Городка не було. Тутъ значить вони. Выходимо до своїхъ.

— „А що?“ — питають.

— „Тутъ“, — кажемо.

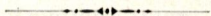
— „А лысыць багацько?“ — пита Степанъ.

— „Тры ввійшло, а вийшла одна“, — каже Андрій — „та зайцівъ йе зь пять.“

Розставили мы стрільцівъ, тенета розкидали на правому крылі, а гучківъ розставили на другихъ краяхъ ліса. Довгенько такы прыйшлося намъ дожидатися гучківъ. Стоймо мы та ждемо; курыть люльку — ажъ за душу тягне, та не можна, колы хочешъ убить щонебудь, бо лысыця та вовкъ зразу почує дымъ і не піде на тебе. Трохы й страшно стоять самому: що, думайеться, якъ всі вовкы безъ гону, а йїхъ було вісімъ штукъ, та вийдуть на тебе.... і нетерплячка тебе бере, і чого, думайеться, забарылись ті гучкы. Колы ось затрубивъ Андрій і разомъ зь трьохъ боківъ загукали гучкы. Обдывився я рушницю вь останній разъ, підвівъ курокъ, тай стою, очей не спускаю зь лісу. Колы щось міжъ дубами мелькъ-мелькъ, прыдывляюсь: котыть прями-сенько на мене лысыця. Я підпустывъ йїї ступнівъ на

тридцять, а тут і торох! вона скочила ще разів скільки, тай упала. А гучки чуты все ближче, та ближче. Повставали вже й вовки, та не дуже йімъ страшно людського гоміну, йдуть собі купкою. А гучки все наближаються, все налягають. Залущылы зъ рушныць на правому крылі. Злякалысь вовки, кынулысь въ ростічъ. Два наткнулысь на тенета, а шість выйшло на стрільцівъ. Чотырьохъ вовківъ положиы одразу, а два завернулысь, кынулысь на гучківъ, такъ тамъ піднялы такый галасъ, що вони зновъ мусілы кынутысь на стрільцівъ. Тільки одынъ і прорвавсь поміжъ гучкамы, та й той скрізь покрівавывъ по сліду.

Добра охота удалась: убылы сімъ вовківъ, дві лысыці, та зайцівъ тры, чы чотырі. Весело було до дому вертаться. „Ну, сю нічъ, кажуть, будемо спать спокійно, не будуть вже цілу нічъ гвалтувать собаки.“

V. РІЧКА ТА СТАВЬ.

Ой, віють вітри та все буйнііі,
Ой, ідуть дощі та все дрібнііі:
Ой, ідуть дощі та все дрібнііі,
Ой, течуть річки та все бистрііі.

*Зъ народилъ устъ
Чубінскій.*

Якъ одна крапля мандрувала.

Ясне сонечко почало клякаты водяну краплю, дочку моря:

— Ходімо зо мною, повештайємось по світу божому та пограйємось въ прозорімъ блакітнімъ небі.

Крапля бъ і зъ дорогою душею, та батько-море не пускає. Ото й посилає сонечко до неї свій гарячий промінь: взявъ вінъ краплю, зробивъ їй невидимкою і понісъ усе вище та вище, усе близьче та близьче до сонця. А сонечко гуляє собі по високій високості въ горі по надъ горами та морями. Довго летіла крапля, прытомылась, выбылась зъ сыль і не може летіти далі. Та не йедна вона, а багацько такихъ же бродягъ, їйіі сестеръ, повтікало зъ моря. Зібралысь вони до купы, у сіру хмару, сидять тай плачуть, що не мають сылы йти далі до ясного сонечка. Змыва-

лось надъ йімы сонечко і послало свого сына — свіжий вітрець: позбіравъ вінъ йіхъ до купы і погнавъ по небу до дому. Якъ зійшлись до купы крапельки, розпытались і привітались дружка зъ дружкою, перестали бути невидимками, а знову обернулись крапельками. Обнялись вони та разомъ і впали на землю, а люде кажуть: „Дощъ іде.“

*

*

*

Наша крапелька впала зъ дощемъ на високій горі, а зъ нею чымало і другихъ крапель, а гора ця була далеко відъ моря: ну щожъ, — нічого вылежуватись, треба поспішати до дому... Весело крапельки побігли та поскакали зъ скелі на скелю, зъ камня на камінь, все ныжче та ныжче; добігли до струмочка і хутко та гучно поплыли впередъ... Коли бачуть — лихо: люды помостыли греблю, і треба крапелькамъ бігти на млынові колеса. Зашуміли вони, загули, прожогомъ кинулись на колеса, перекутыли йіхъ і опынылись на другімъ боці греблі.

Пливуть собі тай плывуть спокійно та тихо вже въ широкій річці і міркують:

— Ось, ось недалечко до дому.

Коли де не взялись човны, давять вони наші краплі, давять йіхъ і важкі берлыны, ріжуть йіхъ прудкі пароходы. І чымало випало на долю сердешныхъ лыха, покы такы добігли вони і обнялись зъ своїмъ батькомъ-моремъ.

Про що розказують сніжинки.

Пада перший снігъ. Сніжинки летять куды їхъ жене вітеръ. Три сніжинки сілы на віконце, відкіля хлопця вызирало на двіръ. Кожна сніжинка немовъ манесенька зірочка. Вони багато бачылы світа. Хмара — то їхъ візъ, що возывъ їхъ далеко і надъ морямы, і надъ землямы. Багато вони бачылы і цікаво про усе розказують. Ось послухаймо їхъ.

Перша сніжинка.

Мы летілы хмарою по надъ землею. Подувъ холодный вітеръ і обернувъ воду въ лідъ. Не вдержалысь мы тай попадамы внызь на поле і вкрылы на ньому молоді сходы, вкрылы мы й квітки въ лузі і лісі, усіхъ маненькихъ жуківъ, метельковихъ ляльокъ і червяківъ, щобъ усе це не позамерзало. Йшла дівчына лісомъ, сіла на пенюкъ, заснула тай замерзла. Батько та маты довго ййй шукалы і якось по сліду знайшлы.

— Охъ лышенько! заквылыла маты. Пропала моя дытына.

— Почекай, промовывъ батько, може снігъ ййй і відборонить відъ смерті.

І вінъ почавъ терты дочку снігомъ, вона й ожыла.

Друга сніжинка.

Одынъ разъ насъ зібрався великый гуртъ на выскімъ шпылі горы. Нагло насъ зірвала страшенна хуртовина і погнала по горі на долину. Скрізь поробылысь снігові наметы; дерево гнулось і тріщало підъ нашою вагою. А зъ однійейі кручі ціла здорова купа нашіхъ братівъ зірвалась і гучно кынулась унызь на долину:

понівечылы вони по дорозі дерево, позбывалы і поко-
тылы камінь. Коли докотылась ця купа до низу, то по-
завалювала хаты зь людмы і худобою. То жь то мы
маленькі сніжинки, але робымось страшнымы, коли па-
даємо цілою купою.

Т р е т я с н і ж и н к а .

Зь далекихъ крайівъ приплывъ корабель і ввійхавъ
въ пристань, коли йшовъ першый снігъ. На берегъ вы-
йшовъ молодый парубокъ і выкликнувъ:

— Здорова була, моя рідна холодна Україно!
Бувайте здорові і ви, сніжинки. Въ далекихъ півден-
ныхъ сторонахъ сонечко пече і гріє безперестанку:
тамъ завжди повне літо. Дереву і квіткамъ нема відпо-
чунку тай людямъ тежъ. Страшенна спека не дає ро-
быты людямъ, та й родить пропасницю. О, що бъ тамъ
дали за йедну жменю снігу! Я перемучывсь тамъ, але
теперь я вже дома. І по білому шляху парубокъ весело
потягся до своейі хаты, де жыла його маты. Біля хаты
маненький братъ ліпывъ бабу зь снігу. Парубокъ на-
бравъ въ жменю снігу, зліпывъ зь його мячъ і шпур-
нувъ на хлопця, той ажъ здрігнувъ сердешный.

*

*

*

Оттаке розказувалы сніжинки. Тымъ часомъ снігъ
переставъ падать. Небо выяснилось, заграло сонце і кы-
нуло свое проміння і на вікно, де сидылы тры сні-
жинки: росталы вони і зробылись одна крапля. Сонце
прыгріло — і крапля парою полетіла зновъ въ гору до
хмаръ. Зь хмарами полетять вони по світу, а якъ вер-
нуться на землю, то й розкажуть, що вони бачылы.

С т а в ь.

Дорога въ наше село іде черезъ греблю, усажену по бокахъ высоченными гіллястыми вербами. По одній стороні греблі роскынувся по долині шырокий та довгий ставъ. Зъ става вода тыхесенько дзюрчить і рыне на крылья водяного млына, що стоить по другу сторону греблі, і тыхесенько йїхъ ворочає. Зеленымъ густымъ хутромъ покрывали береги става кущі лозы і верболозу. Де-не-де купы вербъ схылылы въ воду його свої довгі віты. Підъ тымы вербами на кладкахъ бабы перуть сорочки, ляскають прачіма, перегукуються, а по берегу бігають маленькі діти і шпурляють камінцями въ жабъ, що выставылы зъ підъ лопуха. Зъ берега ставъ порісь очеретомъ, осокою, айеромъ, ряскою. Жовті і білі водяні лілії высунулы свої гарні головки надъ шыроковымы, зеленымы лыстами лопуха.

Легенькі, темносыні метелькы перелітають зъ лыстка на лыстокъ, зъ квіткы на квітку, въ воздуху танцюють купы комарівъ і мошокъ, швыденько метушаться по воді плавунці.

Табунці качокъ і гусей зъ маленькымы качаткамы і гусеняткамы плавають по ставку, ловлять ряску, комахъ, пурынають въ воду і рыються въ глею дна.

І ясне сонечко, і місяць, і зорі, і блакітне небо, і хмары дывляться въ ставъ і оддаються въ нїмъ ще кращымы, ще гарнійшымы.

Крізь тиху прозору воду видно на дні става поплутане товсте коріння водяныхъ рослынь, видно якъ легко та плавно ходыть рыба, якъ лізе ракъ, якъ вїється гадюкою п'явка. Отъ наверхъ чогось выплывъ лаврыкъ, высунувшысь зъ своейі шкарлупыны. Знызу вверху вьються якісь маленькі бульбочкы.

Тыхо, спокійно і холодно тамъ на дні става. Схо-
питься вітерець, зашелестить осока, зашепочуть вербы,
по воді побіжать хвилля, а внызу тыхо, тыхо, не во-
рухнеться вода і рыба тамъ спокійно плаває.

Раненько на зорі приходять до става ловить рыбу
рыбалкы зъ довгымы вудкамы, а якъ сонечко підведеться
въ гору, приведе сюды чередныкъ череду на водопій,
прибіжать зъ села хлопьята купаться, прийдуть бабы
мыть шмаття, — гукъ піде по надъ ставомъ. А къ ве-
чору збуде народъ і зновъ все тыхо, — та не на довго:
оть-оть въ кущахъ по надъ ставомъ заведе свою го-
лосну пісню соловей і почнуть навипередкы квакати
жабы.

К о м а р і.

Жыве на широкому світі невеличке творіння — ко-
марь, жыве тай ще воює. Даються комарі въ знаки
і людямъ і скотыні, бо добре такы свёрбять, якъ вони
нажалать.

Замісць рота у комара сосальце, а въ тому со-
сальці шість тонесенькихъ та гострыхъ щетинокъ. Цімы
щетынками і проколюють комарі шкіру — чы въ людей,
чы въ скотыны. До малесенькихъ проколотыхъ дірочокъ
притулять комарь своє сосальце тай п'є кровъ, скільки
влізе. Їноді обіп'ється такъ, що й не підлетить бі-
долашний.

Хочъ згонъ комара, хочъ ні, а вже, де посыдять
вінь, то свёрбітyme. Въ сосальці у комара йє слына,
напустыть вінь ційейі слыны, отъ воно і свёрбять.
Їноді комарь, якъ згоньшъ його, не вспіє зъ вель-

кого поспіху вытягты своїхъ щетынокъ, то й покине їхъ у тілі. Черезъ це одъ комарівъ і прыщты.

Комаръ храбрый вояка. Коли бъ не летівъ вінъ, усе дзычыть, мовъ дає звістку про себе, тобъ-то : „ось я тебе!“ Тільки вся ця храбрість комарева у його въ крилахъ. У його четверо крылець : двома більшымы вінъ літає, двома меншымы тільки бренчыть. Черезъ це то комарі літаючы і дзычать.

Комарі наплжуются съ початку літа і найбільше на низені, де багато воды. Воду вони люблять; пры воді, на лысточку або що, кладуть вони і свої яйечка, кожна комарыха штукъ трыста. Зъ яйечокъ ціхъ що на перве вылуплюются хробачкы, потімъ хробачкы перевертаються въ ляльочокъ, а зъ ляльочокъ вже виходять комарі.

Комарячі хробачкы й ляльочки живуть у воді; плаваючы тутъ, вони йдять гныючі рослыны, і съ цього людямъ велика корысть, бо чыста вода — то людське здоровья. Багато комарячыхъ хробачківъ і ляльочокъ поїдає рыба, багато комарівъ гине і тоді, якъ вони нарождаються на світъ. Повійє хочъ маленький вітеръ тоді саме, якъ комаръ вылазе зъ своейі ляльочки-темныці, і вінъ сердешный беркыць у воду. А то ще гине багато комарівъ одъ усякихъ пташокъ. Комарі живуть тільки до осены, бо бояться холоду. Черезъ це то й кажуть : „Прийшла Пречыста, взяла комарівъ нечыста.“

Нічъ на озері.

Нічною добою, въ гаю надъ водою

Сія білолыцый,

Травыця і квіты сплять сномъ оповыті,

Не плеще водыця.
 І лысть почорнілий стойіть занімільй,
 Затыхъ, не шепоче,
 І повно спокою въ гаю надъ водою
 Тійейі півночі.

Зъ пісень Чайченка.

Р і ч к а.

Біжыть дощова водыця по пологыхъ місцяхъ въ озера, въ болота. Відтіл біжыть вона струмками, дзюрчыть і плыгає по каміннямъ. Струмкы збіраються до купы і роблять річку.

А річка біжыть далі, тече крізь ліса, тече межъ горами, гадукою втїється по площинахъ і тече такъ, помы не стріне більшу річку або море. Тільки де-котрі річки мають стілько верстовъ завшыршкы, що другого берега ледве сягаєшь окомъ. Протежъ у половодїє і не пізнаєшь малої річки. Мовъ те море розмылась вона і затопыла поля і луки. Усюды вода і вода. Тільки де-не-де стырчыть гілка верболозу та зелений плавокъ.

Якъ спаде вода, — зазеленїє усюды травця, заблыщыть вона тымы краплямы, що зоставыла їй річка про запасъ.

Далеко по підъ крутымъ берегомъ простяглысь наплавні млыны. І крутыть вода млынові колеса та меле муку.

Онде плывуть — ледве тягнуться плоты. Возять на їхъ усяку вагу: цеглу, глыну, дыкый камінь і т. і. Генъ-дєсь оддалі біліє парусамы пятасяженный байдакъ. Сплавляють на йому муку, сіль, крейду.

А онъ тамъ дыше парою та летыть великий пароходъ. Швидко перевозыть вінъ людей одъ города до города. Шумыть вінъ водою, збывае хвилю, що кругами розходиться по верху. І колыше ця хвиля човны і рыбалокъ, що, втомившысь на роботі, ліново кунають въ човнахъ.

Чомъ багато воды у морі?

Погнавъ чоловікъ до моря напуваты волівъ. Не пьютъ воли тійейі воды, а вінъ усе приверта їхъ до нейі, а далі і каже:

— Що за бісъ? Чомъ вони не пьютъ? Здається вже і пора бъ? Ке - лышъ самъ напыюсь. Ухопывъ разъ — солона, — хлыснувъ удруге — мовъ і солона і гірка.

— Е, каже чоловікъ, тымъ же йійі і багато, що йійі ніякый бісъ не пье!

Занявъ волівъ відъ моря і погнавъ у друге місце напуваты.

*Зъ народныхъ устъ
Чубинський.*

Пьявки.

Въ нашихъ ставкахъ можна бачыты всякихъ пьавокъ. Одні бувають тонкі та довгі, якъ червяки, другі — трохи товщі, а ынші завтовшкы якъ палець. Одначе всі пьавкы тількы тымъ і різняться міжъ собою, що одна більшъ другойі, бо всі вони мають однакове тіло, одні звычайіі і часто навіть одынъ цвітъ. Яку бъ пьавку мы

не роздвлялись, завше дізнаємося, що тіло її м'яжке, безкосте і наче стулене зъ колець, нанизанихъ рядкомъ на паличку. Кільця ці можуть то ростягатись, то зужуватись і черезъ те п'явка може то товщаты, то тоншаты. Голова те-жъ ділиться на кільця, якъ і тулубецъ, тільки менші, і вона здається тоншою ніжъ тулубецъ. Замість очей у п'явки йе десять маленькихъ блискучихъ крапочокъ, що лежать підковою зверху на голові. Вухъ і носа зовсімъ нема, воздухъ входить черезъ шкіру прямо въ кровъ, бо нема въ п'явки ні серця, ні легкихъ. Нема у неї і нігъ, а щобъ перелазыти зъ місця на місце, йе зъ обохъ кінцівъ по бородавці. Коли треба перемінити місце, п'явка присосуюється задньою бородавкою і починає витягатись, доки можна, потімъ присосуюється передньою бородавкою і стягується і такъ діє далі та далі. Въ воді вона далеко жвавійша, ніжъ на твердому. Тутъ вона то зігнеться, то ростягнеться, то скрутиться въ калачыкъ і митьтю выпрямиться.

На самімъ дні передньої бородавки йе ротъ съ трома губамы, якъ у зайця; одначе у зайця хочъ три губы, та щелепівъ двойе, а у п'явки три губы і тройе щелепівъ. Всіхъ зубівъ у п'явки шістьдесятъ. Вони дуже маленькі, і п'явка не може ными жуваты, а тільки прокусуйе ными въ тілі дірочку і потімъ сосе кровъ; більшъ вона нічого і не їсть, тай кровъ п'єе дуже рідко. За тежъ якъ прыпадется до крові, то трудно і одірвать. Не дурно йе приказка: „сє якъ п'явка.“ Вона не зна міры і опывається такъ, що якъ не выкыне ротомъ лишнього, то здыхає. Напывшысь крові, п'явка деревеніє й зарывається въ болоті роківъ на два, доки не потребыться уся кровъ, потімъ зновъ входить въ воду. Жыве п'явка роківъ зъ п'ятнадцять.

Міжъ п'явками нема ні самцівъ, ні самыць, і кожна

п'явка сама собі несеться, колы прыйде пора. Передь тымъ якъ треба нестись, п'явки виходять зъ воды на берігъ і оселяються де небудь въ нірці. Тутъ п'явка выпускає ізъ рота слізъ, котра покрыває її всю, на череві зъ ційейі такы слізі робыться неначе мішокъ. Сюда кладуться яйця відъ шесті до шістнадцаті. Якъ тільки яйця покладені, п'явка заразъ вылазить зъ норы і білышъ не турбуйється за сімью. Зъ яйчокъ повилуплюються черезъ 28 або 29 днівъ маленькі п'явыці; живуть вони самі, абы тільки йімъ попасты въ воду.

Не всяка п'явка буде пыть всяку кровъ. Їе п'явки, що п'ють тільки чоловічу кровъ, а че і такі, що кінську, а то рыбаючу або жабаючу.

Колысь въ нашихъ ставкахъ було багато лікарськихъ п'явокъ, але йїхъ выловылы, бо вони дуже потрібні булы чоловікові. Тай ловыть йїхъ легко. Нехай тільки чоловікъ сполошыть воду, де йїхъ багато, то вони такъ до нїгъ і поначіплюються. У кожного хазайїна можна було бачыты въ плянці на вікні хочъ скілько такыхъ п'явокъ. Одначе п'явка годыться тільки на одынъ разъ, бо якъ вона попоссе крові, то хїба роківъ черезъ два буде оп'ять ссать. П'явокъ не треба нічымъ годувать, треба тільки частійшъ перемінять воду, бо вони черезъ кожні п'ять днівъ лыняють: верхня шкура злазыть і плаває неначе жабурыння, і відъ того вода скоро стає нечыстою.

Про нашу черепаху.

Наша черепаха дуже чудна тварюка. Хто хочъ разъ бачывъ йїї на віку, той зразу пізна йїї і у воді, якъ вона плаває, і на землі, якъ вона лазыть.

Усе тіло у неї в шкарлупі, мов в скринці. Шкарлуна зверху вигнута, рівна знизу. На ній не шкура, а рогові щитики пооділені рысами оди́нь від другого. Голова, чотирі лапи і хвіст вкриті лускою, як в ящірки, тільки більшою та твердійшою. Вік коло очей не дво́йе, як наприклад у чоловіка, а тро́йе: одне зверху, друге знизу, а третьє прозоре, от як у курки. Чу́йе черепаха добре, хоч вухів оттакых, як у собаки або у кішки, в неї нема, а йе тільки ззаду голови невеличкі дірки. На товстих недовгих лапах між пальцями плавники, мов в гуски, на кінці ж пальців гострі кігті. Шкарлуна зверху темна з жовтими плямами, знизу жовтаста. Завдовжки черепаха від кінця морди до кінчика хвоста найбільш спів аршина.

Водиться у нас черепаха по річках, болотах і ставках. Холоду вона не любить: у московщині їй вже нема. Годується вона рибою, їсть і хробаків і головастики і що тільки подужає, вживає і болотняну рослинну. Парам черепахи не живуть, а як трапляється. Хоч їх часом і багато буває у одному ставку або болоті, про те сварок між ними нема жадних. Одна не клопочеться про другу. Весною самці шукають самиць та живуть з ними не більш неділі. Тоді можна почути їх голос, наче свист. Як вже сонце добре припече, усе зазеленіє, заспівають, защебечуть пташки, — самиці починають держатись близько коло берега, мов придивляються, де б краще захватити свої яйця, щоб не знайшов їх ні чоловік, ні звір. Ось як вони їх кладуть.

Вечеріє, сонечко от-от сховається. Потихеньку пливе до берега черепаха. Сторожка вона дуже. Нехай аби який шелест, нехай тін від чого-небудь впаде

на воду, нехай заворушиться що на березі — гулькь, вона вже упурынула і тільки після довгої хвилыны выплыває ізнову. Отъ затыхло усе. Роздывылась гараздъ черепаха, що нема нічого страшного, та на берігъ. Одповзла ступнівъ зъ двадцять, зупынылась і почала у піску хвостомъ, мовъ тымъ свердломъ, ямку сверлыть. Далі почала ййі розгрібати то одною, то другою лапою. Отъ вже ямка готова. Прысіла вона тоді надъ нею і підгорнула лапу підъ себе. На лапі зупынылось біле, довге, у тонкій, прозорій шкарлупі яйце. Бережно уклала вона його на спідъ ямки, далі друге, і такъ вона склала ййхъ зъ цілий десятокъ, засыпала піскомъ, утоптала лапами, щобъ і сліду не було, тай потягла зновъ у воду. Не знала бідолашня, що відъ тіла ййі zostались сліды. Шлы вони відъ воды, далі ізновъ до воды. Значыться яйця тамъ, де доріжка до воды повернула. Знає це добре лысыця, знає тхіръ, знає собака. Вони жъ і выкопують яйця черепахи та й ййдять ййхъ. Знає це і чоловікъ, і вінъ тежъ добуває яйця черепахи, бо і йому вони смашні.

Сонце пече все дужче та дужче. Земля нагрівайеться відъ того тепла, въ яйцяхъ выпложуються черепашкы. Ще тоді якъ вони не вылупылись ізъ яйецъ, вырастає въ ййхъ шкарлупа. Широкі, товсті ребра зростаються до купы. Одъ хребта відрастають плоскі широкі кісточкы та кладуться поверхъ реберъ. До ныхъ ще прырастають рогові щытынкы, і шкарлупа готова. Черезъ кілька тыжнівъ після того, якъ черепаха знесла своїй яйця, вылазять на світъ малі черепашкы. Вони дуже маленькі. Черезъ рікъ вони не більшъ пятака. Ростуть по малу. Літомъ молоді і старі ййдять найбільшъ, гладшають, у осены мало що не зовсімъ перестають ййсты, і якъ настануть холода, закопуються глыбоко въ муль і зіму-

ють лежачы мовъ мертві. Боятся вони дуже холоду, бо кровъ їхъ холодна і не грієє їхъ. Якъ тепло стойть, і кровъ їхъ тепла; якъ же похолоне, — похолоне і кровъ їхъ. Не такъ у чоловіка і звірівъ: у їхъ кровъ завжди горяча. Якъ черепаху піймать, то вона сылкується укусыты, — та нема чого їйі боятся: въ нейі нема зубівъ. Щелепы въ нейі обложені роговымы бляшками; їмы, се-бъ то цімы щелепами, вона тільки шматкує свою їжу, а ковтає їйі не розжувавши.

Черепахы страхъ які живучі. Вобыты їйі трудно. Одріжешъ їйі голову, а вона уповзе якъ не догледешъ; пошматкуєшъ їйі тіло, а шматкы ще дрыгають. М'ясо черепахы вважають за ласощъ, і паны ынколы платять скажені гроші за черепаху. Корысті зъ нейі тільки що м'ясо та яйця, а шкody вона робить чымало, бо переводить вона геть усю рыбу. У насъ держать черепаху у помыахъ для корівъ, бо вірають, що ті даватимуть відъ того більшъ молока.

Р а к ъ.

Ракъ водыться по всіхъ нашихъ річкахъ. Тыхенько прытулившысь въ норі міжъ коріннямы надбережнихъ деревъ, або поміжъ каміннямы, або просто въ ґрунті сыдыть вінъ тамъ цілый день, а надвечіръ кыдаєє свою оселю і піднявши своїі клешні, виходыть на здобычъ. Хочъ зъ выду ракъ і здайється такимъ страшнымъ воякою, але вінъ дуже тихый і полохливый. Жыве ракъ усякою всячыною, особлыво вінъ любить падло, якого бува доволі у воді. Плюндруючы цю погань, відъ котройі вода засмерділась бы, ракъ цімъ стайє людямъ въ прыгоді. Тіло рака ділыться на дві частыны — передню,

тулубець, і задню, хвістъ або шийку, якъ звичайно звуть їйї у насъ. Тулубець тежъ ділиться на спину і живіть. Спина у рака — це тверда шкарлупа; вона закрыває усе нутро собою; спереду шкарлупа ужчає і стає головою, на котрій містяться двойе невеличкихъ очей. Очі рака сидять на тоненькихъ корінчикахъ, і ными ракъ дуже користується, бо вони въ його такъ ходомъ і ходять на всі боки, такъ що вінъ хутко обдвляється, що навкруги його дійється. У рака надъ очима нема ні віківъ, ні війівъ, а хова вінъ їхъ просто підъ лоба. На голові, крімъ очей, йє два довгихъ вуса; ными вінъ облапує, отъ якъ мы пучкамы, а міжъ вусами чотирі меншихъ вусыка, коло котрыхъ можна побачыты дві щілыны, — це рачыні вуха. На животі у рака п'ять паръ нігъ: тры передніхъ пары мають клешні; перша пара найбільша: нею ракъ разъ-у-разъ користується, борониться відъ ворога і добуває їжу і ынче. Попереду нігъ на животі містяться ротъ, відъ нього до утрунка йде коротенький пыщеводъ; утрунокъ у рака великий і у середині вскрытый зубцями; боки утрунка двыжуться і такимъ робомъ перетыраються їжа. Коло боківъ утрунка лежыть два біленькихъ камінця, „рачыні очкы“, якъ їхъ звуть: недавно ще їхъ збіралы і продавалы въ аптекы, де зъ їхъ робылы порошкы. Але теперъ запевне дозналысь, що відъ ціхъ порошківъ ніякої корысті людямъ не може быты. А отъ ракові вони стають въ великій прыгоді, якъ вінъ лыняє, бо зъ їхъ выробляється тверда шкарлупа. Відъ утрунка почынається пряма і тоненька кышка, кінчається вона, або якъ кажуть, открывається на самому кінці хвоста. У рака серце лежыть не звичайно — а на спині, заразъ же підъ шкарлупою, і кровъ у його біла; тымъ то їйї і не выдно, хочъ розірваты рака. Дыше ракъ жабрамы;

містяться жабры вь його на животі зь боківъ, повыщенігъ, і вкрыті зверху шкарлупою, такъ, що йїхъ зверху не видно, а роспізнаты йїхъ легко: вони сірого кольору у вареного рака і видно йїхъ заразъ, якъ тількы відтягты живіть одъ спыны. Ракъ ходыть по дні річки і по суходолі такъ, якъ і всяка тварына, ногами і головою впередъ, а отъ плыве — такъ вже зовсімъ незвычайно, назадъ, і тутъ то шыйка стаєє йому вь прыгоді; вінъ хутко загіба нею воду і такымъ робомъ плыве.

Підъ шыйкою у самыці на весні буваєє қанка, — це яйця, зь котрыхъ выуплюються маленькі раченята; вони ще полохливійші відъ старыхъ: хай тілько хоть маненька хвыля пройде по воді, вони заразъ же заховаются матері підъ шыйку. Молоді раченята такі жь прожерливі, якъ і старі, йідять усяке падло — дохлу рыбу, дохлу птыцю і ынше.

Ракъ росте тілько вь той часъ, якъ лыняєє, а не такъ, якъ усяка ынша тварына по-троху. Отъ якъ прыходыть часъ йому лыняты, то вінъ залазыть вь свою печерку і сыдыть тамъ. Вінъ тоді слабый. Тверда шкарлупа його по-троху трухлявієє. Зубы, що сыдять вь роті, почынають хытаться і стають нікчемні. Вінъ не може теперъ нымы йїсты. Та і де вже тамъ до йїжы, колы все болыть! Далі днівъ черезъ два ракъ почынаєє терты одну ніжку объ другу. Вінъ кыдаєється на землю, корчытьсѧ, бьєєтьсѧ, покы тверда шкарлупа не рєєне вздовжъ спыны і живота. Натомывшысь такою роботою ракъ спочываєє сь півъ годыны, неворушлыво лежучы на одному місці, а потімъ зновъ до свого діла, і такъ працуюєє доті, покы не скыне зь себе шкарлупы. Прыцій важкій праці ракъ ынколы збуваєє ногы, але це нещастья не дуже ще вельке: черезъ кілько тыжнівъ нога відростаєє. Зідравшы зь ніжокъ шкарлупу, ракъ

здырає ійі зъ вусівъ, зъ очей, і на рєшті вытяга хвоста, — це вже сама легша праця. Теперъ ракъ зовсімъ мякенькый і лежить поручъ зъ своєю шкарлуною, котра зовсімъ схожа зъ нымъ, тільки въ середині порожня. Тымъ часомъ якъ ракъ скидавъ свою стару шкарлупу, у нього наростала молода, мякенька та ростяжна, — і отъ тоді то ракъ звичайно розростається і більшає. Мякенька шкарлупа хутко стає твердою, і ракъ зновъ має свій звичайный видъ. Въ це жъ такы время і старі зуби змінюються молодыми та міцными. Після лыняння ракъ, ставшы більшымъ на зрість, зновъ починає жыты такъ само, якъ і перше живъ. Ракъ хоч і полохливый, але дуже цікавый: хай тільки надъ водою засіяє яке-небудь світло, вінъ прытьмомъ выплыває на верхъ; цімъ то люде і користуються, щобъ ловыты раківъ у ночі зъ вогнемъ.

*І світъ настає, та ще ракъ не свистає. —
Одна дяка, що за рибу, що за рака.*

Ракъ неборакъ, де вищипне, тамъ і знає.

Загадка. *Рукамы впырається, ногамы лізе. —
Іде въ баню чорный, зъ бані іде червоный.*

К а р а с ь.

Усякому, мабуть, доводилось бачыты карася, бо йє ійхъ і по річкахъ, і по озерахъ, і по ставахъ. Карась рыба не дуже велька; коротка, шырока, якъ подывыться на нейі зъ боку; узенька, якъ подывыться зверху. Усе тіло вкрыте лускою; на спыні вона попелясто-золота, а ныжче блискучо-золота, підъ черевцемъ біляста. У роті на щелепахъ зубівъ нема. Карась не хыжа рыба: пла-

вайе вінъ дуже тихо, беззубий, неповоротный, і самъ часто стає здобичю хыжойі рыбы. Не любить карась чыстойі воды та ще текучойі, де хыжойі рыбы багато і де йому відъ нейі не втекты. Жыве вінъ більше по ставкахъ, де рослыны на дні багато, де дно муломъ вккрыте. Тутъ вінъ дома.

Йість вінъ маленькихъ червяківъ, а більшъ рослыну всяку, лыстьячко зъ очерету любить. Йістываетъ, якъ да-вать, хлїбъ, кашу, крупу, а часто прямо муль зъ дна йість, бо въ мулі і перегною багато.

Воды, кажемо, якъ ынна рыба, карась не розбіра; тамъ де та пропадає, вінъ найлучше жыве і пло-дыться. Рыбу яку-небудь выйнять зъ воды — вона за-разъ пропаде, бо безъ воды йій дыхатъ не можна, а ка-рась буде тры дні у мокрій землі жывый лежать.

Карасі не часто граються на сонці, врыються вони собі въ землю, тай стоять торчака. Тільки опівъ дня, якъ сонечко прыгрїє, і вони люблять поплавать.

Ікру карасі выпускають въ квітні. Тоді вони збі-раються здоровымы табунамы. Ікра въ йіхъ маленька, завбїлышкы зъ макове зернятко; якъ йійі зъ воды вы-йнять — вона не пропаде. Йійі дыкі качкы часто за-носять на пір'яхъ на такі озера, де карасівъ перше не було, і вони тамъ скоро розводяться.

На зіму карасі зарываються въ муль. У карася ба-гато ворогівъ: по річкахъ — хыжа рыба, а по став-кахъ до того ще і жуку водяні. По ставкахъ і річкахъ карасівъ ловлять ятірамы та волокамы, на удку вони рідко ідуть.

Й о р ж ь.

Кожному мабуť доводилось покоштувати доброї іюшки зь цїєї невеличкої та чудної рыбки — зь йоржа. А і справді чудна вона на взір: якь вытягнешь її зь воды, то вона такь настовбурчує свої колючі пір'я, такь роздуває свої щокы або жабряні крышкы, що здається якымсь чудыщемъ.

Тїло вь йоржа довгасте і не дуже широке, вкрыте, якь і у кожної рыбы, лускою. Вь роті на щелепахъ багато дрібненькихъ та гострыхъ зубівъ. Очі великі, витрішкуваті. На жабряныхъ крышкахъ (щокахъ) можна налічыты зь десятокъ гострыхъ гаківъ. Спына, хоч і не така горбата, якь у карася, але все такы выгнута дугою; на ній ледве не одь самойі головы до хвоста тягнуться пір'я, одь головы костясті, колючі, а одь хвоста м'ягкі. На бокахъ коло жабрівъ ростуть паресті грудні пір'я, а підь низомъ на животі двойє поодынокыхъ. Спына вь йоржа на масть сірозелена зь чорнымы крапынкамы, живіть білястий, боки жовті; але вінъ буває і яснійшый і темнійшый, бо водыться у всякій воді — і вь річкахъ, і вь ставахъ, а кожному звісно, що, якь чистїша вода, то і масть тїєї рыбы, що вь ній водыться, яснійша.

Хочь йоржъ водыться і вь річкахъ, і вь ставахъ, але вінъ більшъ вважає текучу воду зь муловатымъ або глеюватымъ дномъ. Вінъ разь-у-разь сыдыть на глыбыні, бо любыть холодну воду; тутъ вь глубокихъ ковбанняхъ вінъ і кашку свою губыть, тоді якь ынша рыба выбірає для цього неглибоке місце, де водыться кушір'я і всяка рослына водяна; на верхъ та на мілку воду йоржъ підходить тількы вь ночі, якь пасеться. Йість вінъ маненькіхъ рачківъ, кузюкъ і ыншу дрібноту, а вес-

ною поїдає велику сылу рыбацькой кашкы; цімъ зводьть вінъ ыншу рыбу. Йоржа черезъ його колючкы бойіться хать рыба; голодна шука — і та не прыступыть до його, якъ вінъ настовбурчыть та роздме свойі колючі щокы. За це рыбацькы кажуть про його, що вінъ хазайінъ въ озері.

Йоржі разъ-у-разъ жыють табунами, а весною і осенью йіхъ збірається дуже велика сыла, і тутъ то ловыть йіхъ чоловікъ неведомъ та усякымы сітками. Де йоржівъ багато, тамъ вони і на удку ідуть. Мнясо йоржа дуже смашне.

О с і т е р ь.

Багацько рыбы водыться въ річкахъ та ставахъ, а ще білынь йійі въ морі. Ту, що въ морі живе, звать морською, але йсть і така рыба, що може жыты і въ морській воді, солоній та гіркій, і въ річкахъ; цю рыбу вчені люде згодымысь называють перехідною, бо вона переходыть то зъ моря въ річку, то зновъ такы назадъ въ море. Одна зъ такихъ перехідныхъ рыбъ — це осітеръ.

Міжъ тійею рыбою, що водыться въ нашихъ річкахъ та ставахъ, рідко доводьться побачыты схожу до осітра. Тіло йійі довгасте, зъ округлуватымы бокамы, зъ прямою, не выгнутою, якъ у ыншихъ рыбъ, спиною; найшыршымъ тіло його робыться ажъ коло головы, котра выдайється впередъ довгымъ, неначе загостреннымъ носомъ. У осітра не мае лускы; шкура його вкрыта невеличкымы костянымы гакамы, тілько не такъ густо, якъ лускою, а на спині і по бокахъ простяглыся пьятірма

довгими рядами такі жъ гаки, тільки трошки більші; у молодихъ ці гаки дуже гострі, а у старихъ вони тупіші. Не паристі перця, то-бъ то ті, що на спині і животі, ростуть у осітра далеко одъ головы, ледве не коло самого хвоста; масть його на спині темна, а далі унизъ робиться все яснійшою, на череві жъ зовсімъ біла.

Найбільшъ осітеръ відрізняється одъ другої якої риби тимъ, що вінъ зовсімъ не має зубівъ; замість зубівъ, котрыми ынша хыжа рыба хапайє свою добычъ, вінъ має велику, м'ясысту, ростяжну спідню губу, і нею здобуває собі їжу — раківъ та черепашокъ, поки менший, а якъ підросте, то не дасть спуску і доброму коронови або карасю, бо вінъ дуже любить коропівъ та карасівъ.

Ще й те треба запряміты, що въ осітра, який бы вінъ старий не бувъ, замість кістокъ йє багато хрящівъ, котрі на цілий його вікъ такъ і застаються хрящами, не переходять въ кістки, якъ то разъ-у-разъ буває не тільки у рыбъ, а і въ скотыны: у маленького теляты въ ребрахъ хрящі, а якъ виросте — кістки. Такий хрящъ у осітра довгою струною переходить черезъ увесь хребетъ. Завдовжки осітеръ часто буває съ сажень, а ыноді попадаються і більші, сажня въ півтора або і цілыхъ два; тільки теперъ на такого великого осітра рідко потрапыть, бо їхъ дуже выловылы.

Жывуть осітры, якъ вже переказано, і въ морі, і въ річкахъ; одначе і въ морі вони держаться біля гырла якоїї небудь великоїї річки, де і вода не така солоната гірка, якъ у справжнімъ морі, і дно піскувате, а таке вони найбільшъ вважають. Тутъ на глыбыні осітры жывуть круглый годъ, і тільки, якъ прийде їмъ часъ ыкрукыдать, підходять вони великымы табунами къ самому гырлу і геть-геть плывуть по річці проты воды, поки

не облюбують собі містечка де-небудь на глибині зъ кам'янистымъ дномъ. Тутъ вони кладуть свою ыкру, а після цього де котрі плывуть назадъ въ море, а ынші застаються де-небудь по близу, — тутъ і зімують; ці на другу весну выще поплывуть по річці, щобъ скидати ыкру.

Молоді осітрята, якъ новылуплюються зъ ыкры, ідуть за водою ажъ у саме море і застаються тутъ ажъ поky не повырастають і не прыйдуть въ сылу, а для цього йімъ треба прожыты тамъ роківъ зъ пять; тоді вони зъ старымы входять въ гырла річокъ, плывуть по річкамъ въ гору і тамъ, якъ і старі, кладуть свою кашку або ыкру. Осітрына дуже смашна; йійі частійшъ продають солоною, а колы свіжою, то заморожують першъ на місці, а потімъ вже розвозять по городахъ на продажъ; а то ще беруть осітрову спыну, розрізують йійі на кілька шматківъ, вялять і закопчують, — це балыкомъ зветься по рыбныхъ лавкахъ.

Окрімъ м'яса, одъ осітра корыстуються ще ыкрою, клейомъ і вязыгою; клей роблять зъ пузыря, а вязыгу зъ тійейі хрящевойі струны, що проходить черезъ хребетъ.

Відъ того, що осітрівъ дуже выловлюють, бо, якъ бачымо, ловять йіхъ дуже корыстна річъ, осітры такъ переводяться, а въ деякихъ річкахъ, въ котрыхъ попередъ йіхъ бувало чымало, теперъ і дурного не побачышъ.

Щ у к а.

У насъ рідко трапляються велькі шуки; тільки въ Московщынѣ по велькихъ річкахъ та по озерахъ бува-

ють щуки аршинівъ три завдовжки. У насъ вони не можуть доходити до такого зросту, бо у насъ їхъ выловлюють молодими. Трудно, щобъ яка вдержалась хочъ одинъ рікъ, а за рікъ щука виросте тільки на вершківъ п'ять. Не те въ Московщині, де великі озера, де їе куды заховатысь відъ рыбалока. Тамъ щука живе часомъ більшъ двохъ сотъ літъ. Не диво, що така щука важить часомъ три пуда або й більшъ. Щука не любить прудкой воды: вона оселяється більшъ въ озеряхъ, сагахъ і ходить завше на мілкому, тільки велика держиться глыбыны. Всякому, мабуть, приходилось бачити щуку, і не одинъ клавъ їй въ ротъ пальця, якъ вона вже мертва, бо жива не тільки покусайе, а і зовсімъ може відкусыти пальця. Въ щуки дуже гострі і тонкі зуби, та ще й до того здоровенна пащека. Росказують, що здорові щуки відгрызають руки рыбалкамъ. Голова і щелепы въ нейі продовгуваті, а сама щука довга, валькувата.

Щука — хыжа рыба. Вона живыться всімъ, що живе въ воді і на воді: всякою рыбою, раками, пташками, що плавають на воді, і навіть малымы щученятамы. Найбільшъ достайється відъ нейі карасеві. Кажуть: „на те й щука въ морі, щобъ карась не дрімавъ.“ Нема въ воді ні сыльнийшого, ні пруднишого відъ нейі. Тільки зъ йоржомъ та зъ окунемъ нічого вона не вдіє. Якъ йоржъ распустить своїі гострі пера та обернеться хвостомъ до щуки, то вона бігає, крутыться, щобъ забігты зъ головы, але даремна річъ. Окунь тежъ добре знає йїї натуру. „Окуне, окуне, повернись до мене головою, поговорымо съ тобою.“ А окунь крутыться та й відказує: „говори зъ хвоста, — я почув.“ Утомившысь добре, щука кыдається на другу рыбу. Щука така хыжа, що й дітей своїхъ стреляє

більш ніжъ хто инший. Воно правда і добре, бо їхъ плодяться така сила, що якъ бы всі повиростали, то мабуть у воді і рыбы ніякої не зосталось бы. Треба багато, щобъ найістись щуці, і де вона заведеться, тамъ другій рыбі трудно вдержатись. Та й ловить вона хитро. Оце встромить трохи голову въ муль, закаламу-титъ воду тай стерчить неначе кілокъ. Рыба і ні гад-ки, — снує собі коло неї, а та тільки лыгає та лыгає йїї. Налыгавшись іде въ кушірь спочыты. Въ животі щуки не разъ знаходять всякі рыбы, бо вона їхъ цілкомъ ковтає. Тежъ буває і зъ пташками. Одначе зімою вона не така прожерлива, тоді вона навіть зовсімъ не їсть. За тежъ, якъ рушить лідъ, тоді держьсь рыба. Въ це время вона готує ыкру. Черезъ тыжнівъ два спочыває, а объ теплому Миколі зновъ починається охота. Тоді вона нічого не мылуйє, абы попалось на зубы. Весною щука теряє старі зубы і въ неї виростають молоді. Мягкымы молодымы зубамы щука не здержить великої рыбы, хіба вьрве м'яса шматокъ, якъ вовкъ у лошаті. Охота на щукъ буває въ жныва і коло другой Пречыстойі. Въ це время найкраще їхъ ловыты, бо вони ходять тоді коло берега.

Ловлять щукъ сітками і удками. Тільки щука не піде на мертвельну; непременно треба, щобъ на вудці бувъ живець.

Рыбацька артіль.

Сонце сідає, ясне небо темнійшає. Де-не-де засялы на йому блискучі зірки. Темнійшає і море.

На березі сидять рыбалкы. Ще позавчора прыбулы вони сюда. Збудувалы зъ сухого очерету курінь для

атамана. Загородилы другый курінь для свого куховара, закопалы вь пісокъ палі, примостылы зверху балкы і повішалы казаны. Потімъ деякі зь ныхъ поставылы для себе маленькі очеретяні ятки, де можна було тілько сісты або лягты. Поставылы мечеть чы пічъ для хліба. Выкопалы кабыцю чы пічъ для казана зь смолою, щобъ було чымъ мазаты неводы.

Зь годину тому назадъ атаманъ звелівъ готуваты здорову мережу. Рыбалкы підходылы до його рядкомъ, а вінъ складавъ йімъ на спыну і плечі полотныще мережі. Одынъ одходывъ, підходывъ другый, і швидко потяглось до моря рядкомъ десять чоловікъ, несучы на плечахъ довгу мережу. На березі атаманъ здіймавъ мережу зь кожного і складавъ йійі вь човенъ. Після того сімы і самі, вдарылы по воді бабайкамы, і човенъ тыхо посунувся вь море.

Зосталысь тілько деякі рыбалкы та куховаръ. Ждучы товаришівъ, прыгадувалы вони свое мынуле жыття. Кожный зь сумомъ згадувавъ свою рідну сторону, бо усюды панує те лихо, що поробыло йіхъ бурлакамы і погнало світъ-за-очі шукать собі кращойі долі. Тыняючысь по городахъ та селахъ, терпячы нужду та усяку негоду, зійшлысь вони тутъ пры морі, щобъ гуртомъ роздобути хліба і гуртомъ погуляты на волі. Знайшлы хазайіна; по договору зь нымъ залучылы собі половину всього влова, та забравшы його неводы, мережі, човны і ынні рыбацькі прыпасы, і посунулы сюды. Тутъ атаманомъ настановылы найдотепнійшого рыбалку, знаючого що, де і якъ. Атаманъ повиненъ заправляты усімъ гуртомъ чы артілью. Другого рыбалку обралы куховаромъ і умовылысь проміжъ себе такъ: хто більше робытме, більше і заробыть. Відъ того кожный мусывъ робыты яко мога більшъ.

Тымъ часомъ ті, що поплыли по рыбу, почали выкідати мережу, заходячы далеко въ море півкругомъ. Важка мережа тонула въ воді. Тільки зверху блищавъ довгый рядъ великихъ дерев'яннихъ галаганівъ чы поплавоківъ. Зробивши півкруга, пристали до берега.

— Тягніть разомъ! — гукнувъ атаманъ, — і всі, що тутъ були, кинулись до мережі. Далеко на берігъ полізла мережа двома рядами, а за нею полізла зъ води і широка матня. Уся вона ворушылась, підскакувала, мовъ звірь який. Рыбалки збірали рыбу і далеко кидали на берегъ. Тутъ бувъ і баламутъ, і камбула, і осітеръ, і морська свинка.

— Добра тоня! — гомоніли рыбалки. — Пане атамане, справляй могорьчъ!

Це була перша тоня; по стародавнімъ звичаямъ вона була вся атаманська.

А куховаръ набравъ рыбы въ ночвы і понісъ до свого куріня варити на вечерю. Поки рыба кипіла въ казані, рыбалки сиділи коло вогню і сушили своїі мокрі сорочки. Атаманъ частувавъ їхъ горілкою. Чарка переходила ізъ рукъ въ руки. Сухий очеретъ тріщавъ і брызжавъ іскрами. Дымъ йшовъ клубками въ гору. Генъ-десъ зъ за моря выплывъ повный місяць, заблещавъ, загрававъ на воді довгою, золотою смугою. Тыхо усюды. Тільки ыноді легесенька хвиля набіжить на берегъ тай зновъ сховається въ морській безодні.

Гребецька пісня.

Та вже не багато,
Та вже недалеко,
Та вже видно край.

Боже помагай!
Ой нумо, ой нумо —
Та проспільнуймо.
Якъ не будемъ пільнувать,
То тутъ будемъ ночувать.

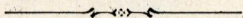
*

*

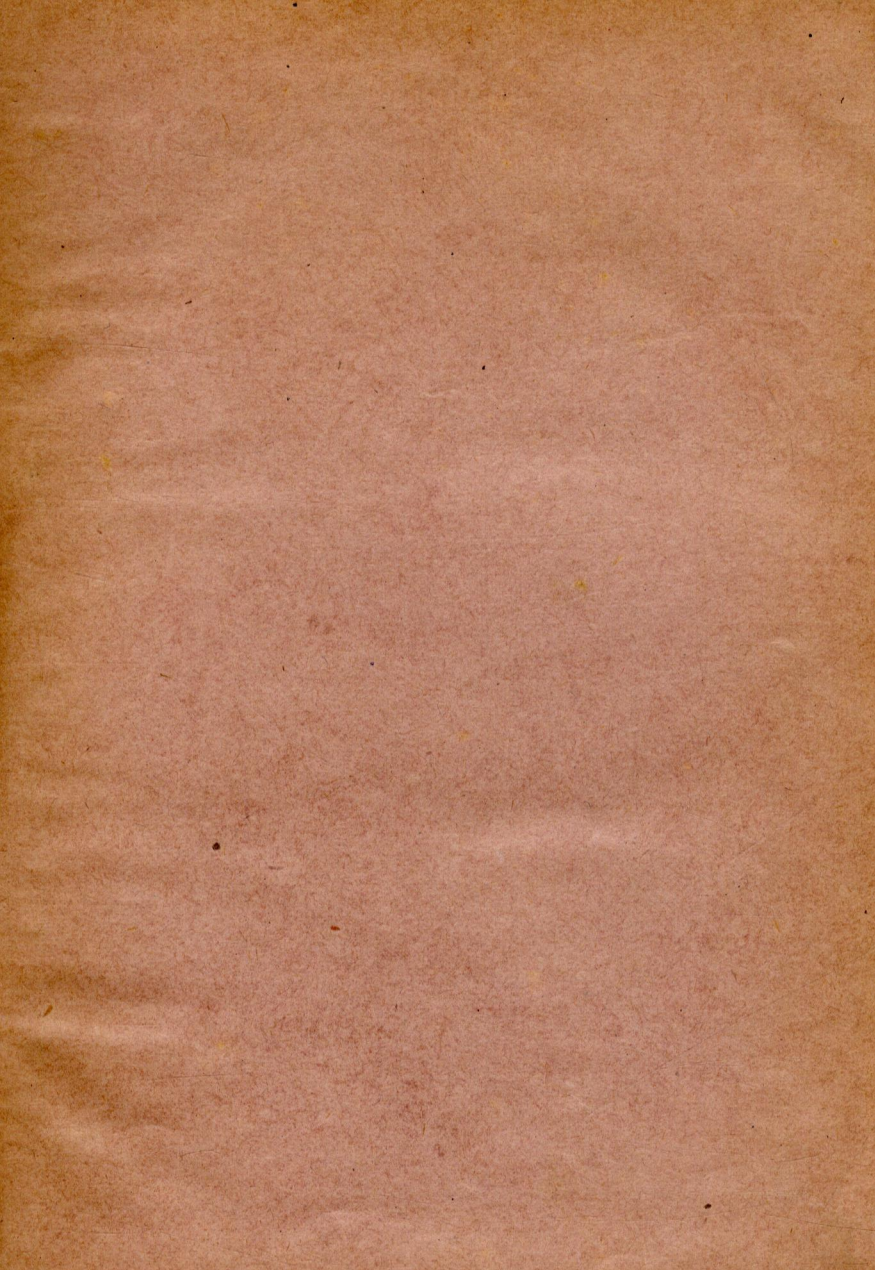
*

Ой часъ і пора
Намъ до свого куріня,
А въ куріні панъ-отця
Вечеряты варяться.

Зъ народныхъ устъ.

И 34.494

Ф $\frac{\text{III}}{\text{B-380}}$